

મંડળે પ્રગટ કરેલ ૧૧૯ પુસ્તકો અવશ્ય
વસાવી ગૃહ-પુસ્તકાલય બનાવો.

સભ્યો બની ભેટ મળતા ગ્રંથોનો અવશ્ય
લાભ લ્યો.

✽

✽

✽

ખંભાતથી પ્રગટ થતા 'બુદ્ધિપ્રભા'
માસીકના ગ્રાહક અવશ્ય થવું

પાંચ વર્ષના રૂ. ૧૧ છે અને વાર્ષિક
રૂ. ૨૧ છે.

✽

✽

✽

✽

આ ગ્રંથ વાંચતાં, શબ્દો-ટાઈપ વગેરેની ભુલ
જણાય તે સુધારી વાચવા વિનતી છે.

મ.૩૭ તરફથી પ્રગટ થયેલ ૧૧૯ ગ્રંથોમાં હવે નીચેના
ગ્રંથો છે ખીજા સીલક નથી.

૯ પરમાત્મજ્યોતિ (આવૃત્તિ ૨૭)	૦-૧૨-૦
૧૭ તત્ત્વજ્ઞાન-દીપિકા (આ ૨)	૦-૧૦-૦
૧૮ ગહુલી-સંગ્રહ ભા ૧ (આ. ૨)	૦-૬-૦
• ૨૩ યોગદીપક (આ. ૨)	૩-૦-૦
૨૪ જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા	૧-૦-૦
• ૨૫ આનંદધનપદ સંગ્રહ ભાવાર્થ (આ. ૩)	૧૨-૮-૦
• ૨૬ અધ્યાત્મશાંતિ (આ ૪)	૦-૧૧-૦
૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ	૧-૩-૦
૩૫ પદ્મવિચાર (આવૃત્તિ ૩)	૦-૪-૦
૩૬ વિજયપુર વૃત્તાત ન્દાણું	૦-૪-૦
• ૪૦ સંઘપ્રગતિ (આ ૨૭)	૧-૦-૦
૪૫ જૈનોપનિષદ્	૦-૨-૦
૪૬ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૧ (આ ૨)	૨-૮-૦
૪૬ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૧ના ચાર કુટકા	
જુદા પાત્ર આધેક્ષા ૧-દેવચંદ્ર ચોવીમી રૂ. ૦૧૧,	
૨-નયચંદ્રસાર રૂ. ૦૧૧, ૩-કર્મગ્રંથ રૂ. ૦૧૧,	
૪-વિચાર રત્નસાર રૂ. ૧)	
• ૫૦ કર્મયોગ (આ ૨૭)	૧૨-૮-૦
૫૨ ભાગવતસદ્ગતિ ગિહણુ કાવ્ય	૦-૧૦-૦
+ ૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૨ (આ ૨)	૨-૮-૦
૫૪ ગહુલી સંગ્રહ ભા ૨ (આ ૨)	૦-૬-૦

૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ	૦-૩-૦
+૧૦૦ ભજનપદ સંગ્રહ ભાગ ૧૧	૦-૧૨-૦
૦૧૦૧ ભજનપદ સં. ભાગ ૧, ૨ (આ ૪ થી)	૨-૮-૦
૧૦૨ ગુજરાત બૃહદ્ વિજયપુર વૃત્તાત	૧-૪-૦
+૧૦૩-૪ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજીનું વિસ્તૃત જીવન ચરિત્ર તથા દેવવિલાસ	૦-૧૨-૦
+૧૦૫ મુદ્રિતજ્ઞેન શ્વે. અન્યગાદ્ય	૧-૮-૦
+૧૦૬ કક્ષાવલિ-સુખોદ	૧-૧-૦
૧૦૭ સ્તવનસંગ્રહ (દેવવદન સહિત)	૦-૧૦-૦
૧૦૮ પગ સદુપદેશ ભાગ ૩	૦-૬-૦
+૧૦૯ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર સ્મારક ગ્રંથ	૦-૧૨-૦
૧૧૦ પ્રેમગીતા સંસ્કૃત	૦-૬-૦
૦૧૧૧ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય-શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસંગ્રહનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર	૧૧-૦-૦
૧૧૨ અધ્યાત્મસાગર	૦-૧૨-૦
૦૧૧૩ આંતર જયોતિ ભા. ૧	૫-૦-૦
૦૧૧૪ „ „ ભા. ૨	૫-૦-૦
૦૧૧૫ જ્ઞાનામૃત-ભજનાવલી	૧-૦-૦
૦ યોગવિદ્યા	૦-૪-૦
+૧૧૬ અધ્યાત્મગીતા-અનુવાદ	૧-૦-૦
+૧૧૭ સ્નાત્ર પૂજા-મંગલ પૂજા	૦-૪-૦
+૧૧૮ ઘટાકર્ણ મહાવીરદેવ	૦-૮-૦
+૧૧૯ કર્મયોગ કર્ણાંક ભા. ૧ લેા	૧-૮-૦

૦ આ નિશાનીવાળા નવા ૧૫ ગ્રંથો સમ્યોને ભેટ અપાયા છે
 + આ નિશાનીવાળા ૧૧ જુના ગ્રંથો ભેટ અપાયા છે.
 છેલ્લા ગ્રંથો ૨૦૧૭મા ભેટ અપાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અખૂટ ખજાનો

આપશ્રી “ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ ” મુંબઈના સલાસદ બન્યા ?

જો આપ ન બન્યા હોય તો આજે જ સલાસદ બની જવ અને તેનો અમૂલ્ય લાભ મેળવો.

આ મંડળ પેટ્રન-લાઈફ મેમ્બર આદિ સલાસદોને કીમતી એવા ગ્રંથો ભેટ આપે છે, અત્યાર મુઘી પચ્ચીસ એવા રૂ. ૭૫ના ગ્રંથો ભેટ અપાઈ ચૂક્યા છે. જેના પાનાંતી સંખ્યા લગભગ નવ હજારની થવા જાય છે, અને હજી પણ ભેટ આપવાનું ચાલુ જ છે, તો આજે જ આપ સલાસદ બની આ અમૂલ્ય તકનો લાભ ઉઠાવો.

* સહાયક સભ્યો થવાના પ્રકારો *

રૂ. ૨૦૦૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ તથા સંસ્થાઓ પ્રથમ વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.

રૂ. ૧૦૦૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ તથા સંસ્થાઓ બીજા વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.

રૂ. ૫૦૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ તથા સંસ્થાઓ ત્રીજા વર્ગના પેટ્રન ગણાશે.

રૂ. ૨૫૦) અને તદુપરાંત રકમ આપનાર વ્યક્તિઓ લાઈફ મેમ્બર ગણાશે.

અગવડતાએ ખૂટતી રકમ આપવાથી ઉપરના વર્ગના સભ્ય બની શકાશે

લખો. મત્રીઓ-અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ

C/O શ્રી મજાજદાસ એન્ડ કુ. ડીવાળી

૩૪૭, રામચાંદેવી રોડ, મુંબઈ નં. ૨.

તા. ૬-૪-૬૭ તરફથી તમામ પ્રગટ થતા નવા ગ્રંથો પ્રથમ તથા બીજા વર્ગના પેટ્રનોને બે બે નકલો તથા ત્રીજા વર્ગના પેટ્રન તથા લાઈફ મેમ્બરોને એક એક નકલ ભેટ આપવામા આવે છે

योगનિઠ ડાયાન્યપ્રેમી

શ્રીમદ્વૃદ્ધિમામરજીશ્રીશ્રમદ્ગુરુઓ નમઃ ।

કર્મચંદ્ર કાશિકાન્થે

૧-મત્તે ૭૭૫ને લીધે જાન લીધેલ જાનલક્ષ્ય ૧૦૫-
દેવાદિજાન ગર્ભાદિદે જાનલક્ષ્ય ૧૦૫-૧૦૫ ગિત્તે મુદ્ધે મેલ
નથી, દે દે મેલ, દે દે દેલ, દે દે જાન જાન ૧૦૫-૧૦૫
જાનલક્ષ્ય ૧૦૫ જાનલક્ષ્ય ૧૦૫ જાનલક્ષ્ય ૧૦૫ જાન
લક્ષ્ય ૧૦૫ જાનલક્ષ્ય ૧૦૫ જાનલક્ષ્ય ૧૦૫ જાનલક્ષ્ય ૧૦૫

જે જે પરિણામો થાય તેનો ઉપશમભાવ કરવામાં ક્રિયાયોગનું મુખ્ય સાધન મહત્ત્વ રહ્યું છે એમ વસ્તુતઃ અવગોચરું. આવશ્યક ક્રિયાયોગોને જે ખેદાદિક કારણો ત્યાગે છે તે મનુષ્ય ખરેખર સ્વદર્શનથી ધર્મથી છાપ થઈને ખેદ-ભય-કલેશ વગેરેને ભવિષ્યમાં વિશેષતઃ પ્રાપ્ત કરે છે અને પરિણામે તે લાભના કરતાં અનન્તગણી સ્વપરની હાનિને પ્રાપ્ત કરે છે એમ અનુભવગમ્ય હૃદાન્તોથી વિચારી જોવું.

૪-ક્રિયાયોગ એ રક્ષક છે અને ધર્મયોગ એ સ્વયં છે. ક્રિયાયોગ એ વાડ સમાન છે અને રાજયોગાદિ ક્ષેત્ર સમાન છે ઇત્યાદિ અધ્યાત્મ સૂક્ષ્મને અવગોચી ચિત્તશુદ્ધિ આદિ માટે ક્રિયાયોગ આદરવાની જરૂર છે.

૫-આત્મા નિરંજન નિરાકાર વસ્તુતઃ સત્તાએ છે એમ અવગોચીને ણાદ્યાવશ્યક-ક્રિયા કરજોનો જો ત્યાગ કરવામાં આવે તો નિરાકાર પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિના ઠેતુઓનો નાશ થઈ જાય અને તેથી અતોદાઘટસ્તતોદાઘટ જેવી સ્થિતિમાં આવી પડાય; માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓએ આત્માની અનન્તશક્તિયો ખીલવવાના જે ધાર્મિક ધર્મયોગો, જે જે કાલે જે જે ક્ષેત્રે છવોને અધિકારવોડે આદરવાના હોય તેઓનું સંરક્ષણ કરવું એજ સ્વાધિકારરક્ષક ધર્મયોગની ફરજ સ્વ માટે અવગોચરવી. પ્રત્યેક મનુષ્યને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને બાવથી વિવિધ વિવિધ-રચાદિ રચોગોમાં ક્રિયાયોગો વિવિધ વિવિધ આદરવા યોગ્ય થાય છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં જે જે વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક ધર્મયોગો દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલાદિક અપેક્ષાએ આદરવા યોગ્ય હોય છે તે જ

ચોખ્ખાને અનગાભવ-ધાને શરૂ કરવા ત્યાગ કર્યો પછે જે
 અને અનગાભવ-ધાના વ્યાવહારિકધર્મકર્મચોખ્ખો અને જ્ઞાનાદિક
 નેશ્વરિક ધર્મકર્મચોખ્ખો આપવા ચોખ્ખો થાય છે, જે જે
 કર્મચોખ્ખો આપવામાં લીકિક અને લોકોન્ન-કાર્યો સ્વચ્છ
 વિશેષ તાત્પર્ય અને અથ તાનિ અપ્રત્યક્ષી ૧૨ ને ને કર્મ-
 ચોખ્ખો આપવામાં વિવેકપરિવરણમનોએ નિર્દોષત્વ અર્થપ્રત્યક્ષ
 અને વ્યાવહારિક ગત્યોધન, જે જે મર્મોન ૧૨ ને જે જે
 ક્રિયાઓ કરવાની રીતે ને ને ક્રિયાઓમાં તપાસવામાં આવે
 કર્મોન વિવેક કરવા ને ૫.

ચોથ્ય છે તેનો પરિપૂર્ણ વિવેક કર્યા વિના જેઓ અધિકારાદિની અનભિજ્ઞતાએ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ અન્તે કાર્યની સિદ્ધિથી વિમુખ રહે છે.

૧૦-વિવેકો દશમો નિધિઃ વિવેક એ દશમો નિધિ છે. વિવેક વિનાનો મનુષ્ય તે પશુની આહારાદિ સંજ્ઞાયોગે થતી નૈસર્ગિક ક્રિયાઓના કરતાં કનિષ્ઠક્રિયાઓ કરનારો અવબોધવો.

૧૧-આજીવિકાદિ લૌકિક પ્રવૃત્તિયોને વિવેક અને યતનાથી સેવતાં ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિયોને પણ સુખપૂર્વક સેવી શકાય છે એ સૂત્ર ઠઠાધિ વિશ્વવ્યવહારવર્તુલસ્થિત મનુષ્યને વિશ્મરવા ચોથ્ય નથી.

૧૨-વિદ્યાખલ-દ્વાનખલ-વ્યાપારખલ અને સેવાખલ વગેરે ખલોથી જે લોકો વિશ્વમાં જીવનદશામાં સાધનસંપન્ન નથી તેઓ અન્ય મનુષ્યોના હાસ બને છે અને કોઈ વખત તેઓનું અસ્તિત્વ અને તેઓના ધર્મનું અસ્તિત્વ ખરેખર ઇતિહાસના પાને અવશેષ માત્ર રહી શકે છે.

૧૩-આજીવિકાથી સાધનસંપન્ન રહેવું એ લૌકિકકર્મપ્રવૃત્તિયોમાં મુખ્ય કર્મ છે અને તેનાં જે જે વિદ્યાદ્વાનખલ-વ્યાપારાદિક સાધનોથી સંસારમાં વર્તવાની દશા છતાં આખમુ થતુ એ અજની અર્ધજ્ઞ મનુષ્યોનું લક્ષણ છે. આજીવિકાદિ માટે અન્યોની યાચના કરવી એ હીનકર્મ છે અને તેની સ્થિતિએ મૃગચરમા જે રી ચિન્તા-શોક-વિકલ્પ-સકલ્પ કરી દુઃખાનના દે ગદિ થતુ એ કોઈ પણ રીતે ચોથ્ય નથી.

વિશ્વની પ્રગતિમાં આગળ ને આગળ વધ્યા કરે છે. મન, વચન અને કાયાની કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના કોઈ પણ જીવ વિશ્વમાં રહી શકતો નથી એમ આત્મજ્ઞાની અવગોઠે છે તેથી તે સ્વાધિકારકરણ યોગ્ય લૌકિક કર્મ અને લોકોત્તરકર્મની કરજને અદા કરે છે અને અન્તરથી, બાહ્ય જે જે કરે છે તેમાં “નાડહં કર્તા નાડહં ભક્તા” ઇત્યાદિ ણાવનાએ પ્રવર્તે છે તેથી તે કદાપિ આવશ્યક ધર્મકર્મથી શ્રષ્ટ થતો નથી.

૧૮-આવશ્યક ધર્મકાર્યોના સ્વરૂપ અને સંખ્યાની ધર્મક્રિયા હોદ્દા છ પ્રકારનો ભેદ પડી શકે છે. સામાયક, ચતુર્વિંશતિસ્ત્વ, શુદ્ધવન્દન, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન અને દ્વાયોત્સર્ગ એ છ પ્રકારનાં આવશ્યક ધર્મકર્મોને વ્યવહારથી અને નિશ્ચયતા દરોજ સ્વરૂપ અને સંજ્ઞે, પત્તર દિવસે, ચાર માસે અને વર્ષે કરવાં પડે છે. વ્યવહારથી તેઓને ક્રિયાવિધિપૂર્વક કરવાં પડે છે અને અન્તરથી છ આવશ્યકોને તે તે આવશ્યકોના ઉચ્ચ ઉદ્દેશોના પરિણામપૂર્વક કરવા પડે છે. છ પ્રકારનાં આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરવાથી આત્માની શુદ્ધિ અને ઉચ્ચતા થયા કરે છે. સામાયિક નામનુ આવશ્યક કરીને રાત્રિ અને દિવસમાં જે જે કાલે જે જે રીતે જે જે કાર્ય કરતા સમાનભાવ ન રહ્યો હોય તત્સંબધી પદ્ધત્તાપપૂર્વક નિર્લેપ સમભાવનામાં વૃદ્ધિ કરવાની હોય છે. સામાયિક અર્થાત્ સમભાવપૂર્વક ત્રમ અને સ્થાનર જીવોમાં તથા અજીવ પદાર્થોમાં વર્તીને આત્માનુ વાસ્તવિક સમભાવસ્વરૂપ પૂર્ણ પ્રકટ કરવાનું હેતુ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે અવશ્ય એવું વિચારવું અને પ્રવર્તવું કે જેથી સમભાવનો દાનુમાત્ર યાનુ નિયોગ ન થાય.

પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યકકર્મ છે. સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ગુહ-
ચન્દન, કાયોત્સર્ગ, પ્રતિક્રમણ અને પ્રત્યાખ્યાન એ છ પ્રકારના
આવશ્યક ધર્મકર્મોનું આન્તરિક રહસ્ય કિંચિત્ વિશેષતઃ અવ-
બોધવા યોગ્ય છે.

“ અપ્પા સમાદ્યં હોઈ ”

સામાયિક એ આત્મા છે. રાગદ્વેષની પરિણતિ વિના
આત્માની તે સમભાવપરિણતિ પ્રગટે છે એ જ વસ્તુતઃ સામાયિક
છે. આવું સત્ય સામાયિક પ્રગટાવવાને માટે વ્યવહાર સામાયિકની
ક્રિયા છે. હરદોજ આત્માના સમભાવરૂપ સામાયિકમાં રહીને
ચોતાની પરિપૂર્ણ સમભાવદશા પ્રગટ કરવી એ જ સામાયિકનો
મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. ગૃહસ્થ હોય વા ત્યાગી હોય પણ તેને ગમે તે
ભવમાં ખરૂં સમભાવ પ્રાપ્તિરૂપ સામાયિક પ્રાપ્ત કર્યા વિના
સુક્ષિત નથી. રમેહરણાદિ સાધુવેષ અને શ્રાવકનાં ચરવક્ષાકિને
સાધ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે સમભાવ રાખવો, સમભાવના માર્ગે શ્રદ્ધ
કરવા, કલેશ કલ્યાણી દૂર રહેવું, કોઈની નિન્દા-કુથલીમાં
પડવું નહિ, કોઈ જીવને પીડા થાય એવું મન, વચન અને
કાયાથી કાર્ય કરવું નહિ અને દુનિયામાં કોઈ પણ પદાર્થ
પર રાગ વા દ્વેષની વૃત્તિ ધારણ કરવી નહિ. આત્માની મૂળ
શુદ્ધદૃષ્ટિથી સર્વ દેખવું. આત્મદૃષ્ટિથી સર્વ જીવોના મૂળ ધર્મને
દેખવો. જીવોની સાથે લાગેલાં કર્મ અને તેથી થયેલી ગાદ્ય
ચરીરાદિ સ્થિતિ, તે ઉપર લક્ષ્ય દેવું નહિ. જીવને જીવના મૂળ
શુદ્ધ ધર્મે દેખવો અને પુદ્ગલને પુદ્ગલરૂપે દેખવું. કોઈ
દ્રવ્યનો કોઈ દ્રવ્યમાં આરોપ કર્યા વિના વસ્તુને વસ્તુરૂપે

સમભાવથી ઉચ્ચ પદ મળી શકે છે. સમભાવ વિનાના મનુષ્યો ઉચ્ચ પદે કદાપિ વ્યવહારથી અટકે છે તોયે તેઓ ત્યાંથી પતિત થાય છે. જેમ જેમ અધિકાર ઉચ્ચ તેમ તેમ સમભાવરૂપ યોગ પણ ઉચ્ચ હોય છે તો જ વિશ્વતું શ્રેય સાધી શકાય છે. ભગવદ્-ગીતાના ધર્માધ્યાયમાં નીચે પ્રમાણે આ સંબંધી દર્શનામાં આવ્યું છે. સર્વભૂતત્યમાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ । ईक्षते योगयुक्तात्મા सर्वत्र समदर्शनः ॥ ૨૯ ॥ યો માં પશ્યતિ સર્વં સર્વં ચ મયિ પશ્યતિ । તસ્યાહં ન પ્રણશ્યામિ સ ચ મે ન પ્રણશ્યતિ ॥ ૩૦ ॥ સર્વંભૂતસ્થિતં યો માં મજત્યેકત્વમાસ્થિતઃ । સર્વથા વર્તમાનોઽપિ સ યોગી મયિ વર્તતે ॥ ૩૧ ॥ આત્મૌ-પમ્યેન સર્વં સમં પશ્યતિ યોઽર્જુન ! સુખં વા યદિ વા દુઃખં સ યોગી પરમો મતઃ ॥ ૩૨ ॥ “આત્માને ઐક્યસત્તાએ સર્વ ભૂતસ્થ દેખે અને સત્તાના ઐક્યે સર્વ ભૂતોને આત્મામાં દેખે, એવા યોગવડે યુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શની કહી શકાય અર્થાત્ એવી દશાએ સત્તાના ઐક્યે અને સમભાવે સમભાવમાં પરિણ-મતાં સમદર્શનરૂપ સામાયિક કહી શકાય. જે મને સત્તાના ઐક્યે અને સમભાવે સર્વત્ર દેખે છે અને સર્વ મારા વિષે અર્થાત્ આત્મામાં-બ્રહ્માં દેખે છે તેનો હું નાશ કરી શકતો નથી અને તે મારો નાશ કરી શકતો નથી-એમ જેન આંધ્યા-ત્મિક દષ્ટિએ અવબોધવું. સર્વભૂતસ્થિત એવા મને જે એક-ત્વમા અસ્થિત થઈને બાજે છે તે યોગી સર્વથા વર્તમાન મારામાં પાત્ર છે એવું સમભાવની અલેક્ષભાવનાએ અવબોધવું. સ્વાન્મત્ત સર્વત્ર સર્વ છોડીને સમપણે દેખે છે તથા સુખ દુઃખમાં પાત્ર જે સમપણે વર્તે છે એવા સમભાવરૂપ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનાર પરમયોગી બતાવે.”

આરાધના કરનાર જૈન જનીને જિનપણું પ્રાપ્ત કરે છે, માટે દુનિયાના સર્વ મનુષ્યોએ શુરવન્દન આવશ્યક દરરોજ જો વખત કરવું.

શુરવન્દનમાં આરૂઠ થયેલો મનુષ્ય, પુન્ય પાપ નહિ કરવું અને જે પાપ થયાં હોય તેની નિન્દા-ગર્હારૂપ પ્રતિક્રમણરૂપ આવશ્યક જે કહેવાય છે, તે કરવાનો અધિકારી જને છે. કુભાર પાસે મિચ્છામિ-દુક્કડ દેનાર હુલ્લકની પેઠે મિચ્છામિ દુક્કડ દેનાર પ્રતિક્રમણ કરી શકતો નથી. પ્રતિક્રમણ એટલે શું છે તે જો બાણુતો નથી તે પ્રતિક્રમણ કરી શકતો નથી. દિવસમાં ને રાત્રિમાં જે જે પાપો કયાં હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ કરીને પુનઃ તેવાં પાપો નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરનારને અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તનારને પ્રતિક્રમણ કરનાર અવગોધવો. શુકની પેઠે પ્રતિક્રમણસૂત્ર જોડી જવું અને પ્રતિક્રમણ એટલે શું ? તે પણ સમજી શકાય નહિ એવી રીતનું પ્રતિક્રમણ કરવું તે વાસ્તવિક પ્રતિક્રમણ કર્યું એમ કહેવાય નહિ. પ્રતિક્રમણસૂત્ર અથવા શ્રમશ્રમૂત્રનો મુખપાઠ કરી જવા માત્રથી હૃદય પર કંઈ પ્રતિક્રમણના વિચારોની અસર થતી નથી. ઈંગ્લીશ ભાષાના શબ્દોનો અર્થ નહિ બાણુનાર ઈંગ્લીશ ભાષાની કવિતાઓમાં પ્રાર્થના વા પ્રતિક્રમણ કરે તેથી તેનું હૃદય ખરેખર શુદ્ધ જની થઈ નહિ. પ્રતિક્રમણ એટલે પાપથી પાછું ફરવું. આવા પ્રતિક્રમણના અર્થ પ્રમાણે દુનિયાના જે જે મનુષ્યો પાપથી પાછા ફરે છે તે પ્રતિક્રમણ કરનારા અવગોધવા.

મન, વચન અને કાયાથી જે જે પાપો કરાતાં હોય તેથી પાછા ફરવાની જરૂર છે. દિવસમાં જે જે મન, વચન અને કાયાથી પાપો થયાં હોય તેની માફી માગવી તેને દૈવસિક પ્રતિક્રમણ કહે

હઠવાનું થવું જોઈએ. શબ્દોમાં થયેલું પ્રતિક્રમણ જો સદ્ગુણો અને શુભાચાર પર અસર ન કરે તો વાસ્તવિક પ્રતિક્રમણ કર્યું એમ કહેવાય નહિ. પ્રતિક્રમણથી કષાયનો ઉપશમ થવો જોઈએ. કષાય ઘટે નહિ અને ઉલટી દરેક જ કષાયની વૃદ્ધિ થાય ત્યાં પ્રતિક્રમણ કર્યું એમ કહી શકાય નહિ. અન્યોને રંજન કરવા માટે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા નથી પણ પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરવા માટે પ્રતિક્રમણ છે. અન્તરમાં સાવ પ્રતિક્રમણના ઉપયોગે પ્રતિક્રમણના વિચારો પ્રકટાવવા જોઈએ. નૈગમનયની કલ્પનાએ પ્રતિક્રમણની અનેકાન્ત માન્યતા માનીને સાપેક્ષ ઉત્તરોત્તર નયથી આત્મશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. નિષ્કપટી મનુષ્ય અને આત્માથી શુરુભક્ત મનુષ્યે પ્રતિક્રમણશુદ્ધિ તરફ લક્ષ દેવું જોઈએ. ઉપયોગ વિનાનું દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ છે અને ઉપયોગ-શૂર્વક લાવ પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. નૈગમ, સંશ્લેષ, વ્યવહાર, કમ્પ્યુસૂત્ર, શબ્દ નય, સમભિરૂઢ અને એવંભૂતનય એ સાત નયથી પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. આત્માથી પ્રતિક્રમણ ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે તેનો નયોવડે સાપેક્ષ વિચાર કરીને શુદ્ધ પ્રતિક્રમણની આરાધના કરવી. જે જે શબ્દોવડે પ્રતિક્રમણ કરવું તે તે શબ્દોનો સાત નયોવડે સમ્યગ્ અર્થનો વિચાર કરવો જોઈએ. આકરીઆ પ્રવાહની રીતિએ પ્રતિક્રમણ કરવામાં મુધારો કરીને દરેક જ દુર્ગુણોમાંથી મુક્ત થવાય અને સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ થાય એવો દરેક જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પાપોના પશ્ચાત્તાપથી અન્તઃકરણ ઘણું કુમળું થવું જોઈએ અને આત્માની શુદ્ધિનો ઉપયોગ પ્રગટવો જોઈએ. આત્માની નિર્મલતા કળા માટે પ્રતિક્રમણ એ ગંગા સમાન છે. આખી દુનિયાના મનુષ્યો પાપોથી પાટા ફેરવાડ્ય પ્રતિક્રમણ કરે તો આ દુનિયા દિવ્ય દુનિયા બની શકે.

વસાય ઉત્પન્ન થવાથી દુરાચારી પાપી મનુષ્યો સદાચારી ધર્મી બન્યા છે, બને છે અને બનશે. બૂતકાળમાં અનન્ત જીવો પ્રતિક્રમણ કરીને સુદ્ધિત પામ્યા, વર્તમાનમાં મહાવિદેહમાં પામે છે અને ભવિષ્યમાં પામશે. દરેક મનુષ્યે રાત્રિ અને દિવસમાં જે જે પાપો કર્યા હોય તેને આલોચવાં જોઈએ અને મન તથા ઇન્દ્રિયોને દુર્ગુણોથી પાછી હઠાવવી જોઈએ. રાગદ્વેષ પરિણામ પામેલા મનને રાગદ્વેષરહિત કરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. સંસાર સન્મુખ જનાર મનને આત્મસન્મુખ કરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. મોહથી પાછા ફરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. જે જે અંશે દોષોથી પાછા ફરવાનો પરિણામ તથા તેવી પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રતિક્રમણ છે. ગૃહસ્થો અગર ત્યાગીઓએ વ્રતોમાં લાગેલા અતિ-ચારોને આલોચવા તે પ્રતિક્રમણ છે. દોષોથી પાછા ફરવાનો પરિણામ તથા આચાર સેવનારા ગૃહસ્થો તથા ત્યાગીઓમાં પ્રતિક્રમણથી શુભ વધે છે.

પાપથી પાછા ફરવારૂપ વિચારોવડે કાયા ઉપર અસર થાય છે અને તેથી કાયાવડે થતા દોષો અટકે છે. મનની અસર કાયા પર તથા વાણી પર થાય છે. મન-વાણી અને કાયાના દોષોને ટાળવા માટે થતાં પરિણામ તથા કાયવ્યાપારને પ્રતિક્રમણ કહેવામાં આવે છે—એમ અન્તરમાં ઊંડા ઉતરી વિચાર કરતાં સમ્યગ્ રીતે જોધાશે. જડેનો અને પુરુષોમાંથી દરરોજ પ્રતિક્રમણથી દુર્ગુણો ન્યૂન થવા જોઈએ. ગૃહસ્થોમાં નીતિ-પ્રમાણિકપણું વધે અને અન્યાય-અનીતિ વગેરે દોષો ટળે નો સમજવું કે તેઓનામાં પ્રતિક્રમણની શક્તિ ગમે તે રૂપે જાગૃત થઈ છે અને તેઓને પ્રતિક્રમણનો લાભ સમજાયે છે. સન્નિવૃત્તિને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રતિક્રમણ છે. દુનિયામાં

છે. મહાત્માઓનો અવિનય અને આશાતના કરી હોય તેનાથી પાછા હઠી મહાત્માઓનો વિનય અને તેમની ભક્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે. કોઈ પણ જીવ સંગ્રામી ખરાબ અભિપ્રાય બાંધ્યા હોય અને તેનું અશુભ ચિંતવ્યુ હોય તેનાથી નિન્દા-ગર્હ કરીને પાછા ફરી સત્ય અભિપ્રાય અને શુભ ચિંતનમાં પોતાના આત્માને સ્થાપન કરવો તે પ્રતિક્રમણ છે. જગત્ એક શાળા છે તેમાંથી સાર શકણ કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જગતના પદાર્થોમાં આસક્તિ કરી હોય, તેનાથી પાછા ફરીને નિરાસક્તપણામાં પ્રવેશ કરવો એ પ્રતિક્રમણ છે. જગતના સર્વ જીવોને સ્વાતંત્ર્ય ગમે છે- તેમાંથી કોઈ જીવને પરતગતાની બેડીમાં નાંખવા વિચાર કર્યો હોય, તે અકાર્યથી પાછા ફરીને સુકાર્યમાં આત્માને યોજવો એ પ્રતિક્રમણ છે. જગત્ એ દેહબાનુ છે, તેમાંથી છૂટવા જે જીવો જે જે અંશે પ્રયત્ન કરતા હોય તેઓને તે તે અંશોમાંથી પાછા ફરવાનો અમરદ્વ ઉપદેશ દીધો હોય તેથી પાછા ફરીને શુભોપદેશમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે. વિરતિની બહિર જઈ અવિરતિ ભાવમાં ઝમન કર્યું હોય તેનાથી પાછા ફરીને વાસ્તવિક વિરતિ તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે. આત્માના શુદ્ધધર્મની રમણતામાંથી બહિર્મુખવૃત્તિ કરીને અશુદ્ધધર્મમાં રમણતા કરી હોય તે અશુદ્ધધર્મને નિન્દીત અને ગાંડીને આત્માના શુદ્ધધર્મમાં રમણતા કરવા જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે. વિભાવદશામાંથી પાછા ફરીને સ્વભાવદશામાં આવાગમન કરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. રાગદ્વેષની સવિકલ્પ દશામાંથી નિર્વિકલ્પ દશામાં આવવું તે પ્રતિક્રમણ છે. ઉપાધિમાંથી પાછા ફરીને નિરુપાધિ દશામાં આવવું તે પ્રતિક્રમણ છે. મનની ચચલતાથી પાછા ફરીને સ્થિરતામાં પ્રવેશ કરવો તે પ્રતિક્રમણ છે. આત્મધ્યાન

અને દોષાશયથી પાકા રંગને કમંધ્યાનાનિમા સમ્ય ને પ્રતિષ્ઠા
 ને, કાચ-ભેદ અને તેવના સિયાંથી પાકા રંગને કાચાના દુરં
 પચેગમાં સમ્ય ને પ્રતિષ્ઠા, જે તેમ જાણે પે, સિવાય,

આચારો અને વિચારોથી લિપ્ત એવા મનુષ્યો હોય તો પણ સર્વની સાથે મૈત્રી ભાવના ધારણ કરવી જોઈએ-એવું વીર પ્રમુખે કહ્યું છે. તે પ્રમાણે વિચારોને આચારમાં મૂકીને મત્રી ભાવના સર્વની સાથે ન ધારણ કરી હોય તો તે સંબંધી આલોચના કરીને, મૈત્રીના વિચારોને આચારમાં મૂકી સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરવો તે પ્રતિકેમણ છે. જે જે મનુષ્યોની સાથે વૈર-વિરોધ-ટંટા-ઝગડા થયા હોય તે તે મનુષ્યોને ખમાવીને વૈરની વલ્લિયોને છેલી નાખવી તેજ પ્રતિકેમણ છે. પરમાત્માનો એવો હુકમ છે કે સર્વ જીવોના જે જે શુભો હોય તે તરફ દૃષ્ટિ દેવી. કોઈની નિન્દા કરવી નહિ અને કોઈના દોષ પ્રગટ કરીને તેને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરવો નહિ, આવી પરમાત્માની આજ્ઞા ખંડી હોય તો ચોતાને નિન્દા-ગદ્દીને ફરીથી મૂક ન થાય તેવી રીતે પરમાત્માની આજ્ઞા તરફ ગમન કરવું તે પ્રતિકેમણ છે. ખોટો ડાળ ધારણ કરીને અન્ય મનુષ્યોને વચ્ચા હોય તો તેની નિન્દા-ગદ્દા કરીને નીતિના માર્ગમાં સ્થિર થવું તે પ્રતિકેમણ છે. અને એવી રીતનું પ્રતિકેમણ કરવાની ખાત્ર જરૂર છે. સર્વસત્તિ દેવસિમ, સર્વસત્તિ રાક્ષસ, સર્વસત્તિ પક્ષીજ, સર્વસત્તિ ચરમાસીજ, સર્વસત્તિ સંવચ્છરિજ, દુષ્કૃતિજ; દુઃખાસિમ; દુષ્કૃતિજ; હચ્છાકારેણ સંવિસદ મનનર હચ્છ તસ્મ મિચ્છામિ દુઃખં ॥

૨૧. સ્થિરાશયનું મહત્વ પૃ૦ ૧૦૨

આત્મમગ્ન દેશીને પ્રત્યેક કાર્યને શાન્તિપૂર્વક કરવાથી તે કાર્ય તરિત સિદ્ધ થાય છે શાન્ત મનુષ્ય પ્રત્યેક કાર્ય કરતી વેળાએ શાન્તિ રાખીને કાર્ય કરવામાં વિશેષ ઉપયોગી બને છે અને તે

કાર્યની સિદ્ધિમાં કદાપિ આત્મસ્વાર્થણ કરતાં ભય ન પામવો જોઈએ. સ્વફરજને અદા કરવામાં જે મનુષ્ય નિર્ભય છે તેજ સત્ય કર્મયોગી છે. જે મનુષ્ય હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારના ભયને ધારણ કરતો નથી તે “દેહં પાતયામિ ષ્ઠા કાર્યં સાધયામિ”ની દશાની ઉચ્ચતા પામીને કાર્ય કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અનેક પ્રકારના આવશ્યક કાર્યની પ્રવૃત્તિમાં ભયને ઉત્પન્ન થવા દેવો એ આત્મપુરુષાર્થતા ક્ષયપ્રતિ મહાઘાતને ઉત્પન્ન થવા દેવા ખરાબર છે. જે મનુષ્ય કોઈ પણ જાતના ભયને સેવતો નથી અને ફક્ત સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિની ફરજમાં આત્મા વિના અન્યને દેખતો નથી તે ખરેખર કાર્યયોગી થાય છે અનેક દુર્મનો સામા આવતા હોય, અનેક સઠટો પ્રાપ્ત થયેલ હોય અને સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક વિપત્તિઓ આવેલી હોય તોપણ સ્વાત્માને નિર્ભય જારી મૃત્યુ આદિથી જે ભય ન પામતાં સ્વફરજને સમભાવે અદા કરે છે તે કર્મવીર્યોગીના ચરણ કમલને દેવતાઓ પૂજે છે. વિક્રમ રાજાએ યદિ સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં ભય ધારણ કર્યો હોત તો તે સ્વનામનો વિશ્વમા સવત્ર ચલાવી શક્ત નહિ. ઇશુ ક્રીસ્ટે યદિ શૂલી પર આરોહણ થતાં ભયને ધારણ કર્યો હોત અને દીનતા દાખવી હોત તો ચોતાના નામનો મત ચલાવી શક્ત નહિ. શ્રીમહાવીર પ્રજ્ઞાએ દેવના, મનુષ્ય અને તિર્થ-ચોથી અનેક ઉપસર્ગોને સદન કર્યાં અને આત્મધ્યાન ધરી, કેવલજ્ઞાન પામી તીર્થઠર પડ્યી વિમુક્તિ યર્ગ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કર્યું તેમાં તેમની નિર્ભયતા એ જ વસ્તુતઃ સેવના યોગ્ય છે. નિર્ભય ભન્યા વિના દેવનાર્ગ આરામ્ય મળતી નથી. નિર્ભય મનુષ્યનું મરણ શ્રેયસ્કર છે, પશુ પામીને મનુષ્યનું સ્વકાર્ય કરના જીવણ પણ અશ્રેયસ્કર છે.

પ્ર. ૬૧. સતતું લક્ષણ શું?

ઉ. ૧. उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ! (ભોક્ષશાસ્ત્ર-અ. પ. સૂ. ૩૦)

અર્થ :-જે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય સહિત હોય તે સત છે.

ઉત્પાદ :-દ્રવ્યમાં નવીન પર્યાયની ઉત્પત્તિને ઉત્પાદ કહે છે; જેમ કે :-ભાટીમાંથી ઘડાનો ઉત્પાદ.

વ્યય :-પૂર્વ પર્યાયના નાશને વ્યય કહે છે; જેમ ઘડ પર્યાયનો ઉત્પાદ થતાં ભાટીના પિંડપર્યાયનો વ્યય.

ધ્રોવ્ય :-બંને પર્યાયોમાં (ઉત્પાદ અને વ્યયમાં) દ્રવ્યનું સદશતારૂપ કાયમ રહેવું તેને ધ્રોવ્ય કહે છે; જેમ કે -પિંડ અને ઘડાના પર્યાયમાં ભાટીનું કાયમ રહી રહેવું.

૨. દ્રવ્યનું લક્ષણ સત છે, માટે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્ય એ ત્રણેથી યુક્ત સત જ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. એ ત્રણેથી યુગપત (એક જ સમયે) યુક્ત માનવાથી સત સિદ્ધ થાય છે. વસ્તુ સ્વતઃસિદ્ધ છે. તે જ પ્રમાણે એ સ્વતઃ પરિણમનશીલ પણ છે; તેથી આહી એ સત નિયમથી ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યસ્વરૂપ છે. (જુઓ, પંચાધ્યાયો ભા. ૧મો. ગા. ૮૬, ૮૮)

૩. “ પ્રત્યેક પદાર્થમાં પૂર્વ પર્યાયનો નાશ થઈને જ નવીન પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે, પણ એમ હોવા છતાં તે પોતાની (પ્રવાહરૂપ) ધારાને છોડતો નથી. એથી જ્ઞાત થાય છે કે પદાર્થ ઉત્પાદાદિ ત્રયાત્મક છે; પણ આહી એ ઉત્પાદ અને વ્યયને વિન્ન કાલવર્તી ન લેતાં એક કાલવર્તી (એક સમયવર્તી) જ લેતાં ત્રેઈએ, કારણ કે પૂર્વ પર્યાયના વ્યયનો

આશ્રિત છે, ઉત્પાદ અંકુરને આશ્રિત છે અને ધ્રોવ્ય વૃક્ષત્વને આશ્રિત છે; નાશ-ઉત્પાદ-ધ્રોવ્ય, બીજ-અંકુર-વૃક્ષત્વથી ભિન્ન પદાર્થરૂપ નથી. વળી બીજ-અંકુર-વૃક્ષત્વ પણ વૃક્ષથી ભિન્ન પદાર્થરૂપ નથી; માટે આ બધાંય, એક વૃક્ષ જ છે. એ જ પ્રમાણે નષ્ટ થતો ભાવ, ઊપજતો ભાવ અને ટકતો ભાવ—એ દ્રવ્યના અંશો છે. નષ્ટ થતા ભાવનો નાશ, ઊપજતા ભાવનો ઉત્પાદ અને ટકતા ભાવનું ધ્રોવ્ય એકી સાથે છે. આ રીતે નાશ નષ્ટ થતા ભાવને આશ્રિત છે, ઉત્પાદ ઊપજતા ભાવને આશ્રિત છે અને ધ્રોવ્ય ટકતા ભાવને આશ્રિત છે; નાશ-ઉત્પાદ-ધ્રોવ્ય, તે ભાવોથી ભિન્ન પદાર્થરૂપ નથી. વળી તે ભાવો પણ દ્રવ્યથી ભિન્ન પદાર્થરૂપ નથી; માટે આ બધાંય એક દ્રવ્ય જ છે.”

(શ્રી પ્રવચનસાર—ગા. ૧૦૧ નો ભાવાર્થ)

૬. “આ સૂત્રમાં સત્ત્વું અનેકાંતપણું બતાવ્યું છે તે કે ત્રિકાળ અપેક્ષાએ સત્ ‘ધ્રુવ’ છે તોપણ સમયે સમયે નવો પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને જૂનો પર્યાય વ્યય પામે છે એટલે કે દ્રવ્યમાં સમાઈ જાય છે, વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ અભાવરૂપ થાય છે. આ રીતે કથંચિત્ નિત્યપણું અને કથંચિત્ અનિત્યપણું તે દ્રવ્યનું અનેકાંતપણું છે.”

(શ્રી મોક્ષશાસ્ત્ર—અ. પ. સૂ. ૩૦ ની ટીકા)

૭. “આ સૂત્રમાં પર્યાયનું પણ અનેકાંતપણું બતાવ્યું છે. ઉત્પાદ તે અસ્તિરૂપ પર્યાય છે અને વ્યય તે નાસ્તિરૂપ પર્યાય છે. પોતાનો પર્યાય પોતાથી થાય અને પરથી થાય

પ્ર. ૬૩-અસ્તિત્વ ગુણ કોને કહે છે ?

ઉ. જે શક્તિના કારણે દ્રવ્યનો કદી અભાવ ન હોય તેને અસ્તિત્વ ગુણ કહે છે, કેમકે દ્રવ્ય અનાદિ-અનંત છે.

પ્ર. ૬૪-શ્રી આદિનાથ (ઋષભદેવ) ભગવાન બિરાજતા હતા ત્યારે આપણે વિદ્યમાન હતા તે શા આધારે માનશો ?

ઉ. આપણામાં અસ્તિત્વ ગુણ છે, તેથી તે કાળે લોકમાં કોઈ પણ ક્ષેત્રે આપણે વિદ્યમાન હતા એમ સાબિત થાય છે.

પ્ર. ૬૫-ઈશ્વરે વિશ્વ (જગત) બનાવ્યું-એ ખરું છે ?

ઉ. ના; અસ્તિત્વ ગુણના કારણે વિશ્વ એટલે અનંતા જીવ, પુદ્ગલ વગેરે છએ દ્રવ્યો સ્વયંસિદ્ધ અનાદિઅનંત છે, તેથી તેને કોઈએ બનાવ્યું નથી.

પ્ર. ૬૬-કોઈ જગતની રક્ષા કરે છે ?

ઉ. (૧) ના, દરેક વસ્તુ પોતાની અનંત શક્તિથી સ્વયં-રક્ષિત છે.

(૨) દરેક દ્રવ્યમાં અસ્તિત્વ ગુણ હોવાથી પોતાની રક્ષા (હયાતી) માટે બીજા કોઈની જરૂર પડતી નથી.

પ્ર. ૬૭-કોઈ જગતનો સંહાર (નાશ) કરે છે ?

ઉ. ના, અસ્તિત્વ ગુણના કારણે કોઈ દ્રવ્યનો કદી નાશ થતો નથી; પણ દ્રવ્યત્વ ગુણના કારણે દરેક દ્રવ્ય પોતે જ મનાય પોતાના નવા નવા પર્યાયો (અવસ્થાઓ) ઉત્પન્ન કરે છે. અને પોતે જ પોતાની પૂર્વ અવસ્થાઓનો

નાશ કરે છે, અર્થાત્ નિરંતર બદલે છે અને દ્રવ્યપણે નિત્ય રહી રહે છે.

પ્ર. ૯૮-આ ઉપરથી સિદ્ધાન્ત શું સમજવો?

ઉ. દરેક દ્રવ્ય ત્રિકાળ જીવેજીવું સ્વતંત્ર છે અને દરેક દ્રવ્યમાં પાતપાતાના કારણે પર્યાય અપેક્ષાએ નવી અવસ્થાનું ઊપજવું, પૂર્વ પર્યાયનો નાશ થવો અને દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય રહી રહેવું—એવી સ્થિતિ ત્રિકાળ થઈ રહી છે.

પ્ર. ૯૯-જીવતા અસ્થિતત્વ ગુણને જાણવાથી શો લાભ થાય?

ઉ. હું સ્વતંત્ર અનાદિ-અનંત આરાધી રહી રહેનારો છું; દોષ પરથી અને દોષ સંયોગથી મારી ઉત્પત્તિ થઈ નથી તથા મારો દહી નાશ થતો નથી. એમ અસ્થિતત્વ ગુણને જાણવાથી લાભ થાય છે અને તેથી મરણનો ભય રહી જાય છે.

(૨) વસ્તુત્વ ગુણ

પ્ર. ૧૦૦-વસ્તુત્વ ગુણ શોને રહે છે ?

ઉ. જે શક્તિના કારણે દ્રવ્યમાં અર્ધરિયા (પ્રયોજનજન રિયા) હોય; જેમ કે આત્માની અર્ધરિયા જાણવું વગેરે છે.

પ્ર. ૧૦૧-સિદ્ધ ભગવાન જ્ઞાન્ય થયા. તો હવે તેમને શાઈ શરૂં આવી ગયું ?

ઉ. ના; કારણ કે તેમનામાં વસ્તુત્વ ગુણના કારણે દરેક ગુણનું પ્રયોજનભૂત કાર્ય (નિર્માણ સ્વભાવરૂપ પરિણમન) સમયે-સમયે થઈ રહ્યું છે.

પ્ર. ૧૦૨-દ્રવ્યનું ‘વસ્તુ’ એવું નામ શાથી છે?

ઉ. (૧) વસ્તુત્વ ગુણની મુખ્યતાથી દ્રવ્યને વસ્તુ કહે છે.

(૨) જેમાં ગુણ, પર્યાય વસે છે તેને વસ્તુ કહે છે.

(ગોમ્મટસાર જીવકાંડ-ગાથા ૬૭૨ ટીકા)

(૩) જેમાં સામાન્ય-વિશેષ સ્વભાવ હોય તેને વસ્તુ કહે છે.

(૪) દરેક દ્રવ્ય પોતાનું પ્રયોજનભૂત કાર્ય કરે છે તેથી તેને વસ્તુ કહે છે.

‘વસ્તુ’ એવું નામ એમ પણ બતાવે છે કે દરેક દ્રવ્યના ગુણ, પર્યાય પોતપોતાના દ્રવ્યમાં જ વસે છે, તેથી જીવના ગુણ, પર્યાય શરીરમાં કે પરદ્રવ્યમાં વસતા નથી. દરેક જીવના ગુણ, પર્યાય તે તે જીવમાં વસે છે, તેથી જીવને બીજા કોઈ દ્રવ્યનું આલંબન ખરેખર લેવું પડે એ સંભવનું જ નથી. દરેક દ્રવ્ય પોતામાં પરિપૂર્ણ જ છે.

(૩) દ્રવ્યત્વ ગુણ

પ્ર. ૧૦૩-દ્રવ્યત્વ ગુણ કેને કહે છે ?

ઉ. જે શક્તિના કારણે દ્રવ્યની અવસ્થા નિરંતર બદલતી રહે તેને દ્રવ્યત્વ ગુણ કહે છે.

પ્ર. ૧૦૪-દ્રવ્યનું 'દ્રવ્ય' નામ શા કારણે છે ?

ઉ. દ્રવ્યત્વ ગુણની મુખ્યતાથી.

પ્ર. ૧૦૫-કાળથી બધું બદલાય છે-પરિવર્તન થયા કરે છે, માટે બધું કાળને આધીન છે ?

ઉ. ના; કેમકે જગતના ૭એ દ્રવ્યો નિરંતર પોતાની દ્રવ્યત્વ શક્તિથી જ પરિવર્તન કરે છે. તેમાં કાળ દ્રવ્ય તો નિમિત્ત માત્ર છે. વસ્તુની શક્તિ કોઈની અપેક્ષા રાખતી નથી; માટે કાળને આધીન કહેવું તે વ્યવહાર-કથન છે.

પ્ર. ૧૦૬-દ્રવ્યના પ્રત્યેક ગુણમાં નવા-નવા પર્યાય થાય છે ? થાય છે તો તેનું કારણ શું ?

ઉ. હા; કારણ કે બધા ગુણો નિરંતર પરિણામ-સ્વભાવી હોય છે. અને તેમાં દ્રવ્યત્વ ગુણ નિમિત્ત છે.

પ્ર. ૧૦૭-દરેક દ્રવ્યમાં દ્રવ્યત્વ વગરે ગુણો ત્રિદાલ રહે છે ? અને રહે છે તો તેનું કારણ શું ?

ઉ. (૧) હા. દ્રવ્યમાં દ્રવ્યત્વવાદિ ગુણો પાત્રપાત્રતા કારણે સ્વયં ત્રિદાલ રહે છે. તેમાં અસ્તિત્વ નામનો આમાન્ય ગુણ નિમિત્ત છે.

(૨) કેમ દ્રવ્યનો કદી નાશ કરો નહિ હોવાથી દ્રવ્ય

અનાદિ-અનંત છે, તેમ દ્રવ્યના બધા ગુણો પણ અસ્તિત્વ ગુણના નિમિત્તે કદી નાશ પામતા નથી, તેથી તેઓ પણ અનાદિ-અનંત છે.

પ્ર. ૧૦૮-દ્રવ્યત્વ ગુણ ઉપરથી શું સમજવું જોઈએ ?

ઉ. (૧) બધાં દ્રવ્યોની અવસ્થાઓનું પરિવર્તન (બદલવું) નિરંતર તેના પોતાથી પોતામાંથી જ થયા કરે છે, પણ ખીજો કોઈ તેની અવસ્થા બદલતો નથી.

(૨) જીવનો કોઈ પર્યાય અજીવથી-કર્મથી, શરીરાદિથી બદલાતો નથી અને શરીરાદિ કોઈ પર દ્રવ્યથી અવસ્થા બદલાતી નથી.

(૩) જીવમાં અજ્ઞાન દશા છે તે સદાય એક સરખી રહેતી નથી.

(૪) પ્રથમ ઓછું જ્ઞાન હોય અને પછી વધે છે ત્યાં જ્ઞાનનો કેરકાર થવામાં દ્રવ્યત્વ ગુણ કારણ છે અને જ્ઞાનનો વિકાસ જ્ઞાનગુણમાંથી જ થાય છે, પણ માત્રાદિથી-બદાગ્ની જ્ઞાન આવણું નથી.

(૫) માટીમાંથી ઘડો દ્રવ્યત્વ ગુણના કારણે થયો છે, કુંભારાદિ તો નિમિત્ત માત્ર છે. નિશ્ચયથી જોતાં કુંભારે ઘડો કર્યો નથી. માટીની અવસ્થા કુંભારે બદલાવી, એવું માનનારે દ્રવ્યત્વ ગુણ માન્યો નહિ. પદાર્થના એક ગુણનો નકાર કરતાં સંપૂર્ણ દ્રવ્યનો

બકાર થાય છે અને એ રીતે તેણે પોતાના અભિ-
પ્રાયમાં સર્વ દ્રવ્યોનો અભ્યાસ માન્યો.

પ્ર. ૧૦૯-દરેક દ્રવ્યમાં પોતાનું કામ કરવાનું સામર્થ્ય
શાધી છે?

ઉ. દરેક દ્રવ્ય દ્રવ્યત્વ શુણ્ણના કારણે નિત્ય પરિણમનશક્તિ
વાળું છે. આટે નિરંતર પોતપોતાનું કામ કર્યા કરે છે
અને તેમાં પોતાનો વસ્તુત્વ શુણ્ણ નિશ્ચિત દારણ છે.

પ્ર. ૧૧૦-દ્રવ્યત્વ શુણ્ણ અને વસ્તુત્વ શુણ્ણના ભાવમાં શો ફેર?

ઉ. દરેક દ્રવ્યમાં નિરંતર સમયે સમયે નવી નવી અવસ્થા
પડ્યા કરે છે—એમ દ્રવ્યત્વ શુણ્ણ બતાવે છે, અને દરેક
દ્રવ્યમાં પ્રયોજનભૂત ક્રિયા પોતાની ઘડી નહીં છે, કોઈ
દ્રવ્ય પોતાનું કામ કર્યા વિના રહેતું નથી. એમ વસ્તુત્વ
શુણ્ણ બતાવે છે.

ઉ. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન પર્યાય અને કેવલજ્ઞાન એ પાંચમાંથી કોઈ પણ એક અથવા વધારે જ્ઞાન.

પ્ર. ૧૧૩-જગતમાં કોઈ પદાર્થ એવો છે કે જણાયા વિના રહે? જો તે જણાયા વિના રહે તો શો દોષ આવે?

ઉ. એવો કોઈ પદાર્થ નથી કે જે જણાયા વિનાનો રહે. જો તે જણાયા વિનાનો રહે તો પ્રમેય-વ ગુણનો નાશ થાય, અને એક ગુણનો નાશ થતાં તેની સાથેના અસ્તિત્વાદિ સમસ્ત ગુણોનો નાશ થાય. તેમ થતાં દ્રવ્ય જ ન રહે.

પ્ર. ૧૧૪-જગતમાં કેટલાં દ્રવ્યો પ્રમેયત્વગુણવાળાં છે? તેનું કારણ આપો.

ઉ. બધાંય દ્રવ્યો પ્રમેયત્વગુણવાળાં છે, કારણ કે તે ગુણ બધાં દ્રવ્યોનો સામાન્ય ગુણ છે.

પ્ર. ૧૧૫-૩૫ પદાર્થો જ્ઞાનમાં જણાય પણ અ૩૫ પદાર્થો ન જણાય- એ કથન બરોબર છે?

ઉ. ના; કેમકે દરેક દ્રવ્ય પ્રમેયત્વગુણવાળું છે. દરેક પદાર્થ કોઈ ને કોઈ જ્ઞાનનો વિષય થતો હોવાથી ૩૫ અને અ૩૫ બંને પદાર્થો અવશ્ય બરોબર જણાય છે.

પ્ર. ૧૧૬-આત્મા તો અ૩૫ છે અને અમારું જ્ઞાન ઘણું અલ્પ છે; તો આત્માનું જ્ઞાન કેમ થઈ ગયું?

ઉ. એમ દોષા છતાં પણ આત્માનું જ્ઞાન બરોબર થઈ શકે છે; કેમ કે તેનામાં (આત્મામાં) પણ પ્રમેયત્વગુણ રહેલો

પ્ર. ૧૨૫-અગુરુલઘુત્વ ગુણ ઉપરથી વિશેષ શું સમજવું?

ઉ. (૧) કોઈ પણ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને આધીન નથી.

(૨) એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ કરી શકે નહિ.

(૩) દ્રવ્યનો એક ગુણ તે જ દ્રવ્યના બીજા ગુણનું કંઈ કરી શકે નહિ.

(૪) કોઈ દ્રવ્યનો પર્યાય બીજા દ્રવ્યના પર્યાયમાં કંઈ કરી શકે નહિ, તેઓ એકબીજાને આધીન નથી.

(૬) અગુરુલઘુત્વ ગુણનું આગ્રહ યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતાં જગતનાં છયે દ્રવ્યોનાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ભિન્ન-ભિન્ન અને સ્વતંત્ર છે અને તે બધાથી હું જ્ઞાન-સ્વભાવી આત્મા ભિન્ન છું-એ પ્રકારે ભેદજ્ઞાનરૂપી અપૂર્વ ધર્મ પ્રગટ થાય.

પ્ર. ૧૨૬-એક દ્રવ્યમાં રહેલા ગુણો પરસ્પર એકબીજાનું કામ કરે? ન કરે તો તેની વ્યવસ્થા શી રીતે છે?

ઉ. અગુરુલઘુત્વના કારણે એક ગુણ બીજા ગુણરૂપ ન થાય; તેથી એક ગુણનું કાર્યક્ષેત્ર બીજામાં ન જાય; આમ હોવાથી એક દ્રવ્યમાં પણ એક ગુણ બીજા ગુણના કાર્યને કરી શકે નહિ, પણ દરેક ગુણ નિત્ય પરિણામસ્વભાવી હોવાથી દરેક સમયે પોતાના નવા-નવા પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે; તેમાં બીજા ગુણના પર્યાયો નિમિત્તમાત્ર કહેવાય છે. એક ગુણના વર્તમાન પર્યાયમાં

કાર્ય ધતાં બીજા ગુણનો વર્તમાન પર્યાય નિમિત્ત
કહેવાય છે એમ એક દ્રવ્યને આશ્રિત ગુણોમાં પણ
સ્વતંત્રતા હોવાથી એક ગુણને બીજા ગુણ સાથે કર્તા-
કર્મ સંબંધ નથી.

પંચાધ્યાયી અ. ૨, ગાથા ૧૦૦૮-૧૦માં પણ કહ્યું છે
કે. “કાર્થપણ ગુણ કાર્થ રીતે બીજા ગુણમાં અનર્હૂત
ધતો નથી (એક ગુણમાં બીજા ગુણ સમાર્થ જતા નથી.)
પરસ્પર આધાર-આધેય તથા ઉપાદાન-ઉપારેયરૂપ (કારણ-
કાર્યપણે) બે ગુણને સંબંધ નથી, પરંતુ બધા ગુણો પોત-
પોતાની શક્તિના યોગથી સ્વતંત્ર છે અને તે જુદા-જુદા
લક્ષણવાળા અનેક છે, તોપણ સ્વદ્રવ્યની સાથે પરસ્પરમાં
મળેલા છે. ”

અ. ૧૨૭-ગુરુત્વ જ્ઞાન શિષ્યને મળ્યું; શાસ્ત્રોમાંથી જે
જ્ઞાન લીધું-તે બરાબર છે.

૯. નાઃ દેમકે એક દ્રવ્યના અતંત ગુણોમાંથી એક ગુણ
બીજા ગુણમાં ન જાય; તો પાત્રિ ભિન્ન દ્રવ્યના ગુણ બીજા
દ્રવ્યમાં દેમ જાય. એક વસ્તુનો કાર્થ ગુણ બીજાને
મળે-એમ માનનાર અગુરુહત્વ ગુણને માનતો નથી;
તે સ્વતંત્ર વસ્તુ જ માનતો નથી.

અ. ૧૨૮-૯૧ કારમાંથી પુનઃ વાંચું છું અને તે વડે મને
જ્ઞાન માર છે-એમ માનવું તે બરાબર છે !

ઉ. ના; અગુરુસદ્ગુણ ગુણના કારણે એમ થતું નથી; કારણ કે-
(૧) પરથી આત્માનું અને આત્માથી પરનું કાર્ય થાય
તો દ્રવ્ય પલટીને નાશ પામે, પણ એમ બનતું
નથી.

(૨) આત્મા નિશ્ચયથી સ્વપરપ્રકાશક પોતાના આત્માને
જાણે છે, અને

(૩) પુસ્તકના શબ્દોને, જીવ પોતાના જ્ઞાન વડે,
વ્યવહારથી જાણે છે, અને ચરમાં તેમાં નિમિત્ત
માત્ર બને છે.

પ્ર. ૧૨૯-બ્રાહ્મી તેલના વપરાશથી કે બદામ વગેરે ખાવાથી
બુદ્ધિ વધે—એ માન્યતા ખરાબર છે ?

ઉ. ના; કેમકે એક દ્રવ્યની શક્તિ બીજા દ્રવ્યનું કેઈ કામ
કરી શકે નહિ, તેથી બ્રાહ્મી તેલના માલિશ વગેરેથી
બુદ્ધિ વધે એ માન્યતા ખોટી છે—એમ અગુરુસદ્ગુણ
ગુણ બતાવે છે.

પ્ર. ૧૩૦-દૂધમાં છાશ પડવાથી દહીં થાય—એમ માનવું
તે ખરાબર છે ?

ઉ. ના, છાશ પડવાથી દહીં થાય તો પાણીમાં પણ છાશ
પડવાથી દહીં થતું જોઈએ; છાશના પરમાણુ જુદા
અને દૂધના પરમાણુ જુદા છે. છાશરૂપ પર્યાયવાળા
પરમાણુમાં પાણી-દરેકમાં અગુરુસદ્ગુણ ગુણ હોવાથી
તે દૂધના પરમાણુમાં પ્રવેશી શકે નહિ, પણ દ્રવ્યત્વ
ગુણના માનને દૂધરૂપ પર્યાયવાળા પરમાણુઓ સ્થાય

પલટીને દહી રૂપ થાય છે. તેમાં છાશ તો નિમિત્તમાત્ર છે. જ્યારે દૂધના પરમાણુ પોતાના ક્ષણિક ઉપાદાનની યોગ્યતાથી દહીં થવારૂપ કાર્ય કરે છે, ત્યારે છાશ વગરેને નિમિત્તમાત્ર કહેવાય છે.

પ્ર. ૧૩૧-આ ઉપરથી શું સિદ્ધાંત સમજવો ?

ઉ. જ્યારે પોતે પોતાથી સ્વસન્મુખ થઈ પોતાનું સ્વરૂપ સમ્યક્ષણે સમજે છે ત્યારે સમ્યક્જ્ઞાનીના ઉપદેશ વગરે તેને નિમિત્તરૂપે હોય છે. એ રીતે સર્વત્ર ઉપાદાનથી જ કાર્ય થાય છે. કેઈ નિમિત્તની કદી પણ રાહ જોવી પડતી નથી પણ નિમિત્ત તે સમયે હોય છે ખરું.

પ્ર. ૧૩૨-આત્મા મોક્ષાર્થ પામતા તેજ માં તેજ લાળી ગયું એમ માનવામાં આવે તો મો દોષ આવે ?

ઉ. (૧) એમ માનનારે અશુદ્ધાણ્ય શુદ્ધ અને અસ્થિત્ય-શુદ્ધને સ્વીકાર્યા નહિ.

(૨) મોક્ષ જનાર જ્ય સ્વતંત્ર અને સુખી ન થયો પણ નારા પામ્યો.

આથી મોક્ષમા પામે તે ધીન્દ્રમાં લાળી જાય એમ માનનારે પાતાને પણ મોક્ષમાં નારા માને છે; માટે પાતાને નારા થાય એવો દર્શ હોય; રાત્રી પુરૂષ કરે ન અર્ધાત્ર ન જ કરે.

પ્ર. ૧૩૩-જ્ય સ્વાત્મ-માત્મા એકેન્દ્રિયપણને અને ત્યારે તેના સુખ કદી જાય અને પરેન્દ્રિયપણને અને ત્યારે તેના સુખ કદી જાય-એમ અને

ઉ. ના; કારણ કે-

(૧) દ્રવ્યમાં અગુરુલઘુત્વ નામનો ગુણ છે, તેથી તેના કોઈ ગુણોની સંખ્યા કદી પણ વધતી કે ઘટતી નથી.

(૨) દ્રવ્ય તથા ગુણો તો સદાય બધી હાલતોમાં પૂર્ણ શક્તિવાળાં જ રહે છે.

(૩) પોતાના કારણે ગુણના વર્તમાન પર્યાયમાં જ ફેરફાર (પરિણમન) થાય છે.

(૬) પ્રદેશત્વ ગુણ

પ્ર. ૧૩૪-પ્રદેશત્વ ગુણ કેને કહે છે ?

ઉ. જે શક્તિના કારણે દ્રવ્યનો કોઈ ને કોઈ આકાર અવશ્ય હોય તેને પ્રદેશત્વ ગુણ કહે છે.

પ્ર. ૧૩૫-આત્માને સાકાર તથા નિરાકાર કેવી રીતે કહેવાય ?

ઉ. પ્રદેશત્વ ગુણના કારણે દરેક આત્માને પોતાનો અરૂપી આકાર છે જ; પણ રૂપી આકાર નથી તે અપેક્ષાએ તે નિરાકાર કહેવાય છે. આત્માનો અરૂપી આકાર ઇન્દ્રિયગમ્ય નથી, એ અપેક્ષાએ નિરાકાર છે અને આત્માનો આકાર જ્ઞાનગમ્ય છે, તેથી તે આકારવાન છે.

(મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક-પાનું. ૧૧૫)

૧. ૧૩૬-૬૦૫, ગુણ, પર્યાય—ત્રણેના જુદા-જુદા અથવા નાના-મોટા આકાર હોય ?

જ. ના; દ્રવ્યનો આકાર તે જ ગુણ અને પર્યાયનો આકાર છે, કારણ કે ત્રણેનું ક્ષેત્ર એક છે; મોટે ત્રણેનો આકાર સરખો અને એક છે.

૫. ૧૩૭-૬૦૫ ત્રિઘાળ અને પર્યાય એક સમય પૂરતો છે, તેમાં કેનો આકાર મોટો ?

જ. બંનેનો આકાર સરખો છે.

૫. ૧૩૮-૬૦૬ વસ્તુનો આકાર તો ઘણો ઘાળ એક-સરખો દેખાય છે, તો તેને બદલવામાં કેટલો ઘાળ લાગતો હશે ?

જ. તેઓ નિરંતર દેહ સમયે બદલાયા જ કરે છે, પણ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી લાંબો ઘાળ તેનો એકસરખો આકાર દેખાય છે.

૫. ૧૩૯-મોનાના પિંડમાંથી મુદ્દા ધરો તેમાં કયો ગુણ દારણ છે ?

જ. આકાર ધરો તેમાં પ્રવેશત્ય ગુણ અને જૂની અવસ્થા ખાલી નવી ધર તેમાં, દ્રવ્યત્વ ગુણ દારણ છે.

૫. ૧૪૦-આ 'પુરુષમાં' કયો સામાન્ય ગુણ નિરંતર.

જ. (૧) આ પુરુષમાં તેના સ્વભાવનો કોઈ નાશ થતો નથી, તેથી તેમાં અસ્તિત્વ ગુણ છે.

(૨) તેમાં અર્થક્રિયા જે કેરો તેમાં વસ્તુત્વ ગુણ છે.

(૩) તેના પર્યાયમાં નિરંતર સમયે સમયે નવું પરિવર્તન થાય છે; કેમકે તેમાં દ્રવ્યત્વ ગુણ છે.

(૪) તે જણાવા યોગ્ય છે, કેમકે તેમાં પ્રમેયત્વ ગુણ છે.

(૫) તેનો કોઈ પણ પરમાણુ પલટીને બીજા રૂપે થતો નથી. તેના દરેક ગુણ-પર્યાય પણ તેની મર્યાદામાં વ્યવસ્થિત છે, કેમકે તેમાં અગુરુલઘુત્વ ગુણ છે.

(૬) તે આકારવાન છે, કેમકે તેમાં પ્રદેશત્વ ગુણ છે.

પ્ર. ૧૪૨-માટી વડે ઘડો થયો છે, કુંભાર વડે ઘડો થઈ નથી. તેમાં કયા ગુણોની સાબિતી છે ?

ઉ. દ્રવ્યત્વ અને અગુરુલઘુત્વ ગુણોની.

પ્ર. ૧૪૨-જે નથી જાણતાં તેવાં જડ દ્રવ્યો પણ રવ પરિણમે છે, તેમાં કયો ગુણ સાબિત થયો ?

ઉ. દ્રવ્યત્વ ગુણ.

પ્ર. ૧૪૩-અમે મનુષ્ય છીએ, માટે અમારા કામમાં બીજા જરૂર પડે, બીજા વિના ન ચાલે—એવું માનનારે ગુણ ન માન્યા ?

ઉ. મનુષ્ય તો અસમાનજાતીય દ્રવ્યપર્યાય છે. શરીર અણુ રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે અને જીવ સદા અણુ રૂપી ચેતનદ્રવ્ય છે તેનો સંયોગ-એકદેનાવગાદ સંબંધ બંધપણ છે એક દ્રવ્યને બીજાની જરૂર પડે એમ માનનારે વસ્તુત્વ દ્રવ્યત્વ, અગુરુલઘુત્વ વાદિ ગુણો માન્યા નહિ.

પ્ર. ૧૪૪-જે દ્રવ્યો છે તેના કદી નામ નથી અને તે જીવતાં
જાણતાં નથી-તેમાં કયા ગુણો કારણભૂત છે?

ઉ. અસ્તિત્વ ગુણ અને અગુરુલઘુત્વ ગુણ.

પ્ર. ૧૪૫-જે સ્વભાવ છે તે ગુપ્ત રહે નહિ, તે કોઈમાં જાણે
નહિ. નામ પામે નહિ. બદલા વિના રહે નહિ-તેમાં
કયા ગુણ કારણભૂત છે?

ઉ. તેમાં અનુક્રમે પ્રમેયત્વ, અગુરુલઘુત્વ, અસ્તિત્વ અને
દ્રવ્યત્વ ગુણ કારણભૂત છે.

પ્ર. ૧૪૬-૯એ સામાન્ય ગુણોનું પ્રયોજન ક્રમમાં શું છે?

ઉ. (૧) કોઈ દ્રવ્યની કદી ઉત્પત્તિ કે નાશ નથી. માટે કોઈ
કોઈનો કદી નથી-એમ અસ્તિત્વ ગુણ સૂચવે છે.

(૨) જેક દ્રવ્ય નિરંતર પોતાની જ પ્રયોજનભૂત વિશા
કરે છે. તેથી કોઈ દ્રવ્ય એક સમય પાંચ પોતાના
મામ (કાર્ય) વિના નહામું હોતું નથી-એમ વસ્તુત્વ
ગુણ જતાવે છે.

(૩) જેક દ્રવ્ય નિરંતર પ્રવાહરમે પ્રવર્તની પોતાની
નવી નવી અવસ્થાઓને કદાચ પોતે જ બદલે છે.
માટે તેમના મામ, પર્યાય પ્રવર્તે કે રૂપરૂપ એકું
પ્રવાહીન કોઈ દ્રવ્ય નથી-એમ દ્રવ્યત્વગુણ જતાવે છે.

(૪) જેક દ્રવ્યમાં અગુરુલઘુત્વ હોવાથી, અનુક્રમે

કોઈ અજાણ્યું (ગુપ્ત) રહી શકે નહિ, તેથી કોઈ એમ માને કે આપણે અલ્પજ્ઞાને નવ તત્ત્વો શાં? આત્મા શું? ધર્મ શું?—એ ન જણાય; તો તેની તે માન્યતા ખોટી છે; કેમ કે જો યથાર્થ સમજવાનો પુરુષાર્થ કરે તો સત્ય અને અસત્યનું સ્વરૂપ (સમ્યગ્ મતિ-શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય હોવાથી) તેના જ્ઞાનમાં અવશ્ય જણાય—એમ પ્રમેયત્વ ગુણ બતાવે છે.

(૫) દરેક દ્રવ્યની દ્રવ્યતા કાયમ વ્યવસ્થિત રહે છે, તેથી એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહિ; પર્યાય દ્વારા પણ કોઈ બીજા ઉપર અસર, પ્રભાવ, પ્રેરણા, લાભ-નુકસાનાદિ કાંઈ કરી શકે નહિ.

દરેક દ્રવ્ય પોતાના કમળદ્વ દ્વારાવાહી પર્યાય વડે પોતાનામાં જ વર્તે છે. એ રીતે દરેક દ્રવ્ય પોતામાં વ્યવસ્થિત નિયત મર્યાદાવાળું હોવાથી કોઈ દ્રવ્યને બીજાની જરૂર પડતી નથી, એમ અગુરુલઘુત્વ ગુણ બતાવે છે.

(૬) કોઈ વસ્તુ પોતાના સ્વક્ષેત્રરૂપ આકાર વિના હોય નહિ; અને આકાર નાનો-મોટો હોય તે લાભ-નુકસાનનું કારણ નથી, છતાં દરેક દ્રવ્યને સ્વ-અવગાહનારૂપ પોતાનો સ્વતંત્ર આકાર અવશ્ય હોય છે, એમ પ્રદેશત્વ ગુણ બતાવે છે.

આમ છએ સામાન્ય ગુણો દરેક દ્રવ્યની સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા બતાવે છે.

વિશેષ ગુણો

પ્ર. ૧૪૯-પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં કયા કયા વિશેષ ગુણો છે ?

ઉ. (૧) જીવ દ્રવ્યમાં—ચેતન્ય (દર્શન-જ્ઞાન), યજ્ઞ
(સમ્યક્ત્વ), ચારિત્ર, મુખ, વીર્ય, ક્રિયાવતી
શક્તિ, વૈભાવિક શક્તિ વગેરે.

(૨) પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં—સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ,
ક્રિયાવતી શક્તિ, વૈભાવિક શક્તિ વગેરે.

(૩) ધર્માસ્તિતાય દ્રવ્યમાં—ગતિહેતુત્વ વગેરે.

(૪) અધર્માસ્તિતાય દ્રવ્યમાં—સ્થિતિહેતુત્વ વગેરે.

(૫) આદાદા દ્રવ્યમાં—અવગાહનહેતુત્વ વગેરે.

(૬) દાળ દ્રવ્યમાં—પરિજુમનહેતુત્વ વગેરે.

પ્ર. ૧૪૮-ચેતન. ચેતન્ય અને ચેતના ટોને કહે છે ?

ઉ. બે ભેદ છે. દર્શનચેતના (દર્શનોપયોગ) અને જ્ઞાનચેતના (જ્ઞાનોપયોગ).

પ્ર. ૧૫૨-દર્શનચેતના કેને કહે છે ?

ઉ. જેમાં પદાર્થોના ભેદરહિત સામાન્ય પ્રતિજ્ઞાસ (અવલોકન) હોય તેને દર્શનચેતના કહે છે; જેમકે જ્ઞાનનો ઉપયોગ ઘડા તરફ હતો ત્યાંથી છૂટી બીજા પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાનોપયોગ શરૂ થાય તે પહેલાં જે ચૈતન્યનો સામાન્ય પ્રતિજ્ઞાસરૂપ વ્યાપાર થાય તે દર્શનોપયોગ છે.

પ્ર. ૧૫૨-જ્ઞાનચેતના (જ્ઞાનોપયોગ) કેને કહે છે ?

ઉ. જેમાં પદાર્થોના વિશેષ પ્રતિજ્ઞાસ થાય તેને જ્ઞાનોપયોગ કહે છે, અર્થાત્ જ્ઞાનગુણને અનુસરીને વર્તનારો ચૈતન્ય-પરિણામ તે જ્ઞાનોપયોગ છે.

પ્ર. ૧૫૩-દર્શનચેતનાના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. ચાર ભેદ છે:—ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શન. તેઓ દર્શનગુણને અનુસરી વર્તનારો ચૈતન્યપરિણામ છે.

પ્ર. ૧૫૪-ચક્ષુદર્શન કેને કહે છે ?

ઉ. ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય દ્વારા મતિજ્ઞાન થયા પહેલાં જે સામાન્ય પ્રતિજ્ઞાસ થાય તેને ચક્ષુદર્શન કહે છે.

પ્ર. ૧૫૫-અચક્ષુદર્શન કેને કહે છે ?

ઉ. ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયને છોડી બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો અને મતિ

ઠાણ મતિજ્ઞાન થયા પહેલાં જે સામાન્ય પ્રતિભાસ થાય તેને અવધિદર્શન કહે છે.

પ્ર. ૧૫૬-અવધિદર્શન કેને કહે છે ?

ઉ. અવધિજ્ઞાનના પહેલાં થવાવાળા સામાન્ય પ્રતિભાસને અવધિદર્શન કહે છે.

પ્ર. ૧૫૭-કેવળદર્શન કેને કહે છે ?

ઉ. કેવળજ્ઞાનની સાથે થવાવાળા સામાન્ય પ્રતિભાસને કેવળદર્શન કહે છે.

(આત્મા સ્વ-પરનો દર્શક અને સ્વ-પરનો ગ્રાહક છે).

પ્ર. ૧૫૮-દર્શનોપયોગ કયારે ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉ. દર્શનોપયોગ ઉદ્ભવ્યું હોવાને જ્ઞાનોપયોગ પહેલાં અને કેવલજ્ઞાનીઓને જ્ઞાનોપયોગ સાથે જ થાય છે.

પ્ર. ૧૫૯-જ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. જ્ઞાનશુદ્ધિ તે નિત્ય એક જ હોય છે. પણ તેના સમ્પર્ક-પર્યાયના પાંચ ભેદ છે—મતિજ્ઞાન, સૂત્રજ્ઞાન, અવધિ-જ્ઞાન, મન.પર્યાયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન—આ પાંચ

સન્મુખતાથી પ્રગટ થવાવાળા નિજ આત્માના જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન કહે છે.

(૨) ઇન્દ્રિય અને મન જેમાં નિમિત્ત માત્ર છે એવા જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન કહે છે.

પ્ર. ૧૬૧-શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉ. (૧) મતિજ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થના સંબંધથી અન્ય પદાર્થને જાણવાવાળા જ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

(૨) આત્માની શુદ્ધ અનુભૂતિરૂપ શ્રુતજ્ઞાનને ભાવશ્રુત જ્ઞાન કહે છે.

પ્ર. ૧૬૨-અવધિજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદાપૂર્વક જે રૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ જાણે તેને અવધિજ્ઞાન કહે છે.

પ્ર. ૧૬૩-મનઃપર્યાયજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદાપૂર્વક બીજાના મનમાં રહેલા રૂપી પદાર્થ સંબંધી વિચારોને તથા રૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ જાણે તેને મન પર્યાયજ્ઞાન કહે છે.

(શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં ક્રમબદ્ધ પર્યાય થાય છે-આગળ-પાછળ થતા નથી.)

પ્ર. ૧૬૪-કેવળજ્ઞાન કોને કહે છે ?

૯. જે ત્રણ હોક-ત્રણ કાલવર્તી સર્વ પદાર્થોને (ક્રમ્યનંત
ધર્માત્મક સર્વ દ્રવ્ય-શુણ્ય-પર્યાયોને) પ્રત્યેક સમયમાં
યથાસ્થિત પરિપૂર્ણરૂપે સ્પષ્ટ અને એક સાથે જાણે તેને
કેવલજ્ઞાન કહે છે.

પ્ર. ૧૬૫-શ્રદ્ધા (સમ્યક્ત્વ) શુણ્ય ઠેકાને કહે છે?

ઉ. (૧) જે શુણ્યની નિર્મળ દશા પ્રગટ થવાથી પોતાના
મુદ્ધ આત્માનો પ્રતિભાસ (યથાર્થ પ્રતીતિ) ધાય
તેને શ્રદ્ધા (સમ્યક્ત્વ) કહે છે.

(૨) સમ્યગ્દષ્ટિને નીચે મુજબની પ્રતીતિ હોય છે—

(૧) સાચા દેવ, શુદ્ધ અને ધર્મમાં દૃઢ પ્રતીતિ.

(૨) જ્યારે સાત તરવોની સાચી પ્રતીતિ.

(૩) સ્વ-પરતું શ્રદ્ધાન.

(૪) આત્મશ્રદ્ધાન.

ઉપદેશ લક્ષણોના અપિનાણાય સહિત જે શરૂ
ધાય છે તે નિઃશય સમ્યક્દર્શન છે [આ પર્યાયનો કારણ

શ્રદ્ધા (સમ્યક્ત્વ) ગુણ છે; સમ્યગ્દર્શન અને મિથ્યાદર્શન તેના પર્યાયો છે.]

પ્ર. ૧૬૬-ચારિત્ર ગુણ કેને કહે છે ?

ઉ. નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન સહિત સ્વરૂપમાં ચરણ-રમણ, પોતાના સ્વભાવમાં અકપાય પ્રવૃત્તિ કરવી તે ચારિત્ર છે. તે ચારિત્ર, મિથ્યાત્વ અને અસ્થિરતા રહિત અત્યંત ક્ષનિર્વિકાર એવો જીવનો પરિણામ છે, અને એવા પર્યાયોને ધારણ કરનાર ગુણને ચારિત્રગુણ કહે છે.

પ્ર. ૧૬૭-સુખગુણ કેને કહે છે ?

ઉ. નિરાકુલ આનંદસ્વરૂપ આત્માના પરિણામ વિશેષને સુખ કહે છે, અને તે પર્યાય ધારણ કરનાર ગુણને સુખગુણ કહે છે.

સુખ અથવા આનંદ નામનો આત્મામાં અનાદિઅનંત એક ગુણ છે. તેનું સમ્યક્પરિણમન ચાલુ થતાં મન, ઇન્દ્રિયો અને તેના વિષયોથી નિરક્ષેપ પોતાના આત્માશ્રિત નિરાકુળતા લક્ષણવાળું સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. તેના કારણરૂપ શક્તિ તે સુખગુણ છે.

---

* એવા પરિણામોને સ્વરૂપસ્થિરતા, નિશ્ચલતા, વીતરાગતા, આશ્ચર્ય, ધર્મ અને ચારિત્ર કહે છે. જ્યારે આત્માને ચારિત્રગુણનો એવો શુદ્ધ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે બાહ્ય અને આબ્યંતર ક્રિયાઓ પદાસક્ત (મૂર્ચ્છાનુસાર) નિરોધ થઈ જાય છે.

અનાકૃષ્ણતા જેનું લક્ષણ અર્થાત્ સ્વરૂપ છે એવી શુભ-
શક્તિ આત્મામાં નિત્ય છે. (સમયસાર-૪૭ શક્તિઓ પૈકી).
પ્ર. ૧૬૮-ક્રિયાવતીશક્તિ કેને કહે છે ?

ઉ. જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં ક્રિયાવતી શક્તિ નામે વિશેષ
શુભ છે. તેના કારણે જીવ અને પુદ્ગલને પોતપોતાની
યોગ્યતાનુસાર કદી ગમન-દેગ્રાન્તર ગતિરૂપ પર્યાય થાય
છે અને કદી સ્થિરરૂપ પર્યાય થાય છે.

[કોઈ દ્રવ્ય (જીવ-પુદ્ગલ) એકબીજાને ગમન વા સ્થિર
કદી શકતા નથી. તે બંને દ્રવ્યો પોતાની ક્રિયાવતી શક્તિની
તે સમયની યોગ્યતાનુસાર સ્વતાઃ ગમન કરે છે અથવા સ્થિર
રહે છે.]

પ્ર. ૧૬૯-ઘોર પેટોલથી ચાલે છે કે ગ્રાઈવર તેને ચલાવે છે ?

ઉ. ઘોર પેટોલ કે ગ્રાઈવરથી ચાલતી નથી. પણ ઘોરના
દંડ પરમાણુમાં ક્રિયાવતી શક્તિ છે. તેના ભગ્નિત ઉપા-
દાનની યોગ્યતાથી જ તે ચાલે છે. નિધર રહેલા હાથક
હોય તે સમયે, તેની ક્રિયાવતી શક્તિના કારણે તે નિધર
રહે છે. અન્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે. નિમિત્તથી ઉપાદાનનું
કાર્ય પૂરું નથી પણ સંયોગનું જ્ઞાન કરવાના માર્ગે
તે જ્ઞાનથી જેનું કાર્ય ચાલે છે.

ભાવબલપ્રાણુ જીવના વીર્યગુણનો પર્યાય છે દ્રવ્ય-
બલપ્રાણુ પુદ્ગલોનો પર્યાય છે.

પ્ર. ૧૭૯-ભાવેન્દ્રિયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. પાંચ ભેદ છે—જીવની ભાવસ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય
ધ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય અને કર્ણેન્દ્રિય—તે લઙ્કિય અને
ઉપયોગરૂપ છે.

પ્ર. ૧૮૦-ભાવબલપ્રાણુના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. ત્રણ ભેદ છે—મનબલ, વચનબલ અને કાયબલ.

પ્ર. ૧૮૧-વૈભાવિક શક્તિ કેને કહે છે ?

ઉ. આ એક વિશેષ ભાવવાળો ગુણ છે. તે ગુણના કારણે
પરદ્રવ્ય (નિમિત્ત) ના સંબંધપૂર્વક, સ્વયં પોતાની
ચોગ્યતાથી અશુદ્ધ પર્યાયો થાય છે.

આ વૈભાવિક શક્તિ નામનો ગુણ, જીવ અને પુદ્ગલ
આ બે દ્રવ્યોમાં જ છે, બાકીના ચાર દ્રવ્યોમાં નથી.

જીવના ગુણોમાં સ્વયંસિદ્ધ એક વૈભાવિક શક્તિ છે. તે
જીવની સંસાર અવસ્થામાં પોતાના કારણે પોતે જ (અનાદિ
કાળથી) વિદ્યુત થઈ રહી છે.

(પંચાધ્યાયી ભા. ૨, ગા. ૯૪૬)

મુક્ત અવસ્થામાં વૈભાવિક શક્તિનું શુદ્ધ પરિણમન
થાય છે.

(પંચાધ્યાયી ભા. ૨, ગા. ૮૧)

મુક્ત-છૂટા પુદ્ગલપરમાણુઓ જ્યાં મુખી છૂટા (અખંદ પર્યાયરૂપ) રહે ત્યાં મુખી તેમને આ ગુણનો શુદ્ધ પર્યાય થાય છે.

પ્ર. ૧૮૨-આ 'વૈભાવિક શક્તિ ઉપરથી વિશેષ શું સમજવું'?
ઉ. છવની 'વૈભાવિક શક્તિ તે ગૂણ હોવાથી અખંદ' કારણ નથી. તેવું પરિણમન પણ અખંદ' કારણ નથી, કારણ કે તેનું પરિણમન તો સિદ્ધ ભગવાનોને પણ હોય છે.

જો છવ પર પદાર્થને વશ થાય તો તેના પર્યાયમાં વિચાર (અશુદ્ધતા) થાય. તે છવનો પાતાનો અપભ્રમ છે. છવ જે પરપદાર્થને વશ થાય છે તે પરપદાર્થને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. જો વિચાર કર્યો (અશુદ્ધ ભાવે પાતે પરિણમે) ત્યારે કયા પર પદાર્થને વશ થયો તે બતાવવા માટે તે પરપદાર્થને નિમિત્તકારણ અને વિચારને નૈમિત્તિક (માર્ગ) કહેવામાં આવે છે. આ ક્ષત બોદજ્ઞાન ક્ષતિવાદ માટે છે. પણ નિમિત્ત-નૈમિત્તિકને કાંઈ અસર કરી અક્ષત તેના ઉપર પ્રભાવ પાડ્યો-એવું બતાવવા માટે તે ક્ષત નથી. કારણ કે તેમ જ્ઞાનવામાં આવે તો બે ટુચોની એકના જ્ઞાનવાદ્ય નિર્દોષ કારણ માટે એમ સમજવું કે છવના પાતાના કોણથી જ અશુદ્ધતા કારણ છે અને તે છવ રીતે કમને દોષાર્થી તે કાળી મળ્ય છે.

છવ નિર્દોષ ૧ અશુદ્ધ અવસ્થા ૨ કાળ ના કોઈ. કો
છ. નેમાં અશુદ્ધ નિર્દોષ-૨૨. ને સ્વરૂપ છે; પણ ને સ્વરૂપ

દૃષ્ટિના પુરુષાર્થ વડે પોતામાંથી ટાળી શકાય છે માટે શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી તે પરકૃત છે.

આ વિકારોને શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી નીચેનાં નામોથી ઓળખાય છે:—

પરકૃત, પરભાવ, પરાકાર, પુદ્ગલભાવ, કર્મજન્યભાવ, પ્રકૃતિરીલ સ્વભાવ, પરદ્રવ્ય, કર્મકૃત, તદ્દગુણાકાર સંક્રાન્તિ, પરગુણાકાર, કર્મપદસ્થિત, જીવમાં થતા અજીવભાવ, તદ્દગુણાકૃતિ, પરયોગકૃત, નિમિત્તકૃત વગેરે. પણ તેથી તેઓ પરકૃતાદિ થઈ જતા નથી. માત્ર પોતાનામાંથી જ તે ટાળી શકાય છે એટલું જ તે દર્શાવે છે.

(જુઓ, પંચાધ્યાયી ભા. ૨, ગા. ૭૨ નો ભાવાર્થ).

તે પર્યાયમાં પોતાનો જ દોષ છે, બીજા કોઈના તેમાં જરાપણ હાથ કે દોષ નથી. પંચાધ્યાયી ભા. ૨ ની ગાથા ૬૦ અને ૭૬ માં ‘જીવ પોતે જ અપરાધવાન છે’ એમ કહ્યું છે. માટે પરદ્રવ્ય કે કર્મના ઉદય જીવમાં વિકાર કરે—કરાવે કે કર્મના ઉદયના કારણે જીવને વિકાર કરવો પડે એમ માનવું તે ભિન્ન છે. નિમિત્તકારણ છે તે ઉપચરિત કારણ છે પણ વાસ્તવિક કારણ નથી. તેથી તેને પંચાધ્યાયી ભા. ૨ ગા. ૩૫૨ માં મહેતુવત્-અકારણવત્ કહ્યું છે.

પ્ર. ૧૮૩-એવા કયા વિશેષ ગુણો છે કે જે બે દ્રવ્યોમાં જ રહે?
ઉ. ક્રિયાવતી શક્તિ અને વૈભાવિક શક્તિ—એ બે ગુણો જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં જ હોય છે.

પ્ર. ૧૮૪-ક્રિયાવતી મહિનનું કાર્ય શુ ?

६. ओ३ क्षेत्रधी क्षेत्रान्तर प्रवृत्त व्यथना गतिपूर्वक स्थिरभावे
 रहेउ.

પ્ર. ૧૮૫-શિયાલ્લી સજિ જાણવામાં હર્મ સંજ્ઞાથી શા
લાભ પાડે?

ઉ. હું શરીરને ગલાવી ગઈું. સ્થિર રાખી ગઈું. શરીર
 અને અન્ય દેહો લઈ જાય. હું આ બોલો ઉપાડી લાવું
 વગેરે પરવસ્તુની ગતિ રિદ્ધાતની (પરન દેવાન્તર ધવુ
 અને સ્થિર રહેજું તેની) સ્વતંત્રતા નહિ આનવાદ્ય
 પોર અજ્ઞાન રાખી જાય અને શાતાતા જ્ઞાતાસ્વભાવથી
 હું સદાય જ્ઞાયકસ્વરૂપ બાઉ—એવો સાચો નિર્ગુદ
 પાય તે બાઉજું મૂળ છે.

મ. ૧૮૧-જો છવ મરીદને મલાવી રેતો નથી તો પછી મહાદેવે
 રેતો મલાવે નથી ?

૧. માણુ એ શુભલ ઇચ્છતા બનેલ હલે તેના પિત્ર છે.
તેના હલે શરમામાં શિવાલ્લીમાંથી હલે તેની તેની
પાંચલાલકાર માં લખતે તે શરમાની લખિ લખીને
હોનાવર કરીય લાલ છે. બને માં લખતે તેની લખ-
તલાલ શિવર માં લખે શરમા લાલ હલે શરમા
શરમા માં લખે લખતલા લખતની લખતલા હલે
શિવતલા શરમા લાલ છે તેની માણુ માણુ માં

જ્યારે મહાકાને ઘર બહાર જતું જોવામાં આવે છે ત્યારે તેનું જતું તેની ક્રિયાવતી શક્તિના કારણે છે; માણસો તેા નિમિત્તમાત્ર છે.

પ્ર. ૧૮૭-ચૈતન્ય ગુણ ગતિ કરી શકે?

ઉ. હા; જ્યારે જીવ ક્ષેત્રાન્તરરૂપ ગમન કરે છે ત્યારે ચૈતન્ય-ગુણ (ઈશ્વર અને જ્ઞાનગુણ) જીવ સાથે અભેદ હોવાથી, તેનું પણ ગમન થાય છે. તેમાં જીવની ક્રિયાવતી શક્તિ નિમિત્ત છે.

પ્ર. ૧૮૮-વર્ણ ગુણ ગમન કરી શકે?

ઉ. હા; પુદ્ગલ દ્રવ્ય પોતાની ક્રિયાવતી શક્તિથી ગમન કરે છે. વર્ણગુણ તેની સાથે અભેદ હોવાથી તે પણ ગમન કરે છે.

પ્ર. ૧૮૯-ગતિહેતુત્વ ગુણ એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જાય છે?

ઉ. ના; કારણ કે ગતિહેતુત્વ ગુણ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો છે અને તે દ્રવ્ય તેા ત્રિગુણ સ્થિર રહેનાર છે. તેમાં ક્રિયાવર્ત શક્તિ નથી.

પ્ર. ૧૯૦-ત્યારે ગતિહેતુત્વનો અર્થ શું?

ઉ. જ્યારે જીવ અને પુદ્ગલ સ્વયં પોતાની ક્રિયાવતી શક્તિના કારણે ગતિરૂપ પરિણામે ત્યારે તેમને લોકો ત્રિગુણ અને લોકમાં સર્વવ્યાપક રહેલા ધર્મ દ્રવ્યનો ગ્રહ નિમિત્ત થાય છે. એટલે જ ગતિહેતુત્વનો અર્થ ;

- ખ. ૧૬૧-ધનિદેશ્ય ગુણ પોને તેની સાથે સ્થેડા બીજા
ગુણને ગતિયાં નિમિત્ત છે?
- દિ. ના; કાગળ છે બર્માસ્થિતિયા પોને સદાય સ્થિર છે; તેથી
તેના ગુણ પાત્ર ગાત કદે જ નહિ; તે તો રૂપ્ય અમતઃપ
પરિણમતા છત્ર-પુદગસને જ ગતિયાં નિમિત્ત છે.
- ખ. ૧૬૨-ગ્યાદાશ, બર્માદ્રવ્ય અને કાળદ્રવ્ય તો સ્થિર છે;
તેને અધર્મ દ્રવ્યનું નિમિત્ત છે?
- દિ. ના; કાગળ છે તેઓ હાં પાત્ર ગતિપૂર્વક સ્થિર; ગદેવા-
વાળાં દ્રવ્યો નથી. પાત્ર તેઓ ત્રિદાળ સ્થિર છે.
- ખ. ૧૬૩-પોને પોતાને તથા પરને નિમિત્ત ધાય એવાં
દ્રવ્યો હોય છે?

પરિણામના કારણે મોટર અટકી. તેમાં પેટ્રોલનું ખૂટું તે
તો નિમિત્તમાત્ર છે.

પ્ર. ૧૯૬-રેલગાડી વરાળથી ચાલે છે તે ઘરાબર છે ?

ઉ. ના; તેના ચાલવામાં તેની ક્રિયાવતીશક્તિનું ક્ષેત્રાન્તર-
રૂપ પરિણામન છે તે ખરું કારણ છે. વરાળ વગેરે તો
નિમિત્તમાત્ર છે.

પ્ર. ૧૯૭-ઝાડનું ફળ નીચે પડ્યું, તેમાં પૃથ્વીનું આકર્ષણ
કારણ છે—એ સિદ્ધાન્ત ઘરાબર છે ?

ઉ. ના; તેના પરમાણુઓની ક્રિયાવતી શક્તિનું ગમનરૂપ
પરિણામનના કારણે તે પડે છે. ફળના ડીંટાનું સડી જવું,
પવનનું વાવું વગેરે તો નિમિત્તમાત્ર છે.

પ્ર. ૧૯૮-ફુવારામાંથી ઊંચે પાણી ઉછળે છે અને ઘોષમાંથી
પાણી નીચે પડે છે, તેનું શું કારણ ?

ઉ. બંનેમાં તે-તે પરમાણુઓની ક્રિયાવતી શક્તિનું ગમનરૂપ
પરિણામન કારણ છે.

અનુભવી જ્ઞાને પ્રતિભવી ગુણો

પ્ર. ૧૯૯-અનુભવી ગુણ કોને કહે છે ?

ઉ. ભાવસ્વરૂપ ગુણને અનુભવી ગુણ કહે છે, જેમકે-જીવના
અનુભવી ગુણો-જીવના (ઈર્ષા-જ્ઞાન), યદા, ચારિત્ર,
શુભ વગેરે; અને પદ્મગલના અનુભવી ગુણો-સ્પર્શ, રસ,
ગંધ, ચર્મદિ.

પ્ર. ૨૦૦-પ્રતિજીવી ગુણ કેને હો છે ?

ઉ. વસ્તુના અભ્યાસરવરૂપ કર્મને પ્રતિજીવી ગુણ હો છે;
જેમકે-નાસ્તિત્વ, અમૂર્તિત્વ, અચેતનત્વ વગેરે

પ્ર. ૨૦૧-જીવના અનુજીવી ગુણો કયા-કયા છે ?

ઉ. ચિંતના (દર્શન-જ્ઞાન), શ્રદ્ધા (શ્રદ્ધાકૃત્વ), આદિત્વ,
ગુપ્ત, વીર્ય, ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ, જીવત્વ, પેશાવિહત્વ,
હર્ષત્વ, જોષત્વ. રિયાવતીગણિત વગેરે અનંત ગુણો.

પ્ર. ૨૦૨-જીવના પ્રતિજીવી ગુણો કયા-કયા છે ?

ઉ. અવ્યાપ્તત્વ, અવગાહનત્વ, અગુરુહૃત્વ, સ્વમત્ત,
નાસ્તિત્વ, હન્યાપિ.

પ્ર. ૨૦૩-અવ્યાપ્તતા પ્રતિજીવી ગુણ કેને હો છે ?

૧. પ્રાણીય દર્શના અભ્યાસપૂર્વક તે ગુણનો જીવ પદાર્થ
અથવા પ્રાણ છે તેને (તે જ્ઞાને) અવ્યાપ્તતા પ્રતિજીવી
ગુણ હો છે.

પ્ર. ૨૧૭-અર્થપર્યાય કોને કહે છે ?

ઉ. પ્રદેશત્વ ગુણ સિવાયના બાકીના સંપૂર્ણ ગુણોના વિશેષ કાર્યને અર્થપર્યાય કહે છે.

પ્ર. ૨૧૮-અર્થપર્યાયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. બે ભેદ; સ્વભાવઅર્થપર્યાય અને વિભાવઅર્થપર્યાય.

પ્ર. ૨૧૯-સ્વભાવઅર્થપર્યાય કોને કહે છે ?

ઉ. પરિણિમિત્તના સંબંધરહિત જે અર્થપર્યાય થાય છે તેને સ્વભાવઅર્થપર્યાય કહે છે; જેમકે જીવનો કેવલ-જ્ઞાનપર્યાય.

પ્ર. ૨૨૦-વિભાવઅર્થપર્યાય કોને કહે છે ?

ઉ. પરિણિમિત્તના સંબંધવાળો જે અર્થપર્યાય થાય તેને વિભાવઅર્થપર્યાય કહે છે; જેમકે જીવને રાગ-દ્વેષ વગેરે.

પ્ર. ૨૨૧-કયા-કયા દ્રવ્યમાં કયા-કયા પર્યાયો હોય છે ?

ઉ. (અ) જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં ત્રાર પર્યાયો હોય છે-

(૧) સ્વભાવઅર્થપર્યાય, (૨) વિભાવઅર્થપર્યાય,
(૩) સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય, (૪) વિભાવવ્યંજનપર્યાય

(બ) મર્મ, અમર્મ, આકાશ અને કાલ દ્રવ્યોના ફક્ત બે પર્યાયો છે.

(૧) સ્વભાવઅર્થપર્યાય, (૨) સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય.

પ્ર. ૨૨૨-'આકાશ' એટલે શું ?

ઉ. આકાશ-એ પ્રદેશત્વ ગુણોના વ્યંજનપર્યાય છે, તેથી

તે દ્રવ્યના પૂરા ભાગમાં હોય છે. દ્રવ્યની માત્ર બાહ્ય-
કૃતિને આધાર કહેવાય નહિ, પણ તેના કદ (volume) ને
આધાર કહેવાય.

પ્ર. ૨૨૩-જીવનો આધાર કેવી રીતે સંકેત-વિસ્તાર પાને
છે તે દર્શાવતી સમજાવો.

ઉ. ૧. જીવના-સૂક્ષ્મ ગ્રામણની આકૃતિ જીવના પ્રદેશ પાતાની
ગતિથી સંકેત-વિસ્તારરૂપ થાય છે.

૨. નાના-મોટા ગરીરપ્રમાણ સંકેત-વિસ્તાર થવા પાતાં
અને પાતાના એક-એક પ્રદેશમાં પાતાના ધીવત
પ્રદેશો અવગાહના પામવા પાતાં અધ્યત્ત સ્થાન
સ્વધારિ પ્રદેશો સ્થાય અસ્થાયિત રહે તે, અર્થાત્
તેઓ એકધીવતમાં અવગાહના પામતા નથી.

પ્ર. ૨૨૪-શિષ્ય પગમાં જીવના આધાર કેવડો અને કેવો
હોય છે ?

ઉ. સૌથી મોટા આકાર અનંતપ્રદેશાત્મક આકાશનો, સૌથી નાનો આકાર એકપ્રદેશી પરમાણુ તથા કાલાણુનો હોય છે, અને તે બન્નેની વચ્ચેના આકારવાળાં અસંખ્યપ્રદેશી જીવ દ્રવ્ય, ધર્માસ્તિકાય તથા અધર્માસ્તિકાય હોય છે.

પ્ર. ૨૨૭ પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં કયો પર્યાય એક અને કયા પર્યાયો અનંત હોય છે ?

ઉ. પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં પ્રદેશત્વ ગુણના કારણે વ્યંજનપર્યાય એક હોય છે, અને તે (દ્રવ્ય)માં અનંત ગુણો હોવાથી તેના અર્થપર્યાયો અનંત હોય છે.

પ્ર. ૨૨૮-જીવદ્રવ્યમાં વિભાવવ્યંજનપર્યાય કયાં સુધી હોય છે ?

ઉ. ચૌદમા ગુણસ્થાન સુધી સર્વ સસારી જીવોને વિભાવ-વ્યંજન પર્યાય હોય છે, કારણ કે ત્યાં સુધી જીવને પર-નિમિત્ત (પૌદ્ગલિક કર્મ) સાથે સંબંધ રહે છે.

* મોટા અને ચોગના નિમિત્તથી સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને મધ્યસ્થાગ્રિષ્ટપ આત્માના ગુણોની તાત્કાલિક અવસ્થાવિશેષને ગુણસ્થાન કહે છે ગુણસ્થાન ૧૪ છે :—

૧. મિથ્યાત્વ, ૨. અમાનન, ૩. મિત્ર, ૪. અવિરત સંપદગુ-
દર્શિ ૫. દેશવિરતિ, ૬. પ્રમતવિગત, ૭. અપ્રમતવિગત, ૮. અપૂર્વ-
કામ, ૯. અનિર્મલચતુ ૧૦. મુક્તમાન્યગાય, ૧૧. ઉપશાનમોહ,
૧૨. શૈલ્યમેહ, ૧૩. સયોગીદેવતા, ૧૪. અયોગીદેવતા

પ્ર. ૨૨૯-આદિઅનંત સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય અને આદિ-
અનંત સ્વભાવઅર્થપર્યાય કૈને હોય છે ?

ઉ. સિદ્ધ ભગવાનને; દારણ કે તેમને વિદ્યાર અને પર-
નામતનો સૂચન સર્વથા છૂટી ગયો છે.

પ્ર. ૨૩૦-આદારણ (વ્યંજનપર્યાયમાં) તદાવત હોય પણ
અર્થપર્યાયમાં સ્થાનતા હોય એવાં દ્રવ્યો હયા અને
કેરલાં છે ?

ઉ. એવા સિદ્ધ ભગવાનો જે અને તે અનંત છે.

પ્ર. ૨૩૧-ત્રિહાસ સ્વભાવઅર્થપર્યાય અને સ્વભાવ-
વ્યંજનપર્યાય હયા દ્રવ્યોને હોય છે .

ઉ. સર્વાસ્તિહાસ, અપર્વાસ્તિહાસ, આદારણ અને દાહ-એ
આ દ્રવ્યોને હોય છે.

પ્ર. ૨૩૨-પ્રથમ અર્થપર્યાય શુદ્ધ હાય અને પછી વ્યંજન-
પર્યાય શુદ્ધ હાય એમ હયા દ્રવ્યોમાં અને છે ?

ઇત્યાદિના અર્થપર્યાય શુદ્ધ થાય છે અને તે જ સમયે વ્યંજનપર્યાય (પ્રદેશત્વ ગુણના પર્યાય) શુદ્ધ થાય છે, પણ તે પહેલાં શુદ્ધ થતા નથી.

પ્ર. ૨૨૩-સાદિ-સાન્ત સ્વભાવઅર્થપર્યાય અને સ્વભાવ વ્યંજનપર્યાય કયા દ્રવ્યને એકી સાથે હોય છે ?

ઉ. એક પુદ્ગલ પરમાણુને તે બંને એકી સાથે હોય છે જ્યારે તે સ્કંધમાંથી છૂટું પડે છે ત્યારે તે શુદ્ધ હોય છે, પણ જ્યારે તે ફરીથી સ્કંધરૂપ પરિણમે છે ત્યારે અશુદ્ધ બને છે.

પ્ર. ૨૩૪-સવા પાંચસો ધનુષ્યની માટી અવગાહનાવા (આકારવાળા) સિદ્ધ ભગવાનને વધુ આનંદ અને ના અવગાહનાવાળા સિદ્ધોને એકો આનંદ-એમ હશે ખરું ?

ઉ. ના; કારણ કે સિદ્ધોનો આનંદ તે ગુણગુણનો સ્વભાવ અર્થપર્યાય છે, તેથી બધા સિદ્ધ ભગવાનને સ' એકસરખું જ અનંત ગુણ (આનંદ) હોય છે. શું વ્યંજનપર્યાય (ક્ષેત્ર-આકાર) સાથે કંઈ સંબંધ નથી ?

પ્ર. ૨૩૫-દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય-એ ત્રણમાં સત્ કોણ કૃત્રી રીતે છે ?

ઉ. એ ત્રણે સત્ છે. સત્ દ્રવ્ય, સત્ ગુણ અને સત્ પર્યાય-એ રીતે સત્તાગુણના વિસ્તાર હે, તેમાં સદૃશ સામાન્ય સત્ દ્રવ્ય તથા ગુણ નિત્ય સત્ છે અને પર્યાય એક મમય પૂરતું અનિત્ય સત્ છે. (પ્રવચનસાર ગાથા-૧૦૭.)

પ્ર. ૨૦૬-ઉત્પાદ કેને કહે છે ?

ઉ. દ્રવ્યમાં નવીન પર્યાયની ઉત્પત્તિને ઉત્પાદ કહે છે.

પ્ર. ૨૩૯-વ્યય કેને કહે છે ?

ઉ. દ્રવ્યના પૂર્વ પર્યાયના ત્યાગને વ્યય કહે છે.

પ્ર. ૨૩૮-પ્રોવ્ય કેને કહે છે ?

ઉ. પ્રત્યભિજ્ઞાનતા દાર્ણભૂત દ્રવ્યની દોષ એક અવસ્થાની નિવૃત્તિને પ્રોવ્ય કહે છે.

પ્ર. ૧૨૬ ઉત્પાદ, વ્યય, પ્રોવ્ય એક સમયમાં જ હોય કે છુદ્દ-છુદ્દ સમયમાં ?

ઉ. ઉત્પાદ-વ્યય-પ્રોવ્ય એ ત્રણે એક જ સમયમાં સ્થાપિત થાય છે.

પ્ર. ૨૨૮-વર્તમાન અજ્ઞાન રાત્રી સાચું જ્ઞાન થતાં કેટલા સમય લાગે ?

ઉ. એક સમયમાં જ જ્ઞાન રૂપે રૂપે રૂપે બદલાય છે.

પ્ર. ૨૧ - પર્યાયો માનવીની ઉત્પત્તિ થાય છે ?

ઉ. જાણ ત્યાં જોઈ પર્યાયો ઉત્પત્તિ થાય છે.

ઉ. સત્ દ્રવ્ય, સત્ ગુણ અને સત્ પર્યાય-એમ સત્તો વિસ્તાર છે; તેથી પર્યાય પણ એક સમય પૂરતો સત્ છે.
(પ્રવચનસાર ગા. ૧૦૭)

પ્ર. ૨૪૩-ગુણ અંશ છે કે અંશી ?

ઉ. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ગુણ એ દ્રવ્યનો અંશ છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ તે અંશી છે.

પ્ર. ૨૪૪-પર્યાય કોનો અંશ છે ?

ઉ. તે ગુણનો એક સમય પૂરતો અંશ છે, તેથી તે દ્રવ્યનો પણ એક સમય પૂરતો અંશ છે.

પ્ર. ૨૪૫-પુદ્ગલપરમાણુ વગેરે પાંચ અણુ (અગ્રેતન) દ્રવ્યો છે તે કંઈ જાણતા નથી, તો તે કોઈના આધાર (સહાય) વિના વ્યવસ્થિત કેમ રહે ?

ઉ. તેઓ અસ્તિત્વાદિ ગુણો સહિત હોવાથી તથા ઉત્પાદ-વ્યય-ક્રૌંવ્યપણે સત્સક્ષણવાળાં હોવાથી તેમને કોઈના આધારની જરૂર નથી. તેમને સ્વસત્તાના આધારે નિરંતર ક્રમબદ્ધ ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ વ્યવસ્થિત અવસ્થા થયા જ કરે છે.

પ્ર. ૨૪૬-ક્ષેત્ર અને કાલની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયને સરખાવો.

ઉ. (૧) ત્રણું ક્ષેત્ર સરખું અર્થાત્ એક જ છે.

(૨) કાલની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય-ગુણો ત્રિકાલ અને પર્યાય એક સમય પૂરતો છે.

પ્ર. ૨૪૯-દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય—એ ત્રણમાંથી જણાવા યોગ્ય
(પ્રમેય) કોણ કોણ છે ?

ઉ. તે ત્રણ જણાવા યોગ્ય છે.

પ્ર. ૨૪૮-દ્રવ્યના ગયા માળના પર્યાયોની સંખ્યા વધારે કે
આગામી (ભવિષ્ય) કાળના પર્યાયોની સંખ્યા વધારે ?

ઉ. “ દ્રવ્યના પર્યાયોમાં અતીત (ઘટ ગયેલા) પર્યાય
અનંત છે. અનાગત (ભવિષ્ય) પર્યાયો તેનાથી અનંત-
ગણા છે, તથા વર્તમાન પર્યાય એક જ છે.

અર્થ દ્રવ્યોના અનંત સમયરૂપ ભૂતકાળ તથા તેનાથી
અનંતગણા સમયરૂપ ભવિષ્યકાળ છે. ”

(સ્વામી દાર્તિકેયાનુસેક્ષા ગા. ૧૨૬ મૂળ તદ્દા
ગા. ૩૦૧ નો ભાષાર્થ).

પ્ર. ૨૫૨-બંધ કોને કહે છે ?

ઉ. અનેક વસ્તુઓમાં એકપણાતું જ્ઞાન કરાવવાવાળા સંબંધ વિશેષને બંધ કહે છે.

પ્ર. ૨૫૨-સ્કંધના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. આહારવર્ગીયા, તૈજસવર્ગીયા, ભાષાવર્ગીયા, મનોવર્ગીયા, કાર્મણ્યવર્ગીયા ત્રણે ૨૨ ભેદ છે.

પ્ર. ૨૫૩-આહારવર્ગીયા કોને કહે છે ?

ઉ. જે પુદ્ગલસ્કંધ ઔદારિક, વૈક્રિયિક અને આહારક-એ ત્રણ શરીરરૂપે પરિણમન કરે છે તેને આહારવર્ગીયા કહે છે.

પ્ર. ૨૫૪-તૈજસવર્ગીયા કોને કહે છે ?

ઉ. જે વર્ગીયાથી તૈજસ શરીર બને છે તેને તૈજસવર્ગીયા કહે છે.

પ્ર. ૨૫૫-ભાષાવર્ગીયા કોને કહે ?

ઉ. જે વર્ગીયા (પુદ્ગલ સ્કંધ) શબ્દરૂપ પરિણમિ છે તેને ભાષાવર્ગીયા કહે છે.

પ્ર. ૨૫૬-મનોવર્ગીયા કોને કહે છે ?

ઉ. જે પુદ્ગલસ્કંધથી આઠ પાંખડીવાળા કમલના આકારે દ્રવ્યમનની રચના થાય છે તેને મનોવર્ગીયા કહે છે.

પ્ર. ૨૫૭-કાર્મણ્યવર્ગીયા કોને કહે છે ?

ઉ. જે પુદ્ગલસ્કંધથી કાર્મણ્ય શરીર બને છે તેને કાર્મણ્યવર્ગીયા કહે છે.

પ્ર. ૨૫૮-શરીર દેહલો છે ?

ઉ. શરીર પાંચ છે—૧. ઔદારિક, ૨ વૈદિયિક, ૩. આહારક, ૪. નૈમિશ અને ૫. આર્થિક.

પ્ર. ૨૫૯-ઔદારિક શરીર કેને હશે છે ?

ઉ. અનુભવ અને નિર્ધારિત રથુલશરીરને ઔદારિક શરીર હશે છે.

પ્ર. ૨૬૦ વૈદિયિક શરીર કેને હશે છે ?

ઉ. જે તાતા, શારા, એક. અનેક વચરે જીવા-જીવા પ્રમાણની રિયાઝોને રહે એવા રેવ અને નારીઓનાં શરીરને વૈદિયિક શરીર હશે છે.

પ્ર. ૨૬૧-આહારક શરીર કેને હશે છે ?

ઉ. આહારક કહિયારી પણ શુદ્ધરૂપાનવતી રૂપિને તરવોમાં રહેતી રાંધા ધવાથી અપધવા વિનાસયાદિની વાંદના રૂપના આરો. અરુચિમાંથી એક દાદરમાણુ રૂપના રોડા રૂપનાદરેન અભ્યાસાર લે પૂનર્ નીકળે છે તેને આહારક શરીર હશે છે.

ઉ. જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોના સમૂહને કાર્મણ શરીર કહે છે.
પ્ર. ૨૬૪-એક જીવને એકસાથે કેટલાં શરીરોના સંયોગ હોઈ શકે છે ?

ઉ. ૧. એકસાથે ઓછામાં ઓછાં બે અને વધારેમાં વધારે ચાર શરીરોના સંયોગ હોય છે.

૨. *વિગ્રહગતિમાં તૈજસ અને કાર્મણશરીરોના સંયોગ હોય છે.

૩. મનુષ્ય અને તિર્યંચને ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ —ત્રણ શરીર હોય છે, પણ આહારકન્નદ્વિધારી મુનિને ઔદારિક, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ —એમ ચાર શરીર હોય છે.

૪. દેવ અને નારકીઓને વૈકલ્પિક, તૈજસ અને કાર્મણ-ત્રણ શરીર હોય છે.

પ્ર. ૨૬૫-જ્ઞાનગુણના કયા કયા પર્યાયો છે ?

ઉ. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન અને દેવળજ્ઞાન—એ સમ્યગ્જ્ઞાનના પર્યાયો છે, અને કુમતિજ્ઞાન, કુશ્રુતજ્ઞાન અને કુઅવધિજ્ઞાન—એ મિથ્યાજ્ઞાનના પર્યાયો છે. એ રીતે જ્ઞાનગુણના આઠ પર્યાયો છે.

પ્ર. ૨૬૬-ઉપરોક્ત આઠ પર્યાયોમાં સ્વભાવઅર્થપર્યાય અને

* ‘વિગ્રહાર્યા ગતિવિગ્રહગતિઃ’ એક શરીરને છોડી બીજા શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગમન કરવું તે વિગ્રહગતિ છે.

(વિગ્રહ = શરીર)

વિશ્વાયગ્ધર્ધિપર્યાય કયા ?

(૧) દેવજ્ઞાન સ્વસ્વાયગ્ધર્ધિપર્યાય છે.

(૨) સમ્યક્મનિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અપરિજ્ઞાન અને મત્ત:-
પર્યયજ્ઞાન—જો દેવજ્ઞાનની અર્થપદ્ધતિ (વિશ્વાય-
ગ્ધર્ધિપર્યાય છે: અને તે જ દ્વાર જ્ઞાન સમ્યક્-જ્ઞાનના
પર્યાયો છે: તેથી તેજોને જોઈને સ્વસ્વાયગ્ધર્ધિ-
પર્યાય કહેવામાં આવે છે.

(૩) કમતિ, કશ્રુત અને કઅપરિજ્ઞાન--તે વિશ્વાયગ્ધર્ધિ-
પર્યાય છે.

એ રીતે સ્મરણ અને પ્રત્યક્ષના જોડણ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન કહે છે.

(૩) તર્ક—કોઈ ચિત્ત દેખીને ‘અહીં’ તે ચિત્તવાળો જરૂર હોવો જોઈએ’ એવો વિચાર તે તર્ક (ચિંતા) છે. આ જ્ઞાનને ઉદ્ધ અથવા વ્યાપ્તિજ્ઞાન પણ કહે છે.

(૪) અનુમાન—સન્નિય ચિત્તાદિ દેખી તે ચિત્તવાળા પદાર્થના નિષ્કૃય કરવો તેને અનુમાન (અભિનિયોધ) કહે છે.

પ્ર. ૨૭૦-મતિજ્ઞાનના ક્રમના કૈટલા ભેદ છે ?

ઉ. ચાર ભેદ છે—૧. અવગ્રહ, ૨. ઈલા, ૩. અવાય અને ૪. ધારણા.

(૧) અવગ્રહ—ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના ચોગ્ય સ્થાનમાં રહેવાથી સામાન્ય પ્રતિભાસરૂપ દર્શનની પછી અવાન્તર સત્તાસહિત વિશેષ વસ્તુના જ્ઞાનને અવગ્રહ કહે છે; જેમકે:—આ મનુષ્ય છે.

(૨) ઈલા—અવગ્રહજ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થના વિશેષમાં ઉત્પન્ન થએલા સંશયને દૂર કરતા એવા અભિલાપ-સ્વરૂપ જ્ઞાનને ઈલા કહે છે; જેમકે—તે ઠાકુરદાસજી છે.

આ જ્ઞાન એટલું કમજોર છે કે કોઈપણ પદાર્થની ઈલા થઈને છૂટી જાય તો તેના વિષયમાં કાળાન્તરમાં સંશય અને વિસ્મરણ થઈ જાય છે.

(૩) અવધાય—ઈહાથી જાણેલા પદાર્થમાં આ તે જ છે,
 અન્ય નથી—એવા દૃઢ જ્ઞાનને અવધાય કહે છે;
 જેમકે:—તે હાકુરદાસજી જ છે, બીજો કોઈ નથી.
 અવધાયથી જાણેલા પદાર્થમાં સંશય તો થતો નથી,
 પરંતુ વિસ્મયજનક પદ જાય છે.

(૪) પ્રારણા—જે જ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થમાં હાજાન્નરમાં
 સંશય તથા વિસ્મયજનક ન થાય તેને પ્રારણા કહે છે.

પ્ર. ૬૯૬—અપાત્માના અવધાદ, ઈહા. અવધાય અપને જ્ઞાનપ્રાપ્ત
 સ્વરૂપ છું તે ?

૮. છત્રને અપનાઈથી જ્ઞાતાના સ્વરૂપની ભ્રમણા છે. મારે
 પ્રથમ અપાત્મજ્ઞાની પુરુષ પારોથી અપાત્માનું સ્વરૂપ
 સાંભળીને શુભિ દારા અપાત્મા જ્ઞાનરચનાથી તે એવો
 નિર્દુષ્ટ દરવા . . ખરી.....

પછી આ આત્મા અનંત જ્ઞાનાનંદ શાંતિસ્વરૂપે છે એમ મતિમાંથી લાંબાતું તાર્કિક જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન છે. અંદર સ્વલક્ષમાં મન-ઇન્દ્રિય નિમિત્ત નથી. જીવ તેનાથી અંશે જુદો પડે ત્યારે સ્વતંત્ર તત્ત્વતું જ્ઞાન કરી તેમાં ઠરી શકે છે. (જુઓ મોક્ષશાસ્ત્ર-અ. ૧, સૂત્ર ૧૫ ની ટીકા-પાતું ૬૮-૬૯)

પ્ર. ૨૭૨-મતિજ્ઞાનના વિષયભૂત પદાર્થોના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. બે ભેદ છે:—૧. વ્યક્ત અને ૨. અવ્યક્ત.

પ્ર. ૨૭૩-અવગ્રહાદિક જ્ઞાન બન્નેય પ્રકારના પદાર્થોમાં થઈ શકે છે ?

ઉ. વ્યક્ત (પ્રગટરૂપ) પદાર્થોમાં અવગ્રહાદિક ચારે જ્ઞાન હોય છે. પરંતુ અવ્યક્ત (અપ્રગટરૂપ) પદાર્થોમાં માત્ર અવગ્રહ જ્ઞાન જ હોય છે.

પ્ર. ૨૭૪-અર્થાવગ્રહ કેને કહે છે ?

ઉ. વ્યક્ત (પ્રગટ) પદાર્થોના અવગ્રહજ્ઞાનને અર્થાવગ્રહ કહે છે.

પ્ર. ૨૭૫-વ્યંજનાવગ્રહ કેને કહે છે ?

ઉ. અવ્યક્ત (અપ્રગટ) પદાર્થોના અવગ્રહને વ્યંજનાવગ્રહ કહે છે.

પ્ર. ૨૭૬-વ્યંજનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહની માફક સર્વ ઇન્દ્રિયો અને મન દ્વારા થાય છે કે કેવી રીતે ?

ઉ. વ્યંજનાવગ્રહ ચક્ષુ અને મન સિવાય બાકીના સર્વ ઇન્દ્રિયોથી થાય છે.

પ્ર. ૨૭૯-વ્યક્ત અને અવ્યક્ત પદાર્થોના ઠેરલા વેદ છે ?

ઉ. દેહના બાર બાર ભેદ છે-બાહ્ય, ઓક્ષ, બાહ્યવિદ્ય, ઓક્ષવિદ્ય,
દ્વિષ્ટ, અદ્વિષ્ટ, નિઃચૈતન્ય, અનિઃચૈતન્ય, ઉક્ત, અવ્યક્ત, સ્વપ્ન,
અગ્રાસ.

પ્ર. ૨૮૦-આરિત્રગુણના ગુણ પર્યાયો હયા હયા છે ?

ઉ. બાર છે—સ્વરૂપાચરણઆરિત્ર, ફેરાઆરિત્ર, શરણઆરિત્ર
અને ચપ્પાગયાતઆરિત્ર.

થતાં, (અનંતાનુબંધી આદિ ત્રણ પ્રકારના કષાયોના અભાવપૂર્વક) ઉત્પન્ન (ભાવલિંગી મુનિપદને ચોથા) આત્માની શુદ્ધિવિશેષને સકલચારિત્ર કહે છે.

મુનિપદમાં ૨૮ મૂળગુણાદિના જે શુભભાવ થાય છે તેને વ્યવહારસકલચારિત્ર કહે છે.

[નિશ્ચયચારિત્ર આત્માશ્રિત હોવાથી તે મોક્ષમાર્ગ છે-ધર્મ છે, અને વ્યવહારચારિત્ર પરાશ્રિત હોવાથી ખરેખર બંધમાર્ગ છે-ધર્મ નથી.]

પ્ર. ૨૮૨-યથાજ્યાતચારિત્ર કેને કહે છે ?

ઉ. નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન સહિત ચારિત્રગુણની પૂર્ણ શુદ્ધતા થતાં, કષાયોના સર્વથા અભાવપૂર્વક ઉત્પન્ન આત્માની શુદ્ધિવિશેષને યથાજ્યાતચારિત્ર કહે છે.

પ્ર. ૨૮૩-નીચેના બોલ કયા ગુણના કયા પર્યાય છે ?

અવાજ, પડબો, પડછાબો, પ્રતિબિંબ, સૂર્યનું વિમાન, ઘડિયાળના લોલકનું હાલવું, હુ ખ, મોક્ષ અને કૃવળજ્ઞાન.

ઉ. (૧) અવાજ તે પુદ્ગલદ્રવ્યના ભાષાવર્ગજ્ઞાન રકંધ-માંથી ઉત્પન્ન થયેલ ધ્વનિરૂપ પર્યાય છે. એક પુદ્ગલ-પરમાણુ ધ્વનિરૂપે પારણુમતો નથી, તેથી તે કોઈ ખાસ ગુણનો પર્યાય નથી, પણ સ્પર્શગુણના કારણે થયેલ રકંધનો વિશેષ પ્રકારનો પર્યાય છે અને તે રકંધનો આકાર તે વિભાવવ્યંજનપર્યાય છે.

(૨) પડબો પણ કિપર મુજબ ભાષાવર્ગજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન

ધથેલા રહ'કરૂપ પર્યાય અને તેનો આદાર ને વિભાવ-
વ્યંજનપર્યાય છે.

(૩) પટછાયા અને પ્રતિબિંબ. પુદ્ગલ દ્રવ્યના વાર્ત્ત
ગુણનો વિભાવઅર્થપર્યાય છે.

(૪) સૂર્યવિમાન. પુદ્ગલદ્રવ્યના અનેક રહ'ધાનો અનાદિ-
અપનાંત પિંડ છે. સૂર્યમાં જે તેજ (પ્રમાણ) છે તે
વાર્ત્તગુણનો વિભાવઅર્થપર્યાય છે.

[સૂર્યલોહમાં વસનારા લયોત્તપી દેવાનું નામ પણ
સૂર્ય છે. દેવગતિનાગરભંના પામવાલી (ત્યને વમાગતી
રેવળાવવડે તે દેવ છે.—પ્રવચનસાર ગાથા ૧૮ ની મીમા.]

અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતા નથી. પણ જો પુદ્ગલ પરમાણુને ફરીફરીને બંધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર. ૨૮૮-કેરી (આમ્લફળ)નો વ્યંજનપર્યાય તેના ઉપર ભાગમાં હોય કે કેમ ? તે કારણ આપી સમજાવો.

ઉ. ના; કેમકે તે અતંત પરમાણુઓનો પિંડ છે અને તે બધા ભાગમાં તે તે પરમાણુઓનો વ્યંજનપર્યાય (દરેક પરમાણુ દ્રવ્યનો વ્યંજનપર્યાય પણ જુદો ! અર્થાત્ સ્વતંત્ર છે.)

પ્ર. ૨૮૯-સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય હોય તેને વિભાવઅર્થ હોય ? હોય તો કારણ આપો.

ઉ. ના; કેમકે જીવદ્રવ્યમાં માક્ષદશા થયા વિના સ્વભાવ વ્યંજનપર્યાય પ્રગટ થતો નથી, માટે જેનો સ્વભાવ વ્યંજનપર્યાય હોય તેને વિભાવઅર્થપર્યાય હોઈ શકે નહિ.

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં પણ સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય હોય તે કાળે વિભાવઅર્થપર્યાય (સ્કંધરૂપ પર્યાય) ન હોય.

પ્ર. ૨૯૦-ચાર પ્રકારના પર્યાયમાંથી ત્રણ જાતના પર્યાય કોને હોય ?

ઉ. સંસારી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને ત્રણ જાતના પર્યાયો હોય છે, કારણ કે—

(૧) ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વરૂપ સ્વભાવઅર્થપર્યાય કોઈ યોગ્ય ગુણસ્થાનથી હોય છે; અને બારમા ગુણ

સ્થાનથી ચારિત્રગુણનો સ્વભાવઅર્થપર્યાય હોય છે; તેરમા ગુણસ્થાનથી જ્ઞાનાદિના પૂર્ણ શબ્દ અર્થપર્યાય હોય છે.

(૨) ચોથાગુણનો સ્વભાવઅર્થપર્યાય તેરમા ગુણસ્થાનના અર્થને પ્રગટે છે.

(૩) ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી પ્રદેશત્વગુણનો વિભાવ-વ્યંજનપર્યાય હોય છે. અને

(૪) આત્મના જે જે ગુણાનું અગ્રાદ્ય પરિપૂર્ણ છે તેના વિભાવઅર્થપર્યાય ૧૪મા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે.

[આત્માવદોત્તમ દ્વિ. તી. પૃષ્ઠ ૧૦૮ ૧૦૯.]

૪. “ક્ષાયિક જ્ઞાન ખરેખર એકી વખતે જ સર્વતાં (સર્વ આત્મપ્રદેશેથી) તત્કાળ વર્તતા કે અતીત, અનાગત કાળે વર્તતા સમસ્ત પદાર્થોને-કે જેમનામાં પૃથક્પણે વર્તતાં સ્વલક્ષણોરૂપ લક્ષ્મી (દ્રવ્યોના ભિન્ન ભિન્ન વર્તતાં એવાં નિજ નિજ લક્ષણો તે દ્રવ્યોની લક્ષ્મી) થી અલોકિત અનેક પ્રકારોને લીધે વૈચિત્ર્ય પ્રગટ થયું છે ..તેમને જાણે છે. ક્ષાયિક જ્ઞાન આવશ્યકેય સર્વદા સર્વત્ર સર્વથા સર્વેને (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-સ્થાવરે) જાણે છે.

(શ્રી પ્રવચનસાર-ગાથા ૪૭ ની ટીકા)

૬. “ જે એકી સાથે (યુગપત્) ત્રૈકાલિક ત્રિભુવનસ્થ (ત્રણે કાળના અને ત્રણે લોકના) પદાર્થોને જાણતો નથી તેને પર્યાય સહિત એક દ્રવ્ય પણ જાણવું શક્ય નથી. ”

(શ્રી પ્રવચનસાર ગા. ૪૮)

૭. “ એક જ્ઞાયકભાવનો સર્વ જ્ઞેયોને જાણવાનો સ્વભાવ હોવાથી, ક્રમે પ્રવર્તતા અનંત, ભૂત-વર્તમાન-ભાવી-વિચિત્ર પર્યાય સમૂહવાળાં, અગાધ સ્વભાવ અને ગંભીર એવા સમસ્ત દ્રવ્ય માત્રને-જાણે કે તે દ્રવ્યો જ્ઞાયકમાં ક્રોધાર્થ ગયાં હોય, ચીતાર્થ ગયાં હોય, દુઃખાર્થ ગયાં હોય, ખોડાર્થ ગયાં હોય, કુખી ગયાં હોય, સમાર્થ ગયાં હોય, પ્રતિબિંબ થયાં હોય એમ-એક ક્ષણમાં જ ને (શુદ્ધ આત્મા) પ્રત્યક્ષ કરે છે .. ...”

(શ્રી પ્રવચનસાર ગા. ૨૦૦ ની ટીકા)

૮. “ યાતિકર્મનો નાશ થતાં અનંતદર્શન, અનંતજ્ઞાન,

અનન્યુચ, અનંતનીર્થ એ અનંત ચતુર્થ પ્રગટ થાય છે. ત્યાં અનંતમનિ-જ્ઞાનથી ને એ દ્રવ્યાથી બંનેથી જે અનંત છે. તેમાં છય અનંતાનંત અને પ્રદગલ તેનાથી પણ અનંતાનંત ગણા છે, અને ધર્મ, અધર્મ અને અપાદા એ ત્રણ દ્રવ્યા તથા અસંગ્ય તાલદ્રવ્ય એ ચાર દ્રવ્યોના સૂત-શાસ્ત્રી-વર્તમાનકાળ સંખ્યાથી અનંતપરિગતિ વિશ્વ વિશ્વ એકદાનામાં જે છે અને જાણ છે. '

(અપાદા ૨-અપાદા ૨-ગા. ૬૫૮ની ૫, અન્યથા ૬૫૮ની ૧૧)

૮. એ પંચાસિતમાયત્રી એ અનંતામાયત્રી ને અનંત રીતમા માનું ૮૯ ગા. પમાં ૧૫ છે. -

...જાણાજાણા જ જાણ દેશીજો ૧ (ગા. ૫.)

યુક્ત જ છે. ... ..જો ક્રમપૂર્વક કેવલી
ભગવાન અનન્તાનન્ત પદાર્થોને જાણતા તો સંપૂર્ણ
પદાર્થોનો સાક્ષાત્કાર ન થાત. અનન્તકાલ વ્યતીત
હોવા છતાં પણ પદાર્થોની અનન્ત ગણના અનંત જ રહે.
આત્માની અસાધારણ નિર્મલતા હોવાને કારણે એક સમયમાં
જ સકલ પદાર્થોનું ગ્રહણ (જ્ઞાન) થાય છે.

‘ જ્યારે જ્ઞાન એક સમયમાં સંપૂર્ણ જગતના યા
વિધેના તત્ત્વોનો બોધ (જ્ઞાન) કરી ચૂકે ત્યારપછી તે
કાર્યહીન થઈ જશે ’ એવી આશંકા પણ યુક્ત નથી; કારણ કે
કાલદ્રવ્યના નિમિત્તથી તથા અગુરુલઘુત્વના કારણે સમસ્ત
વસ્તુઓમાં ક્ષણે ક્ષણે પરિણમન-પરિવર્તન થાય છે. જે કાલે
ભવિષ્યત્ હોતો તે આજે વર્તમાન બની આગળ અતીતનું
રૂપ ધારણ કરે છે. આવી રીતે પરિવર્તનનું ચક્ર સદા ચાલતું
રહેવાના કારણે જ્ઞેયના પરિણમન અનુસાર જ્ઞાનમાં પણ
પરિણમન થાય છે. જગતના જેટલા પદાર્થો છે તેટલી
જ કેવલજ્ઞાનની શક્તિ યા મર્યાદા નથી. કેવલજ્ઞાન
અનન્ત છે. જો લોકે અનન્તગુણિત પણ હોત તો
કેવલજ્ઞાનસિન્ધુમાં તે બિન્દુતુલ્ય સમાર્થ જાત .....
અનંત કેવલજ્ઞાન દ્વારા જ્ઞાન ત જીવ તથા અનંત આકાશકિતું
ગ્રહણ હોવા છતાં તે પદાર્થો શાન્ત થતા નથી. અનન્તજ્ઞાન,
અનન્ત, પદાર્થ યા પદાર્થોને અનન્તરૂપથી બતાવે છે. એ
કારણથી જ્ઞેય અને જ્ઞાનની અનન્તતા અબાધિત રહે છે.”

[અદાપ્રદ-અદ્વાદિવલા મિદાન્ત ગાએ પ્રથમ જાગ.
પ્રકૃતિજ્ઞાદિમાર પાતું ૨૯, દિલી અનુવાદ ઉપલી દવદા
પુસ્તક ૧૩. પાના ૩૪૬ થી ૩૫૩.]

ઉપના મારાજાની નીચિનાં સંતજી જોયાં હં છે —

- (૧) જેવલી જગવાન જૂત જને વર્તમાન દાસવર્તો પર્યાયને
જ જાગુ જને જાવિખત પર્યાયને તે માય ત્યાં જાગુ.
- (૨) સર્વજ જગવાન સર્વપદિલ દગીને ન જાગુ.
- (૩) જેવલી જગવાન જૂત-જાવિખત પર્યાયને દાસાન્દપદ
જાગુ પાગુ (વિદાપધાગુ) ન જાગુ.
- (૪) જેવલી જગવાન જાવિખત પર્યાયને રામાપદ જાગુ,
[જાગુ (જાગુ) ન જાગુ.]
- (૫) જાગુ રાગ જાગુને જ જાગુ.
- (૬) સર્વજના જાગુમાં પાદર્થ જાગુ છે પરંતુ જાગુમાં તથા
જાવિખતમાં પાદર્થ રામાપદ જાગુ-જાગુ નથી. — એ
જાગુ જાગુને સર્વજના જાગુમાં જાગુ જાગુ છે.

વચ્ચે આત્યંત અભાવ છે. જો યોગથી વાણી થતી હોય તો તેરમા ગુણસ્થાને તેમને નિરન્તર યોગ ગુણત્વ ક'પન છે, તેથી નિરન્તર વાણી થવી જોઈએ; પણ એમ તો થતું નથી.

વળી મૂક-કેવલી યોગસહિત છે, છતાં તેમને વાણી હોતી નથી; માટે વાણી જીવના યોગને આધીન નથી તથા ઇચ્છાને પણ આધીન નથી, પરંતુ તે સ્વતંત્રપણે તેના કાળે, તેના કારણે, તેની યોગ્યતાનુસાર પરિણમે છે.

પ્ર. ૨૯૯-કર્મબંધનાં કારણો કયાં ?

ઉ. મિથ્યાદર્શનાઽવિરતિપ્રમાદકષાયયોગા ગન્ધહેતવઃ ।

(મોક્ષશાસ્ત્ર-અ. ૮, સૂ. ૧)

અર્થ:-મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ-એ પાંચ કર્મબંધનાં કારણો છે.

પ્ર. ૩૦૦-મિથ્યાદર્શન (મિથ્યાત્વ) કેને કહે છે ?

ઉ. પ્રયોજનભૂત જીવાદિ તત્ત્વોના ઊલટા અદ્વાનને તથા અદેવ (કુદેવ) ને દેવ માનવા, અતત્ત્વને તત્ત્વ માનવું, અધર્મ (કુધર્મ) ને ધર્મ માનવો; ઇત્યાદિ વિપરીત અદ્વાનને મિથ્યાત્વ કહે છે. (તે અદ્વાગુણનો વિપરીત પર્યાય છે.)

પ્ર. ૩૦૧-મિથ્યાદર્શનના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉ. તેના બે પ્રકાર છે—૧. અગૃહીત મિથ્યાત્વ અને ૨. ગૃહીત મિથ્યાત્વ.

૧. અણ્ણીત વિચાર—

જે પદ્ધતિમાં કાંઈ કંઈ કે કાંઈ કે કાંઈ વિચારી
આત્માને લાભ થાય એવી અનાદિથી આદી આત્મી
આત્માને વિચાર્યું છે. અને તે કાંઈના કાંઈપણથી કદા
નથી કાંઈ તે અણ્ણીત છે.

૨. અણ્ણીત વિચાર—

જે કદા કદા પાત્રી પદ્ધતિમાં વિચારી તેને
પદ્ધતિમાં કાંઈ કે તે પાત્રી વિચાર.

- પ્ર. ૩૧૯-દહીંને વર્તમાન પર્યાય તરીકે લઈ તેનો પ્રાગભાવ અને પ્રધ્વંસાભાવ સમજાવો.
- ઉ. દહીંનો પૂર્વપર્યાય દૂધ હતો, તેમાં દહીંનો અભાવ હતો, તેથી તેનો પ્રાગભાવ છે; અને છાશ તે દહીંનો ભવિષ્યનો પર્યાય છે. તેમાં દહીંનો અભાવ છે, તેથી તેનો પ્રધ્વંસાભાવ છે.
- પ્ર. ૩૨૦-અન્યોન્યાભાવ કેને કહે છે ?
- ઉ. એક પુદ્ગલ દ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાયનો બીજા પુદ્ગલ દ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાયમાં જે અભાવ તેને અન્યોન્યાભાવ કહે છે.
- પ્ર. ૩૨૧-દૂધ, દહીં અને છાશ-એ ત્રણ વર્તમાન સ્ત્રી છે. તેમાં કેટલા અને કયા અભાવ છે ?
- ઉ. ત્રણે પુદ્ગલ દ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાયો છે, તેથી તેમાં એક જ અન્યોન્યાભાવ છે.
- પ્ર. ૩૨૨-છાપરાને ભીંતનો આધાર છે અને ઉપરના નળિયાને છાપરાનો આધાર છે, એ બરોબર છે ?
- ઉ. ના; કેમકે તેમનામાં અન્યોન્યાભાવ છે દરેકની ભિન્નભિન્ન મત્તા દોવાથી બધાય પોતપોતાના ક્ષેત્રના આધારે છે. એક પરમાણુના પર્યાય બીજા કોઈ દ્રવ્યના આધારે નથી.
- પ્ર. ૩૨૩-તંજશ્ચ શરીર અને કાર્માણ્શ્ચ શરીર વચ્ચે કયા અભાવ છે ?

૮. અત્યંતનાશવાયઃ કારણે જે બન્ને પૃથગવ્યદ્રવ્યના સર્ગમાન
પર્યાયો ૪.

પ્ર. ૬૦૪-અત્યંતનાશવાય કેને દહે છે ?

૮. જો દ્રવ્યનો બીજા દ્રવ્યમા (ત્રિદાસ) અપભાવ પેાચ નેને
અત્યંતનાશવાય દહે છે.

પ્ર. ૬૦૫-કુલ્યા અપને ઘડા વચ્ચે તથા પુરતા અપને દર
વચ્ચે તથા અપભાવ છે ?

૧. (૧) કુલ્યાર (દ્રવ) અપને ઘડા વચ્ચે અત્યંતનાશવાયઃ

(૨) પુરતા અપને દ્રવ વચ્ચે અત્યંતનાશવાયઃ કારણે ?

૧૧૩માં બંને ગુણી ગુણી બાતલાં રાખે છે.

૬૦૫-૬૦૬ સિદ્ધ-પરમાત્માના પ્રભાવ રજા
રાજભાવ અવાપો.

પ્ર. ૩૨૯-પ્રાગભાવ અને પ્રધ્વંસાભાવ ફેરલા દ્રવ્યોમાં લાગુ પડે છે ?

ઉ. છ એ દ્રવ્યોના પોતપોતાના પર્યાયોમાં

પ્ર. ૩૩૦-અન્યોન્યાભાવ ફેરલાં દ્રવ્યોમાં લાગુ પડે છે ?

ઉ. પરસ્પર પુદ્ગલ દ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાયમાં જ.

પ્ર. ૩૩૧-અત્યંતાભાવ ફેરલાં દ્રવ્યોમાં લાગુ પડે છે ?

ઉ. છ એ દ્રવ્યોમાં.

પ્ર. ૩૩૨-આ ચાર અભાવ ન માનવામાં આવે તો શો રાષ આવે ?

ઉ. (૧) પ્રાગભાવ ન માનવામાં આવે તો કાર્ય અનાદિ ઠીકે.
(૨) પ્રધ્વંસાભાવ ન માનવામાં આવે તો કાર્ય અતંત કાલ રહે.

(૩) અન્યોન્યાભાવ ન માનવામાં આવે તો એક પુદ્ગલ દ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાયનો બીજા પુદ્ગલદ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાયમાં અભાવ છે તે ન રહે.

(૪) અત્યંતાભાવ ન માનવામાં આવે તો પ્રત્યેક પદાર્થની સિન્નતા ન રહે. જગતના સર્વ દ્રવ્યો એકરૂપ થઈ જાય.

પ્ર. ૩૩૩-આ ચાર પ્રકારના અભાવ સમજવાથી ધર્મ સંબંધી શો લાભ ?

ઉ. (૧) પ્રાગભાવથી એમ સમજવું કે અનાદિ કાળથી આ

છવ. અવજ્ઞાન-(મર્યાદાત્મક, યોગાદિ દેખી નજા નજા કરેનો આવે છે; તેમજ ધર્મ કરી મર્યા નથી. જનાં વર્તમાનમાં નજા પ્રદ્યાધર્મથી ધર્મ કરી માટે જ. હાલજુ છે વર્તમાન પર્યાયનો પૂર્વ પર્યાયના બાબત વર્તે છે.

- (૨) પ્રવંશાભ્યાસથી એમ સમજાવજુ કે વર્તમાન અવજ્ઞાનના ધર્મ મર્યા નથી. તોપણ છવ નહીંત પ્રદ્યાધર્મથી અધર્મ કરાનો ઉત્તર જો વ્યથ કરી પાતાનામાં સત્ત્વ ધર્મ પ્રગા કરી માટે જ.

કથન છે તે 'ધીના ઘડા' ની જેમ માત્ર વ્યવહારનું જ્ઞાન કરાવે છે. તે સત્યાર્થસ્વરૂપ નથી—એમ સમજવું.

ખ. ૩૩૪—'જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષઃ' આ સૂત્રનો અર્થ—
'આત્માનું જ્ઞાન અને શરીરની ક્રિયા—એ બંનેથી મોક્ષ થાય'—એવો જે કરે તે કયા અભાવને માનતો નથી?

ઉ. અત્યંતાભાવ; કારણ કે પરસ્પર અત્યંતાભાવને લીધે કોઈ આત્મા શરીરની ક્રિયા કરી શકતો જ નથી; માત્ર પર પદાર્થ સંબંધી અહંકારવાળી માન્યતા કરે છે. શરીરની ક્રિયાથી આત્માને લાભ થાય એમ માનનારને જીવ-અજીવ તત્ત્વનું અજ્ઞાન વર્તે છે.

ખ. ૩૩૫—નીચેની દરેક જોડમાં કયો અભાવ છે?

(૧) ઇચ્છા અને ભાષા (૨) ચરમાં અને જ્ઞાન (૩) શરીર અને વસ્ત્ર (૪) શરીર અને જીવ.

ઉ. (૧) ઇચ્છા અને ભાષા વચ્ચે અત્યંતાભાવ, કારણ કે ઇચ્છા તે જીવના ચારિત્રગુણનો વિકારી પર્યાય છે અને ભાષા તે પુદ્ગલની ભાષાવર્ગજ્ઞાનો પર્યાય છે.
(૨) ચરમાં અને જ્ઞાન વચ્ચે અત્યંતાભાવ; કારણ કે ચરમાં પુદ્ગલ સ્કંધ છે અને જ્ઞાન જીવના જ્ઞાનગુણનો પર્યાય છે.

(૩) શરીર અને વસ્ત્ર વચ્ચે અન્યોન્યાભાવ; કારણ કે શરીર પુદ્ગલપિંડ છે અને વસ્ત્ર પદ્મ પુદ્ગલ સ્કંધ છે.

કરે ત્યારે ઘાતીદ્રવ્યકર્મના સ્વયં આત્મિક ક્ષય થાય છે. ઘાતીકર્મના (જ્ઞાનાવરણકર્મના) ક્ષયથી કેવળજ્ઞાન થાય છે એ તો નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા માટે વ્યવહાર-નયનું કથન છે.

પ્ર. ૩૩૯-આત્મા પરનું કાર્ય કરી શકે એમ માનનારે કયો અભાવ તથા કયો ગુણ ન માન્યો ?

ઉ. અત્યંતાભાવ અને અગુરુલઘુત્વગુણને ન માન્યો.

પ્ર. ૩૪૦-કર્મોદયથી જીવને મિથ્યાત્વ અને રાગાદિ થાય છે એમ ખરેખર માનનાર કયા અભાવને તથા કયા ગુણને ભૂલે છે ? અને તેનું કારણ શું ?

ઉ. તે અત્યંતાભાવ અને અગુરુલઘુત્વગુણને ભૂલે છે, કારણ કે એક દ્રવ્યનો (કર્મનો) ણીજા દ્રવ્યમાં (જીવના મિથ્યાત્વાદિ ભાવમાં) અત્યંતાભાવ હોવાથી કર્મના ઉદયથી જીવમાં કંઈ વિકાર થઈ શકે નહિ. કર્મોદયથી જીવને વિકાર થવાનું કથન આવે ત્યાં એમ સમજવું કે ‘ એમ નથી ’ પણ નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા માટે તે વ્યવહારનું કથન છે; નિમિત્તથી ઉપાદાનનું કાર્ય થાય છે એવું જ્ઞાન કરાવવા માટે તે કથન નથી.

પ્ર. ૩૪૧-કર્મના દ્વિય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષયથી જીવમાં ખરેખર (નિશ્ચયથી) ઔદયિક, ઔપશમિકાદિ ભાવો થાય છે એમ માને તો તે કયા અભાવને તથા કયા ગુણને ભૂલે છે ?

પ્ર. ૩૪૪-આત્માનું જ્ઞાન તે નિશ્ચય અને શરીરની ક્રિયા કરવી તે વ્યવહાર—એમ માનનાર કયા અભાવને તથા કયા ગુણને ભૂલે છે? તે સાત તત્ત્વોમાં કયા ભેદને માનતો નથી?

ઉ. (૧) તે અત્યંતાભાવ અને અગુરુલઘુત્વ ગુણને ભૂલે છે, (૨) શરીર, પુદ્ગલ-પરમાણુ દ્રવ્યની અવસ્થા હોવાથી તેની ક્રિયા (અવસ્થા) જીવ કરી શકે એમ માનનાર સાત તત્ત્વોમાંથી જીવ અને અજીવ તત્ત્વની ભિન્નતાને સમજતો નથી.

પ્ર. ૩૪૫-જીવ પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવને અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ માને છે તે કયા અભાવને ભૂલે છે?

ઉ. તે અત્યંતાભાવને ભૂલે છે.

પ્ર. ૩૪૬ આ ઉપરથી સાચું શું સમજવું?

ઉ. ખરેખર કોઈ પણ પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ, કોઈ જીવને માટે અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ છે જ નહિ, તે તો માત્ર જ્ઞેય જ છે. વાસ્તવમાં અજ્ઞાન-રાગદ્વેષરૂપ મલિન ભાવ જીવને પોતાને માટે પ્રતિકૂળ છે, તથા નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને વીતરાગભાવ તે જ પોતાને માટે અનુકૂળ છે.

પ્રકરણ પાંચમું

હર્તા-હર્તાદિ છ હાર્ટ અધિકાર

પ્ર. ૪૪૮-હર્તા હોને હો છે

૮. જે સ્વતંત્રતાથી (સ્વાધીનતાથી) પોતાના પતિ અને
પત્નીને હર્તા છે.

। પ્રત્યેક દ્વય પોતાનામાં સ્વતંત્ર વ્યાપ્ત હોવાથી
પોતાના ૮. પરિણામને સ્વતંત્રતા હર્તા ૮.

પ્ર. ૪૪૯-હર્તા (હાર્ટ) હોને હો છે

૮. હર્તા જે પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે તે પોતાના ૮.
હાર્ટ ૮

શ્રાવ્ય છે. તેમાં દેહસાં દારહે છે ?

ઉ. આત્મામાંથી - અપાદાન, આત્માવરે—કાનુ, અને
મદના પ્રગટ શ્રાવ્ય છે તે મર્ગ છે; એમ ત્રણ માને છે.

પ્ર. ૧૬૮-કે ૨ દ્રવ્યનું પર્યાયરૂપી માર્ગ અદેખ્ય, ધીરજના
વરે માર્ગ માટે છે. ધીરજના આધારે માર્ગ માટે જ એમ
માનવામાં ફેરલાં દારહેની ભૂલ જ ?

ઉ. માર્ગ માટેની ભૂલ છે; દારજુ છે એમ માન્ય છે. જો
અવતરન માનવાં પરાધીન માન્ય તે, જ એ માર્ગ
માટે માન્યાં નહિ.

પ્ર. ૧૬-આત્મા કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે જ, વળા ૧ કે ૨૦૦
માટે રીત લાગે છે ?

શરીરાદિ નોકર્મના કદી પણ કર્તા છે જ નહિ; કારણ કે:-

૧ “ અજ્ઞાન જ્ઞાનમપ્યેય કુર્યન્નાત્માનમંજસા ।

સ્વાત્કર્તાત્મામમાવસ્ય પરમાવસ્ય મ યવચિત્ ॥૬૧॥

અર્થ:-આ રીતે ખરેખર ધોતાને અજ્ઞાનરૂપ કે જ્ઞાન-
રૂપ કરતો આત્મા ધોતાના જ ભાવનો કર્તા છે; પરભાવનો
(પુદ્ગલ ભાવોનો) કર્તા તો કદી નથી.

(શ્રી સમયસાર કલશ ૬૧)

૨. આત્મા જ્ઞાન સ્વયં જ્ઞાન જાનાદયસ્તુ કરોતિ કિં ।

પરમાવસ્ય કર્તાત્મા મોહોડય ધ્વવ્યહારિણામ્ ॥૬૨॥

અર્થ:-આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, ધોતે જ્ઞાન જ છે; તે
જ્ઞાન સિવાય (જાણવા સિવાય) બીજું શું કરે ? આત્મા
પરભાવનો કર્તા છે એમ માનવું (તથા કહેવું) તે વ્યવહારી
જીવોનો મોહ (અજ્ઞાન) છે.

(શ્રી સમયસાર-કલશ ૬૨)

૩. ‘ પ્રથમ તો આત્માનો પરિણામ ખરેખર ધોતે
આત્મા જ છે, કારણ કે પરિણામી પરિણામતા સ્વરૂપનો
કરનાર હોવાને લીધે પરિણામથી અનન્ય છે; અને જે તેનો
(આત્માનો) તથાવિધ પરિણામ છે તે જીવમયી જ ક્રિયા
છે . અને વળી જે (જીવમયી) ક્રિયા છે તે આત્માવડે
સ્વતંત્રપણે પ્રાપ્ય હોવાથી કર્મ છે, માટે પરમાર્થથી આત્મા
ધોતાના પરિણામસ્વરૂપ એવા તે ભાવકર્મના જ કર્તા છે,
પરંતુ પુદ્ગલપરિણામસ્વરૂપ દ્રવ્યકર્મના નહિ. ”

(શ્રી પ્રવચનસાર-ગાથા ૧૨૩ ની ટીકા)

અન્ય દ્રવ્ય રાગાદિકનું ઉપજાવનાર નથી; અન્ય દ્રવ્ય તેમનું નિમિત્તમાત્ર છે; કારણ કે અન્ય દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ઉપજાવતું નથી એ નિયમ છે. જેઓ એમ માને છે- એવો એકાંત કરે છે-કે ‘પરદ્રવ્ય જ મને રાગાદિક ઉપજાવે છે,’ તેઓ નયવિભાગને સમજ્યા નથી, મિથ્યાદ્રષ્ટ છે. એ રાગાદિક જીવના સત્ત્વમાં ઉપજે છે, પરદ્રવ્ય તો નિમિત્ત-માત્ર છે-એમ માનવું તે સમ્યક્જ્ઞાન છે ”

(શ્રી સમયસાર ગાથા-૩૭૨ બાવાર્થ)

૫. “... પરમાર્થથી આત્મા પોતાના પરિણામસ્વરૂપ એવા તે ભાવકર્મનો જ કર્તા છે x x x પરમાર્થથી પુદ્ગલ પોતાના પરિણામસ્વરૂપ એવા તે દ્રવ્યકર્મનું જ કર્તા છે, પરંતુ આત્માના કર્મસ્વરૂપ ભાવકર્મનું નહિ. ”

(જુઓ પ્રવચનસાર ગા. ૧૨૨ ની ટીકા)

૬. “... જ્યાં સુધી સ્વરૂપનું ભેદજ્ઞાન ન હોય ત્યાં- સુધી તો તેને રાગાદિકનો-પોતાના ચેતનરૂપ ભાવકર્મનો- કર્તા માનો, અને ભેદવિજ્ઞાન થયા પછી શુદ્ધ વિજ્ઞાનઘન, સમસ્ત કર્તાપણાના ભાવથી રાહત, એક જ્ઞાતા જ માનો. આમ એક જ આત્મામાં કર્તાપિણું તથા અકર્તાપિણું-એ બન્ને ભાવો વિવક્ષાવશ સિદ્ધ થાય છે. આવો સ્યાદ્વાદ મત જોતોના છે આવું (સ્યાદ્વાદ અનુસાર) માનવાથી પુરુષને સંસાર-મોક્ષ આદિની સિદ્ધિ થાય છે; સર્વથા એકાન્ત માનવાથી સર્વ નિશ્ચય-વ્યવહારનો લોપ થાય છે. ”

(શ્રી સમયસાર કલશ ૨૦૫ નો બાવાર્થ)

જીવ તેને વશ થાય છે, તેથી વિકાર થાય છે, પણ કર્મના કારણે વિકારભાવ થતો નથી એમ પણ ઔદયિકભાવ સાબિત કરે છે. ” (જીઓ મોક્ષશાસ્ત્ર ગુજરાતી બીજી આવૃત્તિ પૃ. ૨૦૮)

“કોઈ નિમિત્ત વિકાર કરાવતું નથી, પણ જીવ પોતે નિમિત્તાધીન થઈને વિકાર કરે છે. જીવ જ્યારે પારિણામિક-ભાવરૂપ પોતાના સ્વભાવ તરફનું લક્ષ કરી સ્વાધીનપણું પ્રગટ કરે છે ત્યારે નિમિત્તાધીનપણું ટળી શુદ્ધતા પ્રગટે છે- એમ ઔપશામિકભાવ, સાધકદશાનો ક્ષાયોપશામિકભાવ અને ક્ષાયિકભાવ-એ ત્રણે સાબિત કરે છે.

(જીઓ, મોક્ષશાસ્ત્ર-ગુજરાતી, બીજી આવૃત્તિ અધ્યાય ૨, સૂત્ર ૧ ની ટીકા-પૃ. ૨૦૮).

૬. બંધનું સંક્ષેપ સ્વરૂપ એવું છે કે :—

“રાગપરિણામ જ આત્માનું કાર્ય છે, તે જ પુણ્ય-પાપરૂપ દેવ છે, રાગપરિણામનો જ આત્મા કર્તા છે, તેને જ મહનાર અને હોડનાર છે;—આ, શુદ્ધદેવના નિરૂપણસ્વરૂપ નિશ્ચયનય છે. ...” (પ્રવચનસાર ગાથા. ૧૭૮ ની ટીકા.)

૧૦. “મનુષ્યાદિ પર્યાયોમાં, કર્મ કોઈ જીવના સ્વભાવને દાખલું કે આચ્છાદિત કરતું નથી, પરંતુ ત્યાં જીવ પોતે જ પોતાના હોયથી કર્મ અનુસાર પરિણમે છે, તેથી તેને પોતાના સ્વભાવની ઉપલબ્ધિ નથી. જેમ પાણીનું પૂર પ્રદેશની અપેક્ષા-એ વૃદ્ધોરૂપ પરિણમતું થઈ પોતાના પ્રવાહીપણારૂપ સ્વભાવને ઉપલબ્ધ કરતું—અલભતું નથી, અને સ્વાદની અપેક્ષાએ વૃદ્ધોરૂપે પરિણમતું થઈ પોતાના સ્વાદિષ્ટપણારૂપ સ્વભાવને

(પદાભેદ મનુષ્ય નથી, તેમ જ્ઞાનના થાક કહેવાની કહેદુરો
 મુદ્દાને અનુસાર પશ્ચિમનો ઘરો પાતાના કમરને મા
 સ્વચ્છતાને (પદાભેદ મનુષ્ય નથી) અને જ્ઞાનની કહેદુરો
 મુદ્દાને પશ્ચિમનો ઘરો (પદાભેદ જ્ઞાનની વિદ્યાર્થિના મુદ્દા
 કય પાતાના સ્વચ્છતાને (પદાભેદ મનુષ્ય નથી) આદિ
 નિર્ણય થાય છે ? અનુભવાદિ પરીણામના ઉપાદેશને
 કોઈની પાતાના સ્વચ્છતાની સ્વચ્છતાને (પદાભેદ મનુષ્ય
 નથી) માત્ર કોઈની, મુદ્દાને જ્ઞાન સ્વચ્છતાને (પદાભેદ
 મનુષ્ય નથી) તે જા (પદાભેદ મનુષ્ય) ઉ. અનુભવ - ૪૦૪

પરિણમે છે, ત્યારે તે તે પરિણામોથી યુક્ત તે થાય છે અને ત્યારે પરિણામ-પરિણામીની ભેદદૃષ્ટિમાં પોતાના અજ્ઞાનમાવ-રૂપ પરિણામોના કર્તા જીવ જ છે. અભેદદૃષ્ટિમાં તો કર્તા-કર્મભાવ જ નથી, શુદ્ધ ચેતનામાત્ર જીવ વસ્તુ છે.. ..”

(શ્રી સમયસાર ગા. ૩૨૮ થી ૩૩૨ નો ભાવાર્થ)

[વધુ ખુલાસા માટે જીજ્ઞા આગળના પ્રશ્નનો ઉત્તર]

વળી બીજી રીતે જોતા આત્મા સ્વતંત્રપણે વિકાર કરતો હોવાથી તે પોતાના હેતુ છે, તેથી તે અપેક્ષાએ અહેતુક છે. અને પર તેનો ખરો હેતુ નથી, તેથી તે અપેક્ષાએ અહેતુક છે. પ્ર. ૬૬૯-એક જીવ બીજા જીવનો ઘાત કરી શકે ?

હ. ના; કારણ કે—

૧. અસ્તિત્વગુણના કારણે કોઈ જીવ કે પદાર્થના કદી નાશ થતો નથી; તેથી કોઈ કોઈને મારી કે જીરાડી શકે નહિ.

૨. સ યોગરૂપ જડ શરીર પણ સ્વતંત્ર પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, તેનો પણ કોઈ નાશ કરી શકે નહિ.

૩. જે શરીરનો વિયોગ થાય તેનો વ્યવહારે ઘાત (નાશ) કહેવાય. જીવ અને શરીરનો વિયોગ પોતપોતાની યોગ્યતાથી થાય છે, તેમાં આયુર્કર્મ પૂરું થયું તે નિમિત્ત છે.

૪. ઘાત કરનાર જીવ બીજાને ઘાત કરવાનો કપાય-ભાવ કરી પોતાના શુદ્ધ ચેતન્યભાવનો જ રૂક્ષ ઘાત કરી મહે, બીજા કંઈ કરી શકે નહિ.

તો ભલે હો; તથાપિ તે (જ્ઞાની) તો નિરાશ્રય જ છે, કારણ કે કર્મોદયનું કાર્ય જે રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ આશ્રયભાવ તેના અભાવમાં દ્રવ્યપ્રત્યયો બંધનાં કાગળ નથી. (જેમ પુરુષને રાગભાવ હોય તો જ જુવાની પામેલી સ્ત્રી તેને વશ કરી શકે છે, તેમ જીવને આશ્રયભાવ હોય તો જ ઉદય પ્રાપ્ત દ્રવ્ય-પ્રત્યયો નવો બંધ કરી શકે છે ”

(શ્રી સમયસાર ગા ૧૭૩ થી ૧૭૬ ની ટીકા)

૬. આથી સિદ્ધ થાય છે કે કર્મોદય જીવને વિકાર કરાવે અર્થાત્ કર્મનો જેવો ઉદય બાવે તે પ્રભાણે જીવને વિકાર કરવો પડે એમ નથી. જીવ પોતાની અજ્ઞાનતાવશ કર્મોદયમાં જોડાય તો જ તે કર્મોદય પોતાના વિકારને નિમિત્તભૂત કહેવાય; પણ જો તે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ કર્મોદયમાં ન જોડાય તો તે કર્મોદય તેનામાં વિકારનું નિમિત્ત થાય નહિ અને તેથી કર્મના નવા બંધનું નિમિત્તકારણ બને નહિ, પણ તે નિર્જરાનું કારણ બને.

૭. “...એ અવિદ્યા તારી જ ફેલાવેલી છે; હું અવિદ્યારૂપ કર્મમાં ન પડી સ્વ ન જોડે તો જડનું (કર્મનું) તો કાંઈ જોર નથી ”

(શ્રી દીપયંદુજીત-અનુભવ પ્રકાશ-ગુ. આવૃત્તિ-પાનું ૩૭)

૮. અજ્ઞાની જીવ રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ પરદ્રવ્ય (કર્મોદિ) થી થતી માનીને પર દ્રવ્ય ઉપર કોપ કરે છે કે, ‘ આ પરદ્રવ્ય મને રાગ-દ્વેષ ઉપજાવે છે, તેને દૂર કરું. ’ એવા અજ્ઞાની જીવને સમગતવવાને આચાર્યદેવ ઉપદેશ કરે છે કે-રાગ-

184,

[illegible]

વ્યવતિષ્ઠમાનો ન કારકાન્તરમપેક્ષતે । અતઃ કર્મણઃ કર્તુર્નાસ્તિ
જીયઃ કર્તા, જીવસ્ય કર્તુર્નાસ્તિ કર્મ કર્તુર્ નિશ્ચયેનેતિ ! ”

અર્થ:—કર્મ ખરેખર.. સ્વયં જ પદ્ધત્કારકરૂપે પરિણમતું
હોઈ અન્ય કારકો (અન્યનાં પદ્ધત્કારકો) ની અપેક્ષા રાખતું
નથી. તેવી જ રીતે જીવ...સ્વયં જ પદ્ધત્કારકરૂપે પરિણમતો
હોઈ અન્યનાં પદ્ધત્કારકોની અપેક્ષા રાખતો નથી, તેથી નિશ્ચયથી
કર્મનો કર્તા જીવ નથી અને જીવનો કર્તા કર્મ નથી.

ભાવાર્થ:—નિશ્ચયથી પુદ્ગલદ્રવ્ય, જ્ઞાનાવસ્થાદિ કર્મ-
ચોગ્ય પુદ્ગલ સ્કંધોરૂપે પરિણમે છે, અને જીવદ્રવ્ય પણ
ષોતાના ઔદયિકાદિ ભાવોરૂપે સ્વયં પરિણમે છે. જીવ અને
પુદ્ગલ-ખંને એકબીજાના કર્તવ્યની અપેક્ષા રાખતાં નથી.

(શ્રી પંચાસ્તિકાય ગાઠ ૬૨ ની સં. ટીકા)

પ્ર. ૩૭૨-આત્મા ષોતાની ચોગ્યતાથી જ રાગ (વિકાર)
કરે છે, એમ માનવાથી તો વિકાર તે આત્માનો સ્વભાવ
થઈ જશે, માટે રાગાદિક વિકારને કર્મકૃત માનવા ભોઈએ
-એ ખરાખર છે ?

ઉ. વિકાર તે આત્મદ્રવ્યનો ત્રિકાલી સ્વભાવ નથી, પણ
ક્ષણિક ચોગ્યતારૂપ પર્યાયસ્વભાવ છે. વર્તમાન પર્યાયમાં
સ્વને ચૂકીને પરદ્રવ્યનું અવલંબન કરવામાં આવે તો
પર્યાયમાં નવો નવો વિકાર થાય છે; પણ જો સ્વસ્મૃત્પ્રતા
કરવામાં આવે તો તે ટળી શકે છે.

જીવ રાગ-દ્વેષરૂપ વિકાર, પર્યાયમાં ષોતે કરે છે; માટે

પ્ર. ૩૭૪-ઇન્દ્રિયોના વિષયો પણ આત્માને સુખ-દુઃખ આપી શકતા નથી તેનું કારણ શું?

ઉ. ૧. “સ્પર્શનાદિક ઇન્દ્રિયો જોમના આશ્રય કરે છે એવા ઇષ્ટ વિષયોને પામીને (પોતાના અશુદ્ધ) સ્વભાવે પરિણમતો થકે આત્મા સ્વયમેવ સુખરૂપ (ઇન્દ્રિયસુખ-રૂપ) થાય છે; દેહ સુખરૂપ થતો નથી.”

(શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા ૬૫ અન્યવાર્થ)

૨. “શરીર સુખ-દુઃખ કરતું નથી. દેવતું ઉત્તમ વૈકલ્પિક શરીર સુખતું કારણ નથી કે નારકતું શરીર દુઃખતું કારણ નથી; આત્મા પોતે જ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ વિષયોને વશ થઈ સુખ-દુઃખની કલ્પનારૂપે પરિણમે છે.”

(શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા ૬૬ નો ભાવાર્થ)

૩. “સંસારમાં કે મોક્ષમાં આત્મા પોતાની મેળે જ સુખરૂપ પરિણમે છે; તેમાં વિષયો આકર્ષિતકર છે અર્થાત્ કાંઈ કરતા નથી. અજ્ઞાનીઓ વિષયોને સુખનાં કારણ માનીને નકામા તેમને અવલંબે છે!”

(શ્રી પ્રવચનસાર ગાથા ૬૭ નો ભાવાર્થ)

૪. સ્વ-પરના ભેદજ્ઞાનના અભાવે અજ્ઞાની જીવ પરમાં (ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં) સુખ-દુઃખની મિથ્યા કલ્પના કરી, તેમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટની જુદી કરી પોતાને સુખી-દુઃખી માને છે, પણ વિષયો તો જડ છે, તે ઇષ્ટ-અનિષ્ટ છે જ નહિ. વળી વસ્તુસ્વભાવ જ એવો છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ કરી શકે નહિ.

949

[Faint handwritten notes at the bottom of the page.]

તેનું શ્વેતપણું પર વડે કૃષ્ણ કરી શકાતું નથી, કારણ કે પર અર્થાત્ પરદ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને પરભાવસ્વરૂપ કરવાનું નિમિત્ત (અર્થાત્ કારણ) બની શકતું નથી....”

(શ્રી સમયસાર ગા. ૨૨૦ થી ૨૨૩ ની ગુ. ટીકા)

પ્ર. ૩૭૬-જ્ઞાની ધર્માત્મા પરબ્રહ્મનું બહુ કરવા માટે ઉપદેશ આપે છે—એ વિધાન બરોબર છે?

ઉ. ના; એ વાત બરોબર નથી; કારણ કે જ્ઞાની જાણે છે કે કોઈ જીવ, પર આત્માનું બહુ-બહુ કરી શકતો નથી. સામે જીવ પોતાની ચોગ્યતાથી (સત્ય સમજવાના પ્રયત્નવડે) સમજે તો ઉપદેશને નિમિત્ત કહેવાય છે.

છદ્મસ્થ જ્ઞાનીને, પોતાની નબળાઈના કારણે ઉપદેશ આપવાનો વિકલ્પ ઉઠે છે અને વાણી વાણીના કારણે નીકળે છે. તેમાં ઉપદેશનો વિકલ્પ (રાગ) તો નિમિત્ત માત્ર છે. જ્ઞાની રાગ અને વાણીનો સ્વામી નથી, પણ રાગ અને વાણીનો વ્યવહારે જ્ઞાતા છે.

પ્ર. ૩૭૭-પુદ્ગલ, જીવને વિકારરૂપે પરિણમાવે છે—એ વાત સાચી છે?

ઉ. ૧. ના; “એમ તો ક્યારે પણ થતું નથી, કેમકે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની પરિણતિનો કર્તા હોતું નથી.”

(‘આત્માવલોકન’ પા. ૪૬)

૨. “કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને પનિણ્માવે નહિ. કેમકે કોઈ દ્રવ્ય નિઃપરિણામી (અપરિણામી) નથી—સર્વ દ્રવ્ય પનિણામી છે.....”

(આત્માવલોકન પા. ૭૩-૭૮)

૨. સામર્થ્ય, શક્તિ, પાત્રતા, લાયકાત, તાકાત-એ
'યોગ્યતા' શબ્દના અર્થ છે.

પ્ર. ૩૮૪-નિમિત્તકારણ કોને કહે છે ?

ઉ. જે પદાર્થ 'સ્વયં' કાર્યરૂપ ન પરિણમી, પરંતુ કાર્યની
ઉત્પત્તિમાં અતુલ્ય હોવાનો જેના ઉપર આરોપ આવી
શકે તે પદાર્થને નિમિત્તકારણ કહે છે; જેમકે ઘડાની
ઉત્પત્તિમાં કુંભકાર, દંડ, ચક્ર, વગેરે નિમિત્તકારણો છે
[નિમિત્ત સાચું કારણ નથી.-તે અકારણવત્-અહેતુવત્

છે, કારણ કે તે ઉપચારમાત્ર અથવા વ્યવહારકારણ છે.]

પ્ર. ૩૮૫-નિમિત્ત કારણના કેટલા ભેદ છે ?

ઉ. બે ભેદ છે-(૧) પ્રેરક નિમિત્ત અને (૨) ઉદાસીન નિમિત્ત.

પ્ર. ૩૮૬-પ્રેરક નિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉ. ગમનક્રિયાવાળાં જીવ, પુદ્ગલો તથા ઇન્દ્રિયાદિવાળાં જીવો
પ્રેરક નિમિત્ત કહેવાય છે, પ્રેરક નિમિત્તો બળજબરીથી
ઉપાદાનમાં કાર્ય કરી દે છે કે પ્રભાવાદિ પાડી શકે છે એમ
સમજણ નહીં, કારણ કે બન્ને પદાર્થોનાં એકબીજામાં
અભાવ છે. પ્રેરક નિમિત્ત ઉપાદાનને પ્રેરણા કરતું નથી.

પ્ર. ૩૮૭-ઉદાસીન નિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉ. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ અને કાળાદિ
નિર્ગુણ (ગમનક્રિયા રહિત) કે રાગ રહિત દ્રવ્યોને
ઉદાસીન નિમિત્ત કહે છે.

“નાજો વિજ્ઞાનમાયાતિ, વિજો નાજસ્વમુદ્ભવતિ ।

નિમિત્તમાત્રમન્યમ્, ગતેર્ધર્માસ્તિકાયવત્ ॥”

અર્થ:-અજ્ઞાની વિશેષ પ્રકારના જ્ઞાનભાવને પ્રાપ્ત કરતો નથી અને વિશેષ જ્ઞાની અજ્ઞાનપણાને પ્રાપ્ત કરતો નથી. ગતિને જેમ ધર્માસ્તિકાય નિમિત્ત છે તેમ અન્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે

ભાવાર્થ:-‘તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્પત્તિને અયોગ્ય અભવ્યાદિ છવો, ધર્માચાર્યાદિકેના હજારો ઉપદેશોથી પણ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.’

“કાર્યની ઉત્પત્તિ કરવાને માટે કોઈ પણ પ્રયાત્ન, સ્વાભાવિક ગુણની અપેક્ષા કરે છે. સેંકડો વ્યાપારોથી (પ્રયાત્નોથી) પણ બગલો પોપટની જેમ ભણાવી શકાતો નથી.”

અહીં શંકા એ થાય છે કે એમ તો બાહ્ય નિમિત્તોનું નિરાકરણ જ થઈ જશે. આ વિષયમાં જવાબ એ છે કે-અન્ય જે ગુરુ આદિક તથા શત્રુ આદિક છે તે પ્રકૃત કાર્યના ઉત્પાદનમાં તથા વિધ્વંસન (નાશ) માં ફક્ત નિમિત્તમાત્ર છે. વાસ્તવમાં કોઈ કાર્ય થવામાં વા બગડવામાં તેની યોગ્યતા જ સાક્ષાત્ સાધક હોય છે.....”

(છટ્ટોપદેશ-ગા. ૩૫ ની ટીકા-પા. ૪૨-૪૩)

પ્ર. ૩૯૦ કોઈ વખત ત્રેરક નિમિત્તો જેવાં કે શીઘ્ર ગતિ કરતી માટર, દ્રેન આદિથી અનિચ્છિત સ્થાને ગતિ આદિ જોવામાં આવે છે, તેથી ત્રેરક નિમિત્તને આધીન ઉપાદાનને પરિણમતું પડે છે-એ બરોબર છે?

ઉ. ના; પ્રશ્નમાં આપેલાં ત્રેરક નિમિત્તોને આધીન ઉપાદાનને પરિણમતું પડે છે એમ નથી, પરંતુ એટલું નક્કી

પ્ર. ૩૬૩-નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ કોને કહે છે ?

ઉ. જ્યારે ઉપાદાન સ્વયં કાર્યરૂપ પરિણમે છે ત્યારે ભાવરૂપ
યા અભાવરૂપ કયા ઉચિત (યોગ્ય) નિમિત્તકારણનો
તેની સાથે સંબંધ છે તે બતાવવા માટે એ કાર્યને
નૈમિત્તિક કહે છે. આવી રીતે ભિન્ન-ભિન્ન પદાર્થોના
સ્વતંત્ર સંબંધને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ કહે છે.

નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ પરસ્પરની પરતંત્રતાનો સૂચક
નથી, પરંતુ નૈમિત્તિકની સાથમાં કોણ નિમિત્તરૂપ પદાર્થ
છે તેનું તે જ્ઞાન કરાવે છે.

જે કાર્યને નિમિત્તની અપેક્ષાએ નૈમિત્તિક કહ્યું છે, તેને
પોતાના ઉપાદાનની અપેક્ષાએ ઉપાદેય પણ કહે છે.

(૧) નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ બંને સ્વતંત્ર પર્યાયો
વચ્ચે હોય છે.

(૨) નિમિત્ત અને નૈમિત્તિકનું સ્વચ્છતુષ્ટય (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-
કાલ-ભાવ) ભિન્ન-ભિન્ન છે.

(૩) ઉપાદાન-ઉપાદેય સંબંધ એક જ પદાર્થને લાગુ
પડે છે.

(૪) કાર્યને નિમિત્તથી ઓળખાવતાં તે નૈમિત્તિક
કહેવાય છે, અને તે જ કાર્યને ઉપાદાનથી ઓળખાવતાં તે
ઉપાદેય કહેવાય છે.

પ્ર. ૩૬૪-પ્રેરક નિમિત્ત અને ઉદાસીન નિમિત્તનાં દ્વયંતો
અર્થાત્.

ઉ. એ કથન વ્યવહાર નયનું છે. જીવમાં આવી ચેગ્યતા હોય ત્યારે કેવું નિમિત્ત હોય છે તેનું જ્ઞાન કરાવવા માટેનું એ કથન છે.

૨. જીવ પોતે જ્યારે પોતાના ઊંધા પુરુષાર્થથી તીવ્ર દ્વાષ કરે છે ત્યારે જ કર્મના ઉદયને તીવ્ર ઉદય કહેવામાં આવે છે; પણ જો જીવ યથાર્થ પુરુષાર્થ કરે તો કર્મના ગમે તેવો ઉદય હોય તોપણ તેને નિર્જરા કહેવામાં આવે છે. કર્મના ઉદયના કારણે જીવ પડતો જ નથી.

૩. પ્રવચનસાર ગા. ૪૫ની ટીકામાં શ્રી જયસેનાચાર્ય કહે છે કે, “દ્રવ્યભાહુનો ઉદય હોવા છતાં, જો શુદ્ધ આત્મ-ભાવનાના બળથી ભાહુભાવરૂપે જીવ ન પરિણમે તો બંધ થતો નથી. વળી કર્મના ઉદય માત્રથી બંધ થતો નથી, જો ઉદય માત્રથી બંધ થાય તો સંસારીને સર્વદા જ કર્મના ઉદય વિદ્યમાન હોવાથી સર્વદા જ બંધ થતો રહે; ભાક્ષ કદી થાય જ નહિ.”

૪. “દ્રવ્યકર્મરૂપ પ્રત્યયો (આસ્ત્રવો)નું વિદ્યમાનપણું હોવા છતાં પણ જો જીવ રાગાદિભાવ ન કરે તો બંધાતો નથી. જો રાગાદિના અભાવમાં દ્રવ્યપ્રત્યયના ઉદયમાત્રથી જીવને બંધ થાય તો સર્વદા બંધન થાતું જ રહે, કેમ કે સંસારીને સર્વદા દર્મેદિય વિદ્યમાન હોય છે.”

(‘પંચાસ્તિકાય’-ગા. ૧૪૬, શ્રી જયસેનાચાર્યકૃત સં. ટીકા)

પ્ર. ૩૮૮-પરિણમનમાં (કાર્યમાં) ઉપાદાન અને નિમિત્ત-એ બંને કારણો હોય છે; તો તેમાં નિમિત્તકારણનું કાર્યક્ષેત્ર કેટલું ?

૧. માર્ય ધ્યા ધરેણાં મેહને નિમિત્ત મેહમાન નથી
 માર્યમાણે જે વિધિ (જાનકાયા) સંધ્યાગરૂપે જે
 અધિભૂત હોય તેને નિમિત્તમાન્ય માન છે.

વિધાન વિના ધરને માર્યેન નિમિત્ત મેહ મેહ-
 માણી; નિમિત્ત ના માત્ર ક્યા વિધાને માન મેહ માન
 માન મેહમાન (રૂપા મેહમાન) છે.

આત્મા પોતે ચેતન છે તો પછી અચેતન પદાર્થોએ તેમાં ? ઉત્પન્ન કર્યું ? અર્થાત્ કાંઈ જ નહિ.

(જુઓ, પચાધ્યાયી ભા. ૨, ગા. ૩૫૫

૬. તેથી એમ નક્કી થાય છે કે આત્માને જ્ઞાન અ સુખ ઉત્પન્ન કરવામાં શરીર, પાંચે ઇન્દ્રિયો તથા તેના વિ' થોતું અક્રિયિકરપણુ છે. (જુઓ, પચા. ભા. ૨, ગા. ૩૫

[' જે હેતુ કાંઈપણુ ન કરે તે અક્રિયિકર કહેવાય છે.

(સમયસાર ગા. ૨૬૭ નો ભાવાર્થ, પાનું ૩૨૯

પ્ર. ૪૦૧-અંતરંગ કારણથી (ઉપાદાન કારણથી) જ કાર્ય' ઉત્પત્તિ થાય છે-એમ ન માનવામાં આવે તો શો કે આવે ?

ઉ. ૧. કાર્યની ઉત્પત્તિમાં સ્વસ્થિતિ કારણ હોય છે, તેમાં અન્ય હેતુ (કારણ) નથી. તેમ છતાં 'કાંઈ હેતુ' છે, એમ માનવામાં આવે તો અનવસ્થાનો દોષ આવે.

(પચાધ્યાયી ભા. ૨, ગા. ૭૬૬, પાનું ૨૭૯

પં. કૂલચંદ્ર દ્વારા સંપાદિત)

૨. “ અહીં મિત્રદ્વૈતથી એક ઉપાદાન અને બીજું સદકારી કારણ લેવામાં આવ્યું છે.....વસ્તુમાં કાર્ય-કારીપણાની યોગ્યતા અન્ય વસ્તુના નિમિત્તથી નથી આવતી, એ તો તેના સ્વભાવ છે. એ ઉપરથી જો કાંઈ વસ્તુમાં કાર્ય-કારીપણાની યોગ્યતા અન્ય વસ્તુની સદકારિનાથી માનવામાં આવે તો તે અન્ય વસ્તુમાં એવી યોગ્યતા તેનાથી વિન્ન અન્ય વસ્તુના નિમિત્તથી માનવી પડે અને એ પ્રકારે

વિધ્વંસમાં ક્ષતા નિમિત્તભાવ છે. ત્યાં યોગ્યતામાં જ
આક્ષાત્ર સાધકપણું છે.

૨ "...ઘૈર્માવિક પરિણમન નિમિત્ત સાપેક્ષ હોકર મો વહ
અપની હસ કાલમે પ્રગટ હોનેવાલી યોગ્યતાનુસાર હી હૈ !....
અપની યોગ્યતાવશ હી જીવ સસારી હૈ ઓર અપની યોગ્યતાવશ
હી વહ મુક્ત હોતા હૈ । જૈસે પરિણમનકા સાધારણ કારણ કાલ
હોતે હુએ મો દ્રવ્ય અપને ઉત્પાદવ્યયસ્વભાવકે કારણ હી પરિ-
ણમન કરતા હૈ । કાલ ઉસકા કુછ પ્રેરક નહીં હૈ । આગમમે
નિમિત્તવિશેષકા જ્ઞાન કરાનેકે લિયે હી કર્મકા ઉલ્લેખ કિયા
ગયા હૈ । ઉસે કુછ પ્રેરક દારણ નહી માનના ચાહિએ । જીવ
પરાધીન હૈ યહ કથન નિમિત્તવિશેષકા જ્ઞાન કરાનેકે લિયે હી
કિયા જાતા હૈ । તત્ત્વત પ્રત્યેક પરિણમન હોતા હૈ અપની
યોગ્યતાનુસાર હી ।

(૫. કૂલથંદ્રી સંપાદિત પંચાધ્યાયી ગા. ૬૧ થી ૭૦ ના
(વિશેષાર્થ, પૃ. ૧૬૩)

૩. શ્રી ગોમ્બદસાર-જીવકાંડ ગા. ૫૮૦ ની સં. ટીકાના
શ્લોકમાં કહ્યું છે કે:—

નિમિત્તાતર તત્ર યોગ્યતા વસ્તુનિ સ્થિતા ।

વદિનિશ્ચયકાલસ્તુ નિશ્ચિત તત્ત્વદર્શિમિ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—“તે વસ્તુમાં રહેલી પરિણમનરૂપ, જે યોગ્યતા
ને અંતરગ નિમિત્ત છે અને તે પરિણમનના નિશ્ચયકાલ
બાદ નિમિત્ત છે-એવો તત્ત્વદર્શિએએ નિશ્ચય કર્યા છે.”

[અર્થાં અંતરગ નિમિત્તનો અર્થ ઉપાદાનકારણ થાય છે.]

૪. ‘યોગ્યતા’ શબ્દનો ઉપયોગ નીચેના શાસ્ત્રોમાં

૨. “ જે હેતુ કાંઈ પણ ન કરે તે અકિંચિત્કર કહેવાય છે. (જુઓ, શ્રી સમયસાર ગા. ૨૬૭ની ટીકા). એક દ્રવ્યનો વ્યાપાર ણીજ દ્રવ્યમાં હોતો જ નથી; ઉક્ત કથનથી સિદ્ધ થાય છે કે આત્માને ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન અને સુખ થવામાં શરીર, ઇન્દ્રિયો તથા તેના વિષયો અનુત્પાદક હોવાથી અકિંચિત્કર છે ...”

(પંચાધ્યાયી ભા. ૨, ગા. ૩૫૬નો ભાવાર્થ)
૩. “ તત્ત્વદષ્ટિથી જોતાં રાગ-દ્વેષને ઉપજવનારું અન્ય દ્રવ્ય જરાય (કિંચનાપિ) દેખાતું નથી.”

(શ્રી સમયસાર કલશ ૨૧૯)
૪. “ આ આત્મામાં જે રાગદ્વેષરૂપ દાષોની ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યાં પરદ્રવ્યોના કાંઈ પણ દાષ નથી, ત્યાં તો સ્વયં અપરાધી એવું આ અજ્ઞાન જ ફેલાય છે ...”

(સમયસાર, કલશ ૨૨૦)
૫. “ ..... આમ પોતાના સ્વરૂપથી જ જાણતા એવા આત્માને પોતપોતાના સ્વભાવથી જ પરિણમતા શબ્દાદિ કિંચિત્ ભાવ પણ વિકાર કરતા નથી, જેમ પોતાના સ્વરૂપથી જ પ્રકાશતા એવા હીવાને ઘટપટાદિ પદાર્થો વિકાર કરતા નથી તેમ. આવો વસ્તુસ્વભાવ છે, તોપણ જ શબ્દને સાંભળી, રૂપને દેખી, ગંધને સૂંધી, રસને આસ્વાદ્ય સ્પર્શને સ્પર્શી, ગુણદ્રવ્યને જાણી, તેમને સારાં-નરો માની રાગદ્વેષ કરે છે તે અજ્ઞાન જ છે.

(શ્રી સમયસાર-ગા. ૩૭૩ થી ૩૮૨ નો ભાવાર્થ)

૬. બે યદુજયસ્યાય યદુર્વે દિગ્ધર્મી દીપતિઃ સ્વ
 લાપતી, તેમ જ યદુજયસ્યાય યદુર્વે દિગ્ધર્મી દીપતિઃ સ્વ
 લાપતી, જ્યાંના જેમ જ્યાં યદુર્વેની લાપતીપત્ર
 (યાત્રાના સ્વરૂપની જ જગત ૪) તેમ જ્યાં યદુર્વેની સ્વ
 યદુર્વેના યાત્રાના સ્વરૂપની જ જગત ૪ (૧૦) દીપતિઃ
 સ્વરૂપની જ જગતના મેડા તેને (જ્યાંના ૧૦) દીપતિઃ
 જ્યાંના યાત્રાના સ્વરૂપની જ જગતના મેડા તેને (જ્યાંના ૧૦)
 દીપતિઃ સ્વરૂપની જ જગતના મેડા તેને (જ્યાંના ૧૦)

૨. બનાવેલી વિદ્યાશાળા-પ્રાદાન-નિર્માણ કાર્યમાં (૧૯૩૩-૩૪) :-

પ્રાદાન નિકળ ગ્રામ જમીનો, તથા નિર્માણ ગ્રામ ૧૦

કોલકાતા પ્રધાન (વિદ્યા, વિદ્યા ગ્રામ ૧૦

અર્થ - જ્યાં નિકળ કોલકાતા પ્રાદાન વિદ્યા ગ્રામ ૧૦

તથા નિર્માણ ગ્રામ ૧૦ જ્યાં જ્યાં કોલકાતા પ્રધાન ગ્રામ ૧૦

(૧૯૩૩-૩૪) ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦

८. अनामदीयद्वारा आदान-निर्माण द्वारा १८२२
६] --

आदान निम्न ग्राम कदाचित्, वा निर्माण ग्राम १८२२,

आदान ग्राम (विधि) (विधि) ग्राम १८२२

ग्राम, - ग्राम (निर्माण) ग्राम आदान ग्राम १८२२

वा निर्माण ग्राम १८२२ ग्राम आदान ग्राम १८२२

(ग्राम १८२२) ग्राम (निर्माण) ग्राम (विधि) १८२२

[ग्राम] आदान (निर्माण) ग्राम १८२२ १८२२

ग्राम १८२२]

આ ઉપરથી એમ સમજવું કે:—નિમિત્ત (પરવરત) જીવને પરાધીન કરે છે, બગાડે છે અથવા સુધારે છે એવું પરતંત્રપણું માનવારૂપ મિથ્યાદષ્ટિપણું છાડી સ્વાશ્રયી સાચી દષ્ટિ કરવી ચોચ્ય છે.

પ્ર. ૪૨૮-સાક્ષાત્ અને પરંપરા કારણ કોને કહે છે ?

ઉ. ઉપાધનકારણને સાક્ષાત્ કારણ અને નિમિત્તને પરંપરા કારણ કહેવામાં આવે છે. તેનાં દષ્ટાંત:—

૧. “...એ ચારે લક્ષણ (-૧. દેવ-ગુરુ-ધર્મનું શ્રદ્ધાન, ૨. તત્ત્વશ્રદ્ધાન, ૩. સ્વપરતું શ્રદ્ધાન અને ૪. આત્મશ્રદ્ધાન) મિથ્યાદષ્ટિને આભાસમાત્ર છે તે નિયમરહિતપણે સમ્યક્ત્વનાં પરંપરા કારણ છે તથા સાચા છે તે નિયમરૂપ (સમ્યક્ત્વના) સાક્ષાત્ કારણ છે.

(મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક-પાત્રું ૩૩૨.)

૨. મિથ્યાદષ્ટિના રાગના અંશથી અનેક દોષોની પરંપરા થાય છે. મિથ્યાદષ્ટિનો શુભ રાગ સર્વ અનર્થોની પરંપરાનું કારણ છે. (જીઓ, પંચાસ્તિકાયા ગા. ૧૬૮ની શ્રી જયસેનાચાર્યકૃત ટીકા.)

૩. ‘વાસ્તવ્યેણ તુ માસ્રવક્રિયયા નાસ્તિ નિર્વાણમ્ ।

સંસારગમનકારણમિતિ નિન્યં માસ્રવ જાનોહિ ॥૫૧॥

અર્થ:-કર્મના આસ્રવ કરનારી ક્રિયાથી પરંપરાએ પણ નિર્વાણ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી; માટે સંસારમાં

૪. નિમિત્ત સાથેના સંબંધ એક સમય પૂરતો હોય છે એમ સૂક્ષ્મદષ્ટિવાન જાણે છે. છદ્મસ્થના જ્ઞાનાપયોગ અસંખ્યાત સમયનો છે, માટે નિમિત્ત ગ્રેણવવાની શોધ નિરર્થક છે.

૫. નિમિત્ત પોતાનું ઉપાદાન છે અને સ્વઉપાદાન તરીકે પોતાનું કાર્ય પોતામાં કરે છે. જો તે પર ઉપાદાનનું કાર્ય અંશે પણ કરે અર્થાત્ પર ઉપાદાનને અરેખર અસર કરે, તેને ટેકો આપે, નેના ઉપર પ્રભાવ પાડે, તેને લાલ-તુકસાન કરે, મદદ કરે, બળ આપે-વગેરે, તો નિમિત્તે બે કાર્યો કર્યા—એક પોતાનું અને બીજું પર ઉપાદાનનું એમ કરે; એમ માનનાર દ્વિક્રિયાવાદી હોવાથી તે અશિદ્ધાંતના મતનો નથી.

૬. ગતિમાનાદિ નિમિત્તોને (અસદ્ભૂત વ્યવહારનયે) નિમિત્તકર્તા-હેતુકર્તા-કહેવામાં આવે છે. બીજાં નિમિત્તોથી તેનો પ્રકાર જુદો બતાવવા માટે તેમ કહેવામાં આવે છે, પણ તે નિમિત્ત ઉપાદાનનું કાંઈપણ કામ અરેખર કરે છે એવું જ્ઞાન કરાવવા માટે નથી. સર્વ પ્રકારનાં નિમિત્તો ઉપાદાન પ્રત્યે ધર્માસ્તિકાયવત્ ઉદાસીન કારણો છે. (જુઓ, ‘કુષ્ટોપદેશ’-ગા. ૩૫.)

૭. જીવ-પુદ્ગલ ગતિ કરે ત્યારે ધર્માસ્તિકાયની ઉપસ્થિતિ ન હોય એમ બને નહિ; તેમ જ્યારે ક્ષણિક ઉપાદાન કાર્ય માટે તૈયાર હોય ત્યારે અનુકૂળ નિમિત્ત ઉપસ્થિત ન હોય એમ બને નહિ.

ઉ. ૧. શ્રી સમયસાર ગા. ૧૧:—

વ્યવહારોઽમૃતાર્થો મૃતાર્થો દર્શિતસ્તુ શુદ્ધનયઃ ।

મૃતાર્થમાશ્રિતઃ સમ્યગ્દષ્ટિર્ભવતિ જીવઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—વ્યવહારનય અભૂતાર્થ છે અને શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે—એમ ઋષીદેશેએ દર્શાવ્યું છે; જે જીવ ભૂતાર્થના આશ્રય કરે છે તે જીવ નિશ્ચયથી સમ્યગ્દષ્ટિ છે.

૨. શ્રી સમયસાર કળશ નં. ૬માં કહ્યું છે કે:—

અર્થ:—આ આત્માને અન્ય દ્રવ્યોથી જુદો દેખવો (શ્રદ્ધવો) તે જ નિયમથી સમ્યગ્દર્શન છે. કેવો છે આત્મા ? પોતાના ગુણ-પર્યાયોમાં વ્યાપનારો છે. વળી કેવો છે ? શુદ્ધનયથી એકપણામાં નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે. વળી કેવો છે ? પૂર્ણજ્ઞાનઘન છે. વળી જેટલું સમ્યગ્દર્શન છે તેટલો જ આત્મા છે. તેથી આચાર્ય પ્રાર્થના કરે છે કે આ નવતત્ત્વની પરિપાટી છોડી, આ આત્મા એક જ અમને પ્રાપ્ત હો. ૬.

૩. શ્રી સમયસાર કળશ નં ૭માં કહ્યું છે કે:—

અર્થ:—ત્યાર બાદ શુદ્ધનયને આધીન જે ભિન્ન આત્મભવોત્પતિ છે તે પ્રગટ થાય છે કે જે નવતત્ત્વમાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પોતાના એકપણાને છોડતી નથી.

૪. શ્રી સમયસાર ગા. ૧૩-૧૪-૧૫માં કહ્યું છે કે:—

મૃતાર્યેનામિગતા જીવાજીવો ચ પુણ્યપાપ ચ ।

આત્મવસવરનિર્જંકા વંધો મોક્ષાશ્ર સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૧૩ ॥

શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી સર્વ અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવો તથા અન્યના નિમિત્તથી થતા વિભાવોને દૂર કરવારૂપ તેના સ્વભાવ છે, તેથી તે ‘અમેયક’ છે—શુદ્ધ એકાકાર છે. ૧૮.

૬. શ્રી સમયસાર ગા. ૧૭૯-૮૦ ની ટીકા નીચે કુળશ નં. ૧૨૨ માં કહ્યું છે કે:—

इवमेवात्र तात्पर्यं हेय. शुद्धनयो न हि ।

नास्ति यद्यस्तदत्यागात्तत्यागाद्वध एव हि । १२२ ॥

અર્થ:—અહીં આ જ તાત્પર્ય છે કે શુદ્ધનય ત્યાગના થોડા નથી; કારણ કે તેના અત્યાગથી (કર્મના) બંધ થતો નથી અને તેના ત્યાગથી બંધ જ થાય છે. ૧૨૨.

૭. શ્રી સમયસાર ગા. ૨૭૧ ની ટીકા કુળશ નંબર ૧૭૩ માં કહ્યું છે કે:—

(शाङ्खिलविहीनित)

सर्वत्राध्ययसानमेवमखिल त्याज्यं यदुक्तं जिते-

स्तन्मन्ये व्यवहार एव निखिलोऽध्ययश्रयस्त्याजित ।

मम्यद्निश्चयमेकनेय तदमो निष्कपमाक्रम्य किं ?

शुद्धज्ञानघने महिम्नि न निजे बध्नन्ति संतो घृतिम् ॥ १७३ ॥

અર્થ:—આચાર્યદેવ કહે છે કે, સર્વ વસ્તુઓમાં જે અધ્યયસાન થાય છે તે બધાંય (અધ્યયસાન) જિત

નિરવિકલ્પ નિરુપાધિ આત્મ સમાધિ,
સાધિ જે સુગુન મોખ પંથકોં દુકત હૈં;
તેઈ જીવ પરમ દસામૈં ચિરરૂપ હૈં કે,
ધરમમૈં ધુકે ન કરમસોં રુકત હૈં. ૩૨

અર્થ:—અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ જે મિથ્યાત્વભાવ છે તે વ્યવહારભાવ છે એમ કેવળી ભગવાન કહે છે. જે જીવને મિથ્યાત્વનો નાશ થવાથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે, તે વ્યવહારથી મુક્ત થઈ નિશ્ચયમાં દીન થાય છે અને તે નિર્વિકલ્પ, નિરુપાધિમય આત્મઅનુભવ સાધી સાચા મોક્ષ-માર્ગમાં લાગે છે અને તે જ પરમ ધ્યાનમાં સ્થિર થઈને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે, કર્મથી રોકાતો નથી. ૩૨.

૧૦ શ્રી મોક્ષપાહુક ગા. ૩૧ માં કહ્યું છે કે:—

જો સુત્તો વવહારે સો જોઈ જગદ સકજ્જમ્મિ ।

જો જગદિ વવહારે સો સુત્તો અપ્પણો કજ્જે ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—જે યોગી ધ્યાની શુનિ વ્યવહારમાં સૂતા છે તે પોતાના સ્વરૂપના કાર્યમાં જાગે છે અને જે વ્યવહારમાં જાગે છે તે પોતાના આત્મકાર્યમાં સૂતા છે.

૧૧. શ્રી પ્રવચનસાર ગા. ૨૦૦ માં કહ્યું છે કે:—

તત્માત્તથા જ્ઞાત્વાત્માન જ્ઞાયકં સ્વભાવેન ।

પરિવર્જંવામિ મમતામુપશ્ચિતો નિમંમત્વે ॥ ૨૦૦ ॥

અર્થ:—તેથી (અર્થાત્ શુદ્ધાત્મામાં પ્રવૃત્તિવડે જ માફ થતો હોવાથી) એ રીતે આત્માને સ્વભાવથી જ્ઞાયક જાણીને હું નિર્માતૃત્વમાં સ્થિત રહ્યો થકે મમતાનો પરિત્યાગ કરું છું. ૨૦૦.

૧૨. શ્રી નિયમસાર ગા. ૩૮ તથા ૫૦ માં હું જે કે:—

જીવાદિદ્વિત્વત્ત્વ દ્વિયમુષ દેયમાત્મન. જાતમા ।

કર્મોવાદિસમુદ્ભવગુણવર્ણ્યિર્વ્યતિરક્ત ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—જીવાદિ બાહ્ય તત્ત્વ દેય (ત્યાગવા સેવ્ય) છે; કર્મોવાદિજનિત શુભપર્યાયોથી વ્યતિરિક્ત આત્મા આત્માને ઉપાદેય છે. ૩૮.

પૂર્વોક્તસમત્ત્વાદા. પરદ્રવ્ય પરદ્રવ્યમાત્રા રક્તિ દેયા ।

સ્વદ્રવ્યમુષાદેય જાતમત્ત્વ મદેદામા ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—પૂર્વોક્ત સર્વ ભાવો પર સ્વભાવો છે. ૫૦ દ્રવ્ય છે. તેથી દેય છે. અર્થાત્ તત્ત્વ સ્વેષ્ટું સ્વદ્રવ્ય-આત્મા । (પાંચ છે. ૫૦.

૧૩. શ્રી નિયમસાર ગા. ૧૪ ની ટીકા રજ. નં. ૨૮ તથા ગા. ૧૫ ની ટીકા રજ. ૨૯ માં હું જે કે:—

સ્વદ્રવ્ય પરદ્રવ્યે સ્વદ્રવ્ય તત્ત્વ

સ્વદ્રવ્ય પરદ્રવ્યે સ્વદ્રવ્ય તત્ત્વ

અર્થ:—આત્મા સ્વપરને જાણનાર સ્વરૂપ હોવાથી તેનું અન્ય કોઈ કારણ નથી માટે અન્ય કારણાન્તરોની ચિંતા છોડીને સ્વસંવેદન દ્વારા જ આત્માનો અનુભવ કરવો જોઈએ. ૧૬૨.

૧૯. શ્રી સમયસાર ગા, ૪૧૩ માં કહ્યું છે કે:—

બહુવિધિનાં મુનિલિંગમાં અથવા શૃદ્ધિલિંગા વિષે,
મમતા કરે, તેણે નથી જાણ્યો ‘સમયના સાર’ને. ૪૧૩.

અર્થ:—જેઓ બહુ પ્રકારનાં મુનિલિંગમાં અથવા શૃદ્ધિસ્થલિંગમાં મમતા કરે છે (અર્થાત્ આ દ્રવ્યલિંગ જ મોક્ષતું દેનારું છે એમ માને છે), તેમણે સમયસારને જાણ્યો નથી.

ટીકા:—જેઓ ખરેખર ‘હું’ અમણ છું, હું’ અમણોપાસક (-પ્રાવક) છું’ એમ દ્રવ્યલિંગમાં મમતાર વડે મિથ્યા-અહંકાર કરે છે, તેઓ અનાદિરૂઢ (અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવેલા) વ્યવહારમાં મૂઢ (-મોહી) વર્તતા થકા, પ્રૌઢ વિવેકવાળા નિશ્ચય (નિશ્ચયનય) પર અનાદિરૂઢ વર્તતા થકા; પરમાર્થ સત્ય (-જે પરમાર્થ સત્યાર્થ છે એવા) ભગવાન સમયસારને (-આત્માને) દેખતા-અનુભવતા નથી.

૨૦ શ્રી પદ્મનદિ પંચવિંશતિકાના નિશ્ચયપચાશતમાં ગાથા ૯ તથા ૨૭ માં કહ્યું છે કે:—

(२२१)

[२११]
 व्यवहारोऽभूताप्यो भूताप्यो देशितरतु शुद्धनयः ।
 शुद्धनय आधिता ये प्राप्नुवन्ति शुद्धनयः ।

અર્થ:—વ્યવહારનય તો અસત્યાર્થભૂત હોવામાં આવેલ છે અને શુદ્ધનય સત્યાર્થભૂત હોવામાં આવેલ છે, અને જે મુનિ શુદ્ધનયને આશ્રિત છે તે મુનિઓ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯.

य पश्यत्यात्मानं स पुमान् ।

अर्थ.—जे पुराय अमरद्विग धर्मे व्याप्ताने अपर
अपरेष्टु. अपनन्य. अपसंयुक्त, अपविशेष आने ते ते वर पुनः
दुर्जनयमां स्थित ते अमर राभगद्व. जोडिजे. १७.
२१. ही पुनःप्राप्ति...

૨૬. યી પુનુપાદ્યિષ્ઠિયુપાદ્ય (મી અનુવચન-
સાધક)માં ૨૫૦ છે ૨.—
નિરુદ્ધિયુપાદ્ય

ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୂଚୀ ଅନୁଯାୟୀ ଶ୍ରମିକଙ୍କର ନାମ ଏବଂ
ସୂଚୀରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ପଦବୀ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ।

॥ ५ ॥
 ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥
 ॥ ८ ॥
 ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)
 2. *Chlorophyll b* (Chl *b*)
 3. *Chlorophyll c* (Chl *c*)
 4. *Chlorophyll d* (Chl *d*)
 5. *Chlorophyll e* (Chl *e*)
 6. *Chlorophyll f* (Chl *f*)
 7. *Chlorophyll g* (Chl *g*)
 8. *Chlorophyll h* (Chl *h*)
 9. *Chlorophyll i* (Chl *i*)
 10. *Chlorophyll j* (Chl *j*)
 11. *Chlorophyll k* (Chl *k*)
 12. *Chlorophyll l* (Chl *l*)
 13. *Chlorophyll m* (Chl *m*)
 14. *Chlorophyll n* (Chl *n*)
 15. *Chlorophyll o* (Chl *o*)
 16. *Chlorophyll p* (Chl *p*)
 17. *Chlorophyll q* (Chl *q*)
 18. *Chlorophyll r* (Chl *r*)
 19. *Chlorophyll s* (Chl *s*)
 20. *Chlorophyll t* (Chl *t*)
 21. *Chlorophyll u* (Chl *u*)
 22. *Chlorophyll v* (Chl *v*)
 23. *Chlorophyll w* (Chl *w*)
 24. *Chlorophyll x* (Chl *x*)
 25. *Chlorophyll y* (Chl *y*)
 26. *Chlorophyll z* (Chl *z*)
 27. *Chlorophyll aa* (Chl *aa*)
 28. *Chlorophyll ab* (Chl *ab*)
 29. *Chlorophyll ac* (Chl *ac*)
 30. *Chlorophyll ad* (Chl *ad*)
 31. *Chlorophyll ae* (Chl *ae*)
 32. *Chlorophyll af* (Chl *af*)
 33. *Chlorophyll ag* (Chl *ag*)
 34. *Chlorophyll ah* (Chl *ah*)
 35. *Chlorophyll ai* (Chl *ai*)
 36. *Chlorophyll aj* (Chl *aj*)
 37. *Chlorophyll ak* (Chl *ak*)
 38. *Chlorophyll al* (Chl *al*)
 39. *Chlorophyll am* (Chl *am*)
 40. *Chlorophyll an* (Chl *an*)
 41. *Chlorophyll ao* (Chl *ao*)
 42. *Chlorophyll ap* (Chl *ap*)
 43. *Chlorophyll aq* (Chl *aq*)
 44. *Chlorophyll ar* (Chl *ar*)
 45. *Chlorophyll as* (Chl *as*)
 46. *Chlorophyll at* (Chl *at*)
 47. *Chlorophyll au* (Chl *au*)
 48. *Chlorophyll av* (Chl *av*)
 49. *Chlorophyll aw* (Chl *aw*)
 50. *Chlorophyll ax* (Chl *ax*)
 51. *Chlorophyll ay* (Chl *ay*)
 52. *Chlorophyll az* (Chl *az*)
 53. *Chlorophyll aza* (Chl *aza*)
 54. *Chlorophyll abz* (Chl *abz*)
 55. *Chlorophyll acz* (Chl *acz*)
 56. *Chlorophyll adz* (Chl *adz*)
 57. *Chlorophyll aez* (Chl *aez*)
 58. *Chlorophyll afz* (Chl *afz*)
 59. *Chlorophyll agz* (Chl *agz*)
 60. *Chlorophyll ahz* (Chl *ahz*)
 61. *Chlorophyll aiz* (Chl *aiz*)
 62. *Chlorophyll ajz* (Chl *ajz*)
 63. *Chlorophyll akz* (Chl *akz*)
 64. *Chlorophyll alz* (Chl *alz*)
 65. *Chlorophyll amz* (Chl *amz*)
 66. *Chlorophyll anz* (Chl *anz*)
 67. *Chlorophyll aoz* (Chl *aoz*)
 68. *Chlorophyll apz* (Chl *apz*)
 69. *Chlorophyll aqz* (Chl *aqz*)
 70. *Chlorophyll arz* (Chl *arz*)
 71. *Chlorophyll asz* (Chl *asz*)
 72. *Chlorophyll atz* (Chl *atz*)
 73. *Chlorophyll auz* (Chl *auz*)
 74. *Chlorophyll avz* (Chl *avz*)
 75. *Chlorophyll awz* (Chl *awz*)
 76. *Chlorophyll axz* (Chl *axz*)
 77. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 78. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 79. *Chlorophyll azz* (Chl *azz*)
 80. *Chlorophyll azaa* (Chl *aza*)
 81. *Chlorophyll abz* (Chl *abz*)
 82. *Chlorophyll acz* (Chl *acz*)
 83. *Chlorophyll adz* (Chl *adz*)
 84. *Chlorophyll aez* (Chl *aez*)
 85. *Chlorophyll afz* (Chl *afz*)
 86. *Chlorophyll agz* (Chl *agz*)
 87. *Chlorophyll ahz* (Chl *ahz*)
 88. *Chlorophyll aiz* (Chl *aiz*)
 89. *Chlorophyll ajz* (Chl *ajz*)
 90. *Chlorophyll akz* (Chl *akz*)
 91. *Chlorophyll alz* (Chl *alz*)
 92. *Chlorophyll amz* (Chl *amz*)
 93. *Chlorophyll anz* (Chl *anz*)
 94. *Chlorophyll aoz* (Chl *aoz*)
 95. *Chlorophyll apz* (Chl *apz*)
 96. *Chlorophyll aqz* (Chl *aqz*)
 97. *Chlorophyll arz* (Chl *arz*)
 98. *Chlorophyll asz* (Chl *asz*)
 99. *Chlorophyll atz* (Chl *atz*)
 100. *Chlorophyll auz* (Chl *auz*)
 101. *Chlorophyll avz* (Chl *avz*)
 102. *Chlorophyll awz* (Chl *awz*)
 103. *Chlorophyll axz* (Chl *axz*)
 104. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 105. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 106. *Chlorophyll azz* (Chl *azz*)
 107. *Chlorophyll azaa* (Chl *aza*)
 108. *Chlorophyll abz* (Chl *abz*)
 109. *Chlorophyll acz* (Chl *acz*)
 110. *Chlorophyll adz* (Chl *adz*)
 111. *Chlorophyll aez* (Chl *aez*)
 112. *Chlorophyll afz* (Chl *afz*)
 113. *Chlorophyll agz* (Chl *agz*)
 114. *Chlorophyll ahz* (Chl *ahz*)
 115. *Chlorophyll aiz* (Chl *aiz*)
 116. *Chlorophyll ajz* (Chl *ajz*)
 117. *Chlorophyll akz* (Chl *akz*)
 118. *Chlorophyll alz* (Chl *alz*)
 119. *Chlorophyll amz* (Chl *amz*)
 120. *Chlorophyll anz* (Chl *anz*)
 121. *Chlorophyll aoz* (Chl *aoz*)
 122. *Chlorophyll apz* (Chl *apz*)
 123. *Chlorophyll aqz* (Chl *aqz*)
 124. *Chlorophyll arz* (Chl *arz*)
 125. *Chlorophyll asz* (Chl *asz*)
 126. *Chlorophyll atz* (Chl *atz*)
 127. *Chlorophyll auz* (Chl *auz*)
 128. *Chlorophyll avz* (Chl *avz*)
 129. *Chlorophyll awz* (Chl *awz*)
 130. *Chlorophyll axz* (Chl *axz*)
 131. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 132. *Chlorophyll ayz* (Chl *ayz*)
 133.

(દ્રુતવિલંબિત)

ભવમોગપરાઙ્મુખ હે યતે ! પદમિદં સવહેતુવિનાશનમ્ ।
મજ નિજાત્મનિમગ્નમતે પુનઃ—સ્તવ કિમધ્રુવવસ્તુનિ ચિન્તયા ॥૧૫॥

અર્થ:—નિજ આત્મામાં લીન બુદ્ધિવાળા તથા ભવથી
અને ભોગથી પરાઙ્મુખ થયેલા હે યતિ ! તું ભવહેતુનો
વિનાશ કરનારા એવા આ (ધ્રુવ) પદને ભજ; અધ્રુવ
વસ્તુની ચિંતાથી તારે શું પ્રયોજન છે? ૬૫.

ચારે અતુયોગના કથનનો સાર એ છે કે—શુદ્ધ નિર્મળ
અભેદ દ્રવ્યસ્વભાવના આશ્રયે ધર્મની શરૂઆત, વૃદ્ધિ
અને પૂર્ણતા થાય છે.

જૈનસિદ્ધાન્ત પ્રશ્નોત્તરમાળા

[ભાગ ૨ નો]

: વિષયો :

૧. સાત તરવ-ત્રવ પદાર્થ અધિકાર
૨. પ્રમાણ-તય-નિશ્લેષ અધિકાર
૩. અનેકાન્ત અને સ્યાદવાદ અધિકાર
૪. મોક્ષમાર્ગ અધિકાર

[મોક્ષમાર્ગ, જીવના અસાધારણ ભાવ, ગુણસ્થાનકંઠ

પ્રકરણ સાતમું

સાત તત્ત્વો-નવ પદાર્થ અધિષ્ટાર

પ્ર. ૧-તત્ત્વ એટલે શું?

ઉ. “ ‘તત્ત્વ’ શબ્દ છે તે ‘યત્’ શબ્દની અપેક્ષાસહિત છે. તેથી જેતું પ્રકરણ હોય તેને ‘તત્ત્વ’ કહીએ છીએ અને જેનો જે ભાવ અર્થાત્ સ્વરૂપ છે તેને ‘તત્ત્વ’ બોલું છું; કારણ કે ‘તત્ત્વ માહતત્ત્વમ્’ એવો તત્ત્વ શબ્દનો સમાસ થાય છે.” (આક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-શ્રી. આણંદજી, પા. ૩૩૬)

૨-“ ‘તત્ત્વ’ શબ્દનો અર્થ ‘તત્ત્વપદ’-તેપદ’ થાય છે. દરેક વસ્તુને-તત્ત્વને સ્વરૂપથી તત્ત્વપદ છે અને પરસ્પરી અતત્ત્વપદ’ છે. હવે વસ્તુ હોવાથી તેને પાતાના સ્વરૂપથી તત્ત્વપદ’ છે અને પાતાના પરસ્પરી અતત્ત્વપદ’ છે.

હવે અતત્ત્વસ્વરૂપ હોવાથી તે જ્ઞાતા છે અને અત્ત્વ સર્વ વસ્તુઓ હોય છે. તેથી હવે અત્ત્વ સર્વ પદાર્થો જ્ઞાત, જાણ છે. હવે પાતાથી તત્ત્વ હોવાથી તેનું જ્ઞાત તેને પાતાથી થાય છે; હવે પાતાથી અતત્ત્વ હોવાથી હવેને પાતાથી જ્ઞાત થઈ નહિ. ... હવેને તે, પાતાથી જ્ઞાત થાય ને. હવે અને પાતાથી તત્ત્વ થઈ જાય, પદ તેમ. અને નહિ.”

(૬. ૩. ૬ શાસ્ત્ર-અ. ૬. ૬. ૩ ની. ૬. ૬)

૪. બંધ, ૫. સંવર, ૬. નિર્જરા અને ૭. મોક્ષ.

પ્ર. ૩-સાત તત્ત્વોનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉ. ૧. જીવ—જીવ અર્થાત્ આત્મા. તે સદા જ્ઞાતાસ્વરૂપ, પરથી ભિન્ન અને ત્રિકાલ સ્થાયી (ટકનારો) છે.

૨. અજીવ—જેમાં ચેતના-જાણપણું નથી, તેવાં દ્રવ્યો પાંચ છે. તેમાં ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ-એ ચાર અરૂપી છે અને પુદ્ગલ રૂપી-સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણસંહિત છે.

૩. આત્મવઃ—વિકારી શુભાશુભ ભાવરૂપ જે અરૂપી અવસ્થા જીવમાં થાય છે તે ભાવાત્મવ છે અને તે સમયે નવીન કર્મયોગ્ય રજકણોનું સ્વયં (સ્વતઃ) આવૃત્તું (આત્મા સાથે એક ક્ષેત્રે આવૃત્તું) તે દ્રવ્યાત્મવ છે. (તેમાં જીવનો અશુદ્ધ પર્યાય નિમિત્તમાત્ર છે).

પુણ્ય અને પાપ-બંને આત્મવ અને બંધના પેટાભેદ છે.

પુણ્યઃ—દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજા, વ્રત વગેરેના શુભ ભાવ જીવને થાય તે અરૂપી અશુદ્ધ ભાવ છે; તે ભાવપુણ્ય છે; તે સમયે જ્ઞાતાવેદનીય, શુભનામ આદિ કર્મયોગ્ય પરમાણુઓનો સમૂહ સ્વયં (સ્વતઃ) એકક્ષેત્રાવગાહ અંબધે જીવની સાથે બંધાય છે તે દ્રવ્યપુણ્ય છે. (તેમાં જીવનો અશુદ્ધ ભાવ નિમિત્તમાત્ર છે.)

પાપઃ—મિથ્યાત્વ, દ્વિષ્ટા, અસત્ય, ચોરી, અવ્રત વગેરેના અશુભ ભાવ પાપ છે. તે સમયે જ્ઞાનાવરણીય, મોહનીય, અજ્ઞાતાવેદનીય આદિ કર્મયોગ પુદ્ગલો સ્વયં સ્વતઃ

જીવની સાથે બંધાય છે તે દ્રવ્યપાપ છે. (તેમાં જીવનો અશુભ ભાવ નિમિત્તભાવ છે.)

[પરમાર્થતઃ (વાસ્તવમાં) પુણ્ય-પાપ (શુભાશુભ ભાવ) આત્માને અદ્વિતકર છે, આત્માની ક્ષતિક્રમ અશક્ય અવસ્થા છે, સમ્યક્દષ્ટિને પુણ્યભાવથી આંશિક સંવર-નિર્જન થાય છે એ માન્યતા જૂઠી છે, દ્રવ્યપુણ્ય-પાપ આત્માને દ્વિત-અદ્વિત કરી શકતાં નથી.]

[જુઓ. સમયસાગર કળમ દીપા-પા. ૧૬૨ કળમ ૧૬૦]

૪. બંધઃ—આત્માનું અજ્ઞાન, રાગદ્વેષ, પુણ્ય-પાપરૂપ વિમારમાં દોહાર્ક જવું (વ્યરદી જવું) તે ભાવબંધ છે. અને તે સમયે દર્શનધોષ્ય પ્રદગણોનું સ્વયં સ્વતં જીવની સાથે કોઈ-કોઈવાચનાદરૂપે બંધાયું તે દ્રવ્યબંધ છે. (તેમાં જીવનો અશુભ ભાવ નિમિત્તભાવ છે.)

૫. સંવરઃ—પુણ્ય-પાપરૂપ અશુભ ભાવને (અસંવરને) આત્માના ગરભાવ દ્વારા દોહવા તે ભાવસંવર છે અને તે નિ-નિર્જન દર્શનનું અવધનું સ્વયં સ્વતં અશુભ તે દ્રવ્યસંવર છે.

૬. નિર્જનતાઃ—અજ્ઞાન દ્વારા આત્માને દોહવાના બળે આત્માની શુદ્ધિની ગરિ અને અશુભ દ્રવ્યભાવને દોહવાના બળે આત્માની આંશિક શુદ્ધિ મળી તે ભાવનિર્જનતા તે સંવર તેમ નિમિત્ત પાસીને દર દર્શન અને અર્જન દ્રવ્ય તે દ્રવ્યનિર્જન છે.

છે, અને તે સમયે ચોતાની ચોગ્યતાથી દ્રવ્યકર્મના આત્મ-
પ્રદેશોથી અત્યંત અભાવ થવો તે, દ્રવ્યમોક્ષ છે.

[૧. “સાત તત્ત્વોમાં પહેલાં જે તત્ત્વો ‘જીવ’
અને ‘અજીવ’ એ દ્રવ્યો છે અને બીજા પાંચ તત્ત્વો
તેમના (જીવ અને અજીવના) સંયોગી અને વિયોગી
પર્યાયો (વિશેષ અવસ્થાઓ) છે આત્મસ્વ અને બંધ તે
સંયોગી પર્યાય છે, તથા સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ તે
જીવ-અજીવના વિયોગી પર્યાય છે.

જીવ અને અજીવ તત્ત્વો સામાન્ય છે અને બીજાં
પાંચ તત્ત્વો, પર્યાયો હોવાથી વિશેષ પણ કહેવાય છે.

૨. “જેની દશાને અશુદ્ધમાંથી શુદ્ધ કરવી છે તેનું
નામ તો જરૂર પ્રથમ દખાડવું જોઈએ, તેથી ‘જીવ’
તત્ત્વ પ્રથમ કહ્યું; પછી જે તરફના લક્ષે અશુદ્ધતા અર્થાત્
વિકાર થાય છે તેનું નામ આવવું જરૂરી છે; તેથી
‘અજીવ’ તત્ત્વ કહ્યું. અશુદ્ધ દશામાં કારણ-કાર્યનું જ્ઞાન
કરવા માટે ‘આત્મસ્વ’ અને ‘બંધ’ તત્ત્વ કહ્યાં, એ કહ્યા
પછી, સુક્તિતું કારણ કહેવું જોઈએ; અને સુક્તિતું કારણ
તે જ થઈ શકે જે બંધ અને બંધના કારણથી ઉલટા
પ્રકારે હોય; તેથી આત્મસ્વનો નિરોધ થવો તે ‘સંવર’
તત્ત્વ કહ્યું અશુદ્ધતા-વિકારના નીકળી જવાના કાર્યને
‘નિર્જરા’ તત્ત્વ કહ્યું. જીવ અત્યંત શુદ્ધ થઈ જાય તે
દશા ‘મોક્ષ’ તત્ત્વ છે.....]

(મોક્ષશાસ્ત્ર-ગુ આવૃત્તિ-અ. ૧, સૂ. ૪ ની ટીકા)
પ્ર. ૪-‘જો જીવ અને અજીવ-એ બન્ને દ્રવ્યો એકાન્તે

પુણ્ય-પાપ બંને બંધ તત્ત્વ છે; તે આસ્ત્રવ તથા બંધનું કારણ-પૂર્વે કહેલાં નિશ્ચય તેમ જ વ્યવહારરત્નત્રયથી વિપરીત લક્ષણના ધારક એવાં-મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્ર એ ત્રણ છે, તેથી આસ્ત્રવ અને બંધ-એ બે તત્ત્વો હેય છે.

આ પ્રમાણે હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોના નિરૂપણથી સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થોનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે. ”

(શુ. મોક્ષશાસ્ત્ર પા. ૪૭૭)

પ્ર. ૮-મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સાત તત્ત્વો સંબંધી કૃત્રી કૃત્રી ભૂલ કરે છે ?

ઉ. ૧. જીવતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ:—

જીવ તો ત્રિકાલ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તેને જીવ અજ્ઞાનવશ જાણતો નથી, અને જે શરીર છે તે હું જ છું, શરીરનું કાર્ય હું કરી શકું છું—એવું માને છે. શરીર સ્વસ્થ હોય તો મને લાભ થાય, બાહ્ય અનુકૂળ સંયોગથી હું સુખી અને બાહ્ય પ્રતિકૂળ સંયોગથી હું દુઃખી; હું નિર્ધન, હું ધનવાન, હું બલવાન, હું નિર્બલ, હું મનુષ્ય, હું કંરૂપ, હું સુંદર છું—એવું માને છે. શરીરાત્રિત ઉપદેશ અને ઉપવાસાદિ ક્રિયાઓમાં નિજત્વ (પોતાપણું) માને છે

આવી રીતે અજ્ઞાની જીવ પરને સ્વસ્વરૂપ માનતાં પોતાના સ્વતત્ત્વનો (જીવતત્ત્વનો) ઈન્કાર કરે છે. તેથી તે જીવતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ છે.

પાપ બંને અહિતકર જ છે. પરંતુ અજ્ઞાની તેવું માનતો નથી. આ તેની બંધતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ છે.

૫. સંવરતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ:—

નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જીવને હિતકારી છે. પણ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ તેમને કષ્ટદાયક માને છે. એ તેની સંવરતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ છે.

૬ નિર્જરાતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ:—

આત્મામાં એકાગ્ર થઈ શુભ અને અશુભ-બંને પ્રકારની ઇચ્છા રોકવાથી જે નિજાત્માની શુદ્ધિત્વ પ્રતપન થવું તે તપ છે, અને તે તપથી નિર્જરા થાય છે. આવું તપ સુખદાયક છે, પરંતુ અજ્ઞાની તેને કલેશદાયક માને છે અને આત્માની જ્ઞાનાદિ અતંત શક્તિઓને ભૂલી પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં સુખ માની તેમાં પ્રીતિ કરે છે. એ નિર્જરાતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ છે. બાલતપથી નિર્જરા માનવી તે પણ ભૂલ છે.

૭. મોક્ષતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ:—

આત્માની પરિપૂર્ણ શુદ્ધિશાનું પ્રગટ થવું તે મોક્ષ છે. તેમાં આકુલતાનો અભાવ છે. પૂર્ણ સ્વાધીન નિરાકુલતા તે સુખ છે, પરંતુ અજ્ઞાની એવું નહિ માનતાં શરીરમાં, મોજ-શોખમાં જ સુખ માને છે. મોક્ષમાં દેહ, ઇન્દ્રિય, ખાત્રું-પીત્રું, મિત્રાદિ કંઈપણ હોતું નથી, તેથી અજ્ઞાની અતીન્દ્રિય મોક્ષસુખને માનતો નથી. એ તેની મોક્ષતત્ત્વ સંબંધી ભૂલ છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાત તત્ત્વો સંબંધી ભૂતના કારણે અજ્ઞાની
જીવ અનંતકાલથી સંસારમાં ભરદી રહ્યો છે.

પ્ર. ૯-અજ્ઞાનીનું જીવજીવ તત્ત્વનું અજ્ઞાન કેમ અવધાર્યું છે ?

ઉ. “ જૈન શાસ્ત્રોમાં કહેલા જીવના ત્રણ-અધાત્મ, વર્ગે
બેદાને” ગુણસ્થાન-ભાગીલા વર્ગે બેદાને તો જીવ જાણે છે.
પણ અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રોમાં બેદવિજ્ઞાનના કારણજીવ જ્ઞાને
વીતરાગદશા થવાના કારણભૂત વસ્તુનું જેનું નિદાન
કર્તું છે તેણે જે જાણે નથી તેનું જીવ-અજીવ તત્ત્વની
વધાર્થે અજ્ઞા નથી. જેમ અન્ય ગિર્યાદિ, નિર્દા-
વિના પર્યાયશુદ્ધિથી જાણપણમાં આ વાર્તાદિમાં અજ-
શુદ્ધિ કારણે છે. તેમ આ પણ આત્માશિત જ્ઞાનાદિ તથા
મરીરાશિત ઉપરજ ઉપવાસારિ દિવાળીમાં પાતાપા-
જ્ઞાને છે. વળી ઠાઈ વખત રાત્રીનાસારે રાત્રી વાત
પણ ભતાયે. પરંતુ ત્યાં અતરંગ નિર્દા, ૫ રહ્યા
નથી. તેથી જેમ રેડી મનુષ્ય આત્માને જાણે પણ રહે
તોપણ તે જાણે નથી, તેમ આત્માને પણ અજ્ઞાન
રહેતા નથી.

વળી જેમ ઠાઈ જીજ્ઞાસે જીજ્ઞાસી હિત, બળવને,
દોષ તેમ આ, આત્મા આત્મા રહીને જીજ્ઞાસી રહે છે
પણ તેને જીજ્ઞાસીથી જીજ્ઞાસી - જેવો જીવ જીવે
નથી વળી પર્યાયજીવ રહ્યાત્મા પર્યાય નિર્દા - જે આત્મા
રહ્યાત્મા રહે છે તે રહ્યાત્મા, રહ્યાત્મા રહે છે તે રહ્યાત્મા

માને છે, પણ આ જીવની ક્રિયા છે, તેમાં પુદ્ગલ નિમિત્ત છે તથા આ પુદ્ગલની ક્રિયા છે, તેમાં જીવ નિમિત્ત છે-એમ ભિન્ન ભિન્ન ભાવ ભાસતો નથી. ઇત્યાદિ ભાવ ભાસ્યા વિના તેને જીવ-અજીવનો સાચો અદ્વાની કહી શકાય નહિ, કારણ કે જીવ-અજીવ જાણવાનું પ્રયોજન તો એ જ હતું તે આને થયું નહિ. ”

(ભોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-ગુ. આવૃત્તિ પાનુ-૨૨૯)

પ્ર. ૧૦-અજ્ઞાનીને આસ્ત્રવતત્ત્વ સંબંધી કેવી શ્રદ્ધા હોય છે ?
ઉ. “...તે આસ્ત્રવ તત્ત્વમાં જે હિંસાદિરૂપ પાપાસ્રવ છે તેને તો હેય જાણે છે તથા અહિંસારૂપ પુણ્યાસ્રવ છે તેને ઉપાદેય માને છે; હવે એ બંને કર્મબંધનાં જ કારણ છે. તેમાં ઉપાદેયપણું માનવું એ જ મિથ્યાદર્શન છે.....

હિંસામાં મારવાની બુદ્ધિ થાય પણ તેનું આયુ પૂર્ણ થયા વિના તે મરે નહિ અને પોતાની દ્વેષ-પરિણતિથી પોતે જ પાપ બાંધે છે; તથા અહિંસામાં રક્ષા કરવાની બુદ્ધિ થાય પણ તેના આયુ-અવશેષ વિના તે જીવે નહિ, માત્ર પોતાની પ્રશસ્તરાગ-પરિણતિથી પોતે જ પુણ્ય બાંધે છે. એ પ્રમાણે એ બંને હેય છે, પણ જ્યાં વીતરાગ થઈ દષ્ટાજ્ઞાતારૂપ પ્રવર્તે ત્યાં જ નિર્બંધતા છે, માટે તે ઉપાદેય છે. હવે, એવી દશા ન થાય ત્યાં સુધી પ્રશસ્તરાગરૂપ પ્રવર્તે, પરંતુ શ્રદ્ધાન તો એણે રાખે કે આ પણ બંધનું કારણ છે-હેય છે; જો શ્રદ્ધાનમાં તેને ભોક્ષમાર્ગ જાણે તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે.

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યકૃત નિયમસારમાં દેવ-ગુરુનું સ્વરૂપ
નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:—

૧. શ્રી અરહંતનું સ્વરૂપ:—

‘ ઘનઘાતી કર્મરહિત, કેવલજ્ઞાનાદિ પરમ ગુણોસહિત
અને ચોત્રીસ અતિશય સંયુક્ત-આવા અરહંતો હોય છે. ’
(ગાથા ૭૧.)

[બાહ્ય આલેખાંતર સર્વ મળીને ૪૬ ગુણ શ્રી અરહંત-
દેવને હોય છે. શ્રી અરહંત અને સિદ્ધ ભગવાનને દર્શના-
પયોગ અને જ્ઞાનોપયોગ એકસાથે હોય છે, ક્રમે હોતા
નથી]

૨. શ્રી સિદ્ધનું સ્વરૂપ:—

‘ આઠ કર્મના બંધને જેમણે તથા કરેલ છે એવા,
આઠ મહાગુણો સહિત, પરમ, લોકના અગ્રે સ્થિત અને
નિત્ય-આવા તે સિદ્ધો હોય છે. ’
(ગાથા ૭૨.)

[સિદ્ધ ભગવાનમાં વ્યવહારથી આઠ ગુણ અને નિશ્ચયથી
અનંત ગુણ છે.]

૩. શ્રી આચાર્યનું સ્વરૂપ:—

‘ પંચાચારોથી, પરિપૂર્ણ, પંચેન્દ્રિયરૂપી હાથીના મહત્
દસન કરનાર, ધીર અને ગુણગંભીર-આવા આચાર્ય હોય
છે. ’ (ગાથા ૭૩.) [આચાર્યને ૩૬ ગુણ હોય છે]

૪. શ્રી ઉપાધ્યાયનું સ્વરૂપ:—

‘ રતનત્રયથી સંયુક્ત, જિનકથિત પદાર્થોના શૂરવી

૩. પાંચ આચાર:—દર્શનાચાર, જ્ઞાનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર.

૪. છ આવશ્યક:—૧. સામાયિક, ૨. વદના, ૩. ચોવીશ તીર્થંકરોની અથવા પંચપરમેષ્ઠીની સ્તુતિ, ૪. પ્રતિકમણ, ૫. સ્વાધ્યાય, ૬. કાયોત્સર્ગ.

૫. ત્રણ ગુણ:—મનોગુણ, વચનગુણ અને કાયગુણ
પ્ર. ૧૯-ખાર પ્રકારનાં તપ કયા છે ?

ઉ. છ બાહ્ય તપ અને છ અભ્યંતર તપ—એમ બાર પ્રકારનાં તપ છે.

૧. છ બાહ્ય તપ:—૧. અનશન (સંયમની વૃદ્ધિ માટે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ, ૨. અવમૌદર્ય (રાગ-ભાવ દૂર કરવા માટે ભૂખથી ઓછું ભોજન કરવું), ૩. વૃત્તિપરિસંજ્યાન (ભિક્ષા માટે જતી વખતે ઘર, ગલી વગેરેનો નિયમ કરવો), ૪. રસપરિત્યાગ (ઇન્દ્રિયોત્તં ક્રમ કરવા માટે ધી, દૂધ આદિ રસનો ત્યાગ કરવો), ૫. વિવિધ શ્યાસન (સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિની સિદ્ધિ માટે એકાન્ત-પવિત્ર સ્થાનમાં સૂવું, બેસવું), ૬. કાયકલેશ (શરીરથી ભ્રમતા નહિ રાખતાં આતાપન યોગાદિ ધારણ કરવા).

૨. છ અભ્યંતર તપ:—૧. પ્રાર્થાશ્રિત (પ્રભાત અથવા અજ્ઞાનથી લાગેલા દોષોની શુદ્ધિ કરવી) ૨. વિનય (પૂજ્ય પુરુષોનો આદર કરવો), ૩. વૈયાવૃત્ય (શરીર અને અન્ય વસ્તુઓથી મુનિઓની સેવા કરવી), ૪. સ્વાધ્યાય (જ્ઞાનની ભાવનામાં આળસ નહિ કરવી), ૫. વ્યુત્સર્ગ

રતનત્રય અર્થાત્ શુદ્ધોપયોગરૂપ મુનિધર્મરૂપ જે આત્મસ્વરૂપનું સાધન છે તે વડે પોતાના આત્મામાં સદા તત્પર (સાવધાન-જાગૃત) રહે છે, બાહ્યમાં ૨૮ મૂલગુણોના ધારક હોય છે. તેમની પાસે દયાનું ઉપકરણ પીંછી, શૌચનું ઉપકરણ કમંડળ અને જ્ઞાનનું ઉપકરણ ચુરાસા હોય છે. તેઓ શાસ્ત્રકથિત ૪૮ દોષ (૩૨ અંતરાય અને ૧૪ આહાર સંબંધી દોષ) થી બચાવીને શુદ્ધ આહાર લે છે. તે જ મોક્ષમાર્ગના સાધક સાચા સાધુ છે એને તે ગુરુ કહેવાય છે. ૧

પ્ર. ૨૨-અરિહંત ભગવાન કયા ૧૮ દોષોથી રહિત છે ?
ઉ. ક્રુધા, તૃષ્ણા, ભય, રોષ (ક્રોધ), રાગ, મોહ, ત્રિંતા જરા (ઘડપણ), રોગ, મૃત્યુ, સ્વેદ, (પરસેવો), ખેડ, મદ, રતિ, વિસ્મય, નિદ્રા, જન્મ અને ઉદ્વેગ-આ ૧૮ દોષ અરિહંત ભગવાનને કદી હોના નથી. (નિયમસાગર. ૬)

દોહા

જન્મ, જરા, તૃષ્ણા, ક્રુધા, વિસ્મય, અરતિ, ખેડ, રોગ, રોષ, મદ, મોહ, ભય, નિદ્રા, ત્રિંતા, સ્વેદ, રાગ, દેવ અને મરણ્યુત, એ અષ્ટાદશ દોષ, નહિ હોતે અરિહંતકે, સૌ છળિ લાયક મોક્ષ.

પ્ર. ૨૩-સાચા શાસ્ત્ર (આગમ)નું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉ. ૧. 'જેમાં અનેકાંતરૂપ સાચા છત્રાદિ તત્ત્વોનું નિરૂપણ છે, તથા જે સાચા રતનત્રય-મોક્ષમાર્ગ દેખાડે છે તે માત્રા જીવન શાસ્ત્ર છે.' (મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પૃ. ૨૨૮)

પ્રકરણ આઠમું

પ્રમાણ, નય અને નિર્દેશ-અધિકાર

પ્ર. ૨૬-પદાર્થોને જાણવાના કેટલા ઉપાય છે ?

ઉ. ચાર ઉપાય છે:- ૧. લક્ષણ, ૨. પ્રમાણ, ૩. નય અને ૪ નિર્દેશ.

લક્ષણ

પ્ર. ૨૭-લક્ષણ કોને કહે છે ?

ઉ. ઘણા એક મળેલા પદાર્થોમાંથી કોઈ એક પદાર્થને જુદા કરનાર હેતુને લક્ષણ કહે છે; જેમકે, જીવનું લક્ષણ ચેતના.

પ્ર. ૨૮-લક્ષ્ય કોને કહે છે ?

ઉ. જેનું લક્ષણ-કરવામાં આવે તેને લક્ષ્ય કહે છે. જેમકે- 'જીવનું લક્ષણ ચેતના' -તેમાં જીવ તે લક્ષ્ય છે. (લક્ષણથી જેને ઓળખાવાનું હોય તે લક્ષ્ય.)

પ્ર. ૨૯-લક્ષણાભાસ કોને કહે છે ?

ઉ. જે લક્ષણ સદોષ હોય તે લક્ષણાભાસ કહેવાય છે.

પ્ર. ૩૦-લક્ષણના કેટલા દોષ છે ?

ઉ. ત્રણ છે:- ૧. અવ્યાપ્તિ, ૨. અતિવ્યાપ્તિ અને ૩. અસંભવ.

પ્ર. ૩૧-અવ્યાપ્તિ દોષ કોને કહે છે ?

ઉ. લક્ષ્યના એક દેશમાં (એક ભાગમાં) લક્ષણનું રહેવું તેને અવ્યાપ્તિ દોષ કહે છે; જેમકે, પશુનું લક્ષણ શીંગડું.

વિશેષ:- "જે કોઈ લક્ષ્યમાં હોય તથા કોઈમાં ન હોય —એ પ્રમાણે લક્ષ્યના એક દેશમાં હોય એવું લક્ષણ જ્યાં કહેવામાં આવે ત્યાં અવ્યાપ્તિપણું જાણવું; જેમ:-આત્માનું

૧. ભૂતનૈગમનય:—

ભૂતકાળની વાતને વર્તમાનકાળમાં આરોપણ કરી કહેવું તે ભૂતનૈગમનય છે. જેમકે:—આજે દિવાલીના દિવસે જ શ્રી મહાવીર ભગવાન મોક્ષ ગયા.

નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ નિર્વિકલ્પ છે, તે કાળે સવિકલ્પ મોક્ષમાર્ગ નથી તો તે સાધક કેમ થાય? સમાધાન:— ભૂતનૈગમનયે તે પરંપરાએ સાધક છે.

(પરમાત્મપ્રકાશ પા. ૧૪૨)

૨. ભાવિનૈગમનય:—

ભવિષ્યત્કાળમાં થવાવાળી વાતને વર્તમાનકાળવત્ થયેલી કહેવી તે ભાવિનૈગમનય છે. જેમકે:—અરહંત ભગવાનને સિદ્ધ ભગવાન કહેવા.

૩. વર્તમાનનૈગમનય:—

કોઈ કાર્ય કરવાનું તો શરૂ કરી દીધું હોય, પણ તે કાર્ય કંઈકે થયું—કંઈકે ન થયું હોય તોપણ તે પૂર્ણ થયા સમાન કહેવું તે વર્તમાનનૈગમનય છે. જેમકે:—ભાત પકવવાના કાર્યનો આરંભ તો કરી દીધો પરંતુ હજી તે પાકી ગયો નથી, તોપણ તેને ભાત પાકે છે એમ કહેવું.

(અભાપપદ્ધતિ, પાનું ૬૫-૬૬)

પ્ર. ૬૩-સંગ્રહનય કોને કહે છે ?

ઉ. જે નય પોતાની જાતનો વિરોધ નહિ કરી સમસ્ત પદાર્થોને એકપણાથી ગ્રહણ કરે તેને સંગ્રહનય કહે છે. જેમકે:—સત્ દ્રવ્ય, ઇત્યાદિ.

પ્ર. ૬૪-વ્યવહારનય કોને કહે છે ?

૨. વળી આ નય પર્યાયના બેઢથી અર્થને ભેદરૂપ
અહણ કરે છે. જેમકે ઇન્દ્ર, શક, પુરન્દર-એ ત્રણે શબ્દો
એક જ લિંગના પર્યાયવાચી શબ્દના જ વાચક છે; પણ
આ નય એ ત્રણેના ભિન્ન-ભિન્ન અર્થ કરે છે.

પ્ર. ૬૯-એવાંભૂતનય કોને કહે છે ?

ઉ. જે શબ્દનો જે ક્રિયારૂપ અર્થ છે તે ક્રિયારૂપ પરિણમતા
પદાર્થને જે નય અહણ કરે તેને એવાંભૂતનય કહે છે.
જેમકે:-પૂજારીને પૂજા કરતી વખતે જ પૂજારી કહેવો.

પ્ર. ૭૦-વ્યવહારનય અથવા ઉપનયના કટલા ભેદ છે ?

ઉ. તેના બે ભેદ છે-સદ્ભૂત વ્યવહારનય અને ૨. અસદ્ભૂત
વ્યવહારનય.

પ્ર. ૭૧-સદ્ભૂત વ્યવહારનય કોને કહે છે ?

ઉ. જે એક પદાર્થમાં ગુણ-ગુણીને ભેદરૂપે અહણ કરે તે
સદ્ભૂત વ્યવહારનય કહે છે.

(જૈન સિદ્ધાન્ત દર્પણ પા. ૩૪)

પ્ર. ૭૨-સદ્ભૂત વ્યવહારનયના કટલા ભેદ છે ?

ઉ. તેના બે ભેદ છે-૧. ઉપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારનય અને
૨. અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારનય.

પ્ર. ૭૩-ઉપચરિતસદ્ભૂત વ્યવહારનય કોને કહે છે ?

ઉ. ૧. જે ઉપાધિ સંહિત ગુણ-ગુણીને ભેદરૂપે અહણ કરે
તેને ઉપચરિતસદ્ભૂતવ્યવહારનય કહે છે. જેમકે:-જીવ
ચતિજ્ઞાનાદિક ગુણ. (જૈન સિદ્ધાન્ત દર્પણ)

૨. જે નય કર્મોપાધિસંહિત અખંડ દ્રવ્યમાં અશુ
ગુણ અથવા અશુદ્ધ ગુણી તથા અશુદ્ધ પર્યાય અને અશુ

ઉત્તરે નય સંયોગ સંબંધથી યુક્ત બે પદાર્થોના સંબંધને વિષય કહે તેને અનુપચરિત અસદ્ભૂતવ્યવહારનય કહે છે. જેમકે :- જીવના કર્મ, જીવનું શરીર વગેરે.

૧. જીવ, દ્રવ્યકર્મ અને પુદ્ગલશરીર-એ ત્રણેનો આકાશ અપેક્ષાએ એકક્ષેત્રાવગાહ સંબંધ છે; તેથી તેને અનુપચરિત કહેવામાં આવે છે.

૨. જીવનાં કર્મ અને જીવનું શરીર કહેવું તે અસદ્ભૂત છે.

અસદ્ભૂતનો અર્થ મિથ્યા, અસત્ય, અયથાર્થ છે. (જુઓ, પરમાત્મપ્રકાશ અ. ૧, મા. ૬૫ની હિંદી ટીકા; પ્રવચનસાર અ. ૧, ગા. ૧૬ની હિંદી ટીકા; પ્રવચનસાર અ. ૧, ગા. ૧૬ની ગુ ટીકા)

૩. આ નય જીવનો પર પદાર્થ સાથેના સંબંધ બતાવે છે તેથી તે વ્યવહારનય કહેવાય છે.

૪. વ્યવહારને અભૂતાર્થ પણ કહેવામાં આવે છે; અભૂતાર્થ એટલે અસત્યાર્થ. પદાર્થનું જેવું સ્વરૂપ ન હોય તેવું અનેક કલ્પના કરીને વ્યવહારનય પ્રગટ કરે છે, તેથી તેને અભૂતાર્થ કહેવામાં આવે છે. જેમ મૃધાવાદી તુચ્છ પણ (જરાક પણ) કારણનું છળ પામે તો અનેક કલ્પના કરી તાદશ કરી દેખાડે છે; તેમ જોકે જીવ અને પુદ્ગલની સત્તા ભિન્ન છે, સ્વભાવ ભિન્ન છે, પ્રદેશ ભિન્ન છે, તોપણ એકક્ષેત્રાવગાહ સંબંધનું છળ પામીને વ્યવહારનય આત્મદ્રવ્યને શરીરાદિક પરદ્રવ્ય સાથે એકપણ બતાવે છે,

તેથી તે વ્યવહારનય અસત્યાર્થ છે. મુક્ત દશામાં વ્યવહાર-
નય પોતે જ છવ અને શરીર અને જુદાં જ છે એમ
પ્રકાશ છે...

(બુઓ, કલકત્તાથી મૂલ ગ્રીષ્મ સદિન પ્રકાશિત
પુરુષાર્થસિદ્ધિપાથ પા. ૧-૮)

પ્ર. ૭૯—આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિએ વ્યવહારનયનું સ્વરૂપ કયું.

ઉ. પ'આધ્યાત્મી ભા. ૧, ગાથા પરપ થી પપ૬ માં વ્યવહાર-
નયના ચાર પ્રકારોનું વર્ણન કર્યું છે. અહીં સામર્થ્ય -

૧. ઉપચરિતસદ્ભૂતવ્યવહારનય —

‘જ્ઞાન પરને જાણે છે’ એમ કહેવું અથવા તે જ્ઞાનમાં
રાગ જાગ્રતામાં ‘રાગનું’ જ્ઞાન છે એમ કહેવું અથવા જ્ઞાન-
સ્વભાવના ભાનપૂર્વક જ્ઞાની વિચારને પણ જતાં જતાં એમ
કહેવું તે ઉપચરિતસદ્ભૂતવ્યવહારનયનું સ્વરૂપ છે.

૨. અપનૃપચરિતસદ્ભૂતવ્યવહારનય :—

જ્ઞાન ને આત્મા કત્યાપિ જાણી જાણીના હેતુ પાતે તે
અપનૃપચરિતસદ્ભૂતવ્યવહારનય છે

અ. ૮૯-મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના ધર્મ સંબંધી વ્યવહારમાં શો ફેર છે ?

ઉ. ૧. “....મૂઠ જીવ આગમપદ્ધતિને વ્યવહાર કહે છે અને અધ્યાત્મપદ્ધતિને નિશ્ચય કહે છે, તેથી તે આગમઅંગને એકાંતપણે સાધી મોક્ષમાર્ગ દર્શાવે છે; અધ્યાત્મઅંગને વ્યવહારથી પણ જાણે નહિ એ મૂઠદષ્ટિ જીવનો સ્વભાવ છે. તેને એ પ્રમાણે સૂઝે જ ક્યાંથી ? કારણ કે આગમ-અંગ બાહ્યક્રિયારૂપ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. તેનું સ્વરૂપ સાધવું તેને સુગમ છે, તે બાહ્યક્રિયા કરતો થકો મૂઠ જીવ પોતાને મોક્ષમાર્ગનો અધિકારી માને છે, પણ અંતર્ગર્ભિત અધ્યાત્મરૂપ ક્રિયા જે અંતર્દષ્ટિબાહ્ય છે તે ક્રિયાને મૂઠ જીવ જાણે નહિ. કારણ અંતર્દષ્ટિના અભાવથી અંતરૂક્રિયા દષ્ટિગોચર આવે નહિ; તેથી મિથ્યાદષ્ટિ જીવ (ગમે તરહી બાહ્યક્રિયા કરતો છતો પણ) મોક્ષમાર્ગ સાધવાને અસમર્થ છે ...

“ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અંતર્દષ્ટિ વડે મોક્ષપદ્ધતિ સાધી જાણે છે. તે બાહ્યભાવને બાહ્યનિમિત્તરૂપ માને છે તે નિમિત્ત તો નાના પ્રકારનાં છે-એકરૂપ નથી; તેથી અંતર્દષ્ટિના પ્રમાણમાં મોક્ષમાર્ગ સાધે છે, સમ્યગ્જ્ઞાન (સ્વસ્ત્વેદન) અને સ્વરૂપાચરણની કૃણિકા જાગ્યે મોક્ષમાર્ગ સાચો. મોક્ષમાર્ગ સાધવો એ વ્યવહાર અને શુદ્ધદ્રવ્ય અક્રિયારૂપ તે નિશ્ચય છે, એ પ્રમાણે નિશ્ચય-વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમ્યગ્દષ્ટિ જાણે છે.

(શ્રી બનારસીદાસજી રચિત પરમાર્થવચ્ચનિકા, અને શુદ્ધ. મોક્ષમાર્ગ-પ્રકાશક, પાનું ૩૫૪-૫૫.)

૧. “ભિષ્માદિ છુત્ર પાતાન ચરણે જાળે નહીં
તેથી પદચરણ વિધે ગણ બની પદચરણે નથી ચરણરૂપન
પાતાના માને છે, તેથી તે માથે મળે તે પદચરણે ને જાણ
વ્યવહારી સંધ્યાય,

કાચળી પાતાન ચરણે પદોદર પ્રમાણે જાણે
છે, પદચરણે ચરણે પદચરણ પાતાન માથે નહીં જાણે
છે. ચોથ (ખાન, વચન ચરણે માથે) માથે પાતાન ચરણ
રૂપમાં ચરણ (વચનરૂપ) ચરણે નહીં જાણે માથે
ભિષ્માદિ સંધ્યાય, ચરણમાં જાણે માથે
જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે
વ્યવહારી સંધ્યાય, તેનામાં જાણે જાણે જાણે જાણે
તેથી તેને વ્યવહારી નામ મળે. જાણે જાણે જાણે જાણે
તેના જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે
જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે જાણે

નથી કે વ્યવહારનય નથી અને તેના કોઈ વિષય નથી, અર્થાત્ સર્વથા કોઈ વસ્તુ જ નથી.

૨. “અહીં કોઈ કહે કે પર્યાય પણ દ્રવ્યના જ ભેદ છે, અવસ્તુ તો નથી; તો તેને વ્યવહાર કેમ કહી શકાય ?

તેનું સમાધાન :—એ તો ખરું છે, પણ અહીં દ્રવ્યદૃષ્ટિથી અભેદને પ્રધાન કહી ઉપદેશ છે. અભેદદૃષ્ટિમાં ભેદને ગૌણ કહેવાથી જ અભેદ સારી રીતે માલૂમ પડી શકે છે; તેથી ભેદને ગૌણ કહીને તેને વ્યવહાર કહ્યો છે. અહીં એવો અભિપ્રાય છે કે ભેદદૃષ્ટિમાં નિર્વિકલ્પરૂપ નથી થતી અને સરાગીને વિકલ્પ રહ્યા કરે છે; માટે જ્યાં સુધી રાગાદિક મટે નહિ ત્યાં સુધી ભેદને ગૌણ કરી અભેદરૂપ નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરાવવામાં આવ્યો છે. વીતરાગ થયા બાદ ભેદ-અભેદરૂપ વસ્તુનો જ્ઞાતા થઈ જાય છે, ત્યાં નયનું આલંબન જ રહેતું નથી.” (શ્રી સમયસાર ગા. ૭ નો ભાવાર્થ.)

૩. “પહેલાં (શ્રી સમયસાર, ગાથા ૧૧ માં) વ્યવહારને અસત્યાર્થ કહ્યો હતો, ત્યાં એમ ન સમજવું કે તે સર્વથા અસત્યાર્થ છે, કથયિત્ અસત્યાર્થ જાણવો; કારણ કે જ્યારે એક દ્રવ્યને જુદું, સ્વપર્યાયોથી અભેદરૂપ, તેના અસાધારણ ગુણમાત્રને પ્રધાન કરીને કહેવામાં આવે ત્યારે પરસ્પર દ્રવ્યોના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ તથા નિમિત્તથી થતા પર્યાયો-તે સર્વ ગૌણ થઈ જાય છે; એક અભેદ દ્રવ્યની દૃષ્ટિમાં તેઓ પ્રતિભાસતા નથી, માટે તે સર્વ તે દ્રવ્યમાં નથી એમ કથયિત્ નિષેધ કરવામાં આવે છે. જો તે

[૫૩]

આવેને તે કવચમાં હાથવામાં આવે તે ને કવચમાં નથી
 રાહાય છે. આવે નયનિવાસ છે..

“... જે નિશિ... ”

[illegible]

સંયોગજનિત અવસ્થા હોય તે તો અસત્યાર્થ જ છે; કાંઈ શુદ્ધ વસ્તુનો એ સ્વભાવ નથી, તેથી તે અસત્ય જ છે.

વળી નિમિત્તથી જે અવસ્થા થઈ તે પણ આત્માનો જ પરિણામ છે. જે આત્માનો પરિણામ છે તે આત્મામાં જ છે; માટે કથાંચિત્ તેને સત્ય પણ કહેવાય; ભેદજ્ઞાન થતાં જેવું હોય તેવું જાણે છે.....

વળી દ્રવ્યરૂપ પુદ્ગલકર્મ છે તે આત્માથી ભિન્ન જ છે; તેને શરીરાદિ સાથે સંયોગ છે, તેથી તે પ્રગટરૂપે આત્માથી ભિન્ન જ છે. તેને આત્માના કહેવાં એ વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ જ છે; તે અસત્યાર્થ-ઉપચાર છે.”

(સૂત્રપાહુડ-સૂત્ર ૬ ના હિદી ભાવાર્થ ઉપરથી)

૬ .....જ્યાં સુધી નિશ્ચયનયથી પ્રરૂપિત વસ્તુને ન ઓળખે ત્યાં સુધી વ્યવહાર-માર્ગવડે વસ્તુનો નિશ્ચય કરે; માટે નીચલી દશામાં વ્યવહારનય પોતાને પણ કાર્યકારી છે; પરંતુ વ્યવહારને ઉપચારમાત્ર માની જો તે દ્વારા વસ્તુનો બરોબર નિર્ણય કરે તો તે કાર્યકારી થાય, પણ જો નિશ્ચયની માફક વ્યવહારને પણ સત્યભૂત માની ‘વસ્તુ આમ જ છે’ એવું શ્રદ્ધાન કરે તો તે ઊલટો અકાર્યકારી થઈ જાય.’

(ગુ. ભોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પાનું ૨૫૭)

૭. આ વાતનું સમર્થન કરતાં શ્રી પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયમાં કહ્યું છે કે:—

અમુલ્યસ્ય લોભનાર્થ મુનીશ્વરા દેશવન્ત્યમ્નૂતાયમ્ ।

વ્યવહારમેવ કેવલમર્થનિ યન્તસ્ય દેશના નાસ્તિ ॥ ૬ ॥

[૬૬]

૩. ૧૦૦-ઋણસૂત્રનય અને ભાવનિક્ષેપમાં શો તફાવત છે ?
 ઉ. “ ભાવનિક્ષેપ દ્રવ્યના વર્તમાનપર્યાય માત્રને ગ્રહણ કરે
 છે. જોકે એનો વિષય પણ ઋણસૂત્રનય સાથે મળતો છે,
 તથાપિ તેઓ એક નથી. ઋણસૂત્રનય પ્રમાણેના અંશ
 હોવાથી તે વિષયી છે અને ભાવનિક્ષેપ પદાર્થનું પર્યાયસ્વરૂપ
 હોવાથી વિષયસ્વરૂપ છે. તેટલા માટે બંને ભિન્ન-ભિન્ન છે.”
 (આભાષપદ્ધતિ પાત્ર-૧૧૬)

પ્રકરણ નવમું

અનેકાન્ત અને સ્યાદ્વાદ અધિકાર

પ્ર. ૧૦૧-અનેકાન્ત કાને કહે છે ?

ઉ. ૧. પ્રત્યેક વસ્તુમાં વસ્તુપણીની સિદ્ધિ કરનારી અસ્તિ-
તાસ્તિ આદિ પરસ્પર વિરુદ્ધ બે શક્તિઓનું એકી કાચ
પ્રકાશિત થવું તેને અનેકાન્ત કહે છે.

આત્મા સદા સ્વ-રૂપ છે અને પર-રૂપ નથી, એવી બે
દષ્ટિ તે જ સાચી અનેકાન્ત દર્શિ છે.

૨. “સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય, એક-અનેક, ત્યાગ-
સર્વધા એકાન્તનું નિરાકરણ (નકાર) તે અનેકાન્ત છે.”

(આપ્તમીમાંસા-મા. ૧૦૩ મી ટીકા)

છે. અન્ય મતવાદી (વસ્તુને) સત્સ્વ જ અથવા અસત્સ્વ જ છે—એમ એકાન્ત કહે છે—તો કહો. વસ્તુ તો એવી નથી. વસ્તુ જ પોતાનું સ્વરૂપ અનેકાન્તસ્વરૂપ પોતે દેખાડે છે તો અમે શું કરીએ. વાદી પોકારે છે, ‘વિરુદ્ધ છે રે... વિરુદ્ધ છે રે...’ તો પોકારો. કાંઈ નિર્રર્થક પોકારમાં સાધ્ય નથી....” (જુઓ, આપ્તમીમાંસા-ગા. ૧૧૦ ની ટીકા)

પ્ર. ૧૦૪—અનેકાંત અને એકાંતનો નિરુક્તિ અર્થ શો? તે ઢરેકના કેટલા ભેદ છે?

ઉ. અનેકાન્ત = અનેક+અન્ત-અનેક ધર્મો.

એકાન્ત = એક+અન્ત-એક ધર્મ.

અનેકાંતના બે ભેદ છે :—૧. સમ્યક્ અનેકાન્ત અને ૨. મિથ્યા અનેકાન્ત.

એકાંતના બે ભેદ છે :—૧. સમ્યક્ એકાંત અને ૨. મિથ્યા એકાંત.

સમ્યક્ અનેકાંત તે પ્રમાણ છે અને મિથ્યા અનેકાંત તે પ્રમાણભાસ છે.

સમ્યક્ એકાંત તે નય છે અને મિથ્યા એકાંત તે ન્યા-ભાસ છે.

પ્ર. ૧૦૫—સમ્યક્ અનેકાન્ત અને મિથ્યા અનેકાન્તનું સ્વરૂપ શું?

ઉ. સમ્યક્ અનેકાન્ત :—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન તથા આગમ-પ્રમાણથી અવિરુદ્ધ એક વસ્તુમાં જે અનેક ધર્મો છે તેને નિરૂપણ કરવામાં તત્પર છે તે સમ્યક્ અનેકાન્ત છે. ઢરેક ચીજ પોતાપણે છે અને પરપણે નથી; આત્મા

આશ્રયે ધર્મ ન થાય-એમ જાણવું તે સમ્યક્અનેકાન્ત છે;
નિશ્ચયને આશ્રયે ધર્મ થાય અને વ્યવહારના આશ્રયે
પણ ધર્મ થાય-એમ સમજવું તે મિથ્યાઅનેકાન્ત છે.

૫. વ્યવહારનો અભાવ થતાં નિશ્ચય પ્રગટે-એમ જાણવું
તે સમ્યક્અનેકાન્ત છે;

વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય પ્રગટે-એમ જાણવું તે
મિથ્યાઅનેકાન્ત છે.

૬. આત્માને પોતાની શુદ્ધ ક્રિયાથી લાભ થાય અને
શરીરની ક્રિયાથી લાભ કે તુકશાન ન થાય-એમ સમજવું
તે સમ્યક્અનેકાન્ત છે;

આત્માને પોતાની શુદ્ધ ક્રિયાથી લાભ થાય અને
શરીરની ક્રિયાથી પણ લાભ થાય-એમ જાણવું તે મિથ્યા-
અનેકાન્ત છે.

૭. એક વસ્તુમાં પરસ્પર બે વિરોધી શક્તિઓ (સત-
અસત; તત્-અતત્, નિત્ય-અનિત્ય, એક-અનેક વગેરે)
પ્રકાશીને વસ્તુને સિદ્ધ કરે તે સમ્યક્અનેકાન્ત છે.

એક વસ્તુમાં બીજી વસ્તુની શક્તિ પ્રકાશીને એક
વસ્તુ બે વસ્તુનું કાર્ય કરે એમ માનવું તે મિથ્યાઅનેકાન્ત
છે, અથવા તો સમ્યક્અનેકાન્તથી વસ્તુનું બે સ્વરૂપ નિશ્ચિત
છે તેનાથી વિપરીત વસ્તુસ્વરૂપની કેવળ કલ્પના કરી તેમાં ન
હોય તેવા સ્વભાવોની કલ્પના કરવી તે મિથ્યા અનેકાન્ત છે.

૮. જીવ પોતાના ભાવ કરી શકે અને પરવસ્તુને કાંઈ
ન કરી શકે-એમ જાણવું તે સમ્યક્અનેકાન્ત છે;

જીવ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોનું કાંઈ ન કરી શકે પણ સ્થૂળ

પ્ર. ૧૦૯-સ્થાદ્વાદ કોને કહે છે ?

ઉ. ૧. વસ્તુના અનેકાન્ત સ્વરૂપને સમજાવવાવાળી કથન-પદ્ધતિને સ્થાદ્વાદ કહે છે.

[સ્થાત્ = કથમિત્; કોઈ પ્રકારે; કોઈ સમ્યક્ અપેક્ષાએ; વાદ = કથન.]

સ્થાદ્વાદ અનેકાન્તનો ઘોતક છે (ખતાવનાર છે.) અનેકાન્ત અને સ્થાદ્વાદને ઘોત્ય-ઘોતક સંબંધ છે.

૨. “.. એવું જે અનંતધર્મોવાળું દ્રવ્ય તેના એક-એક ધર્મોના આશ્રય કરીને વિવક્ષિત-અવિવક્ષિતના વિધિ-નિષેધ વડે પ્રગટ થતી સત્ત્વભંગી સતત સમ્યક્ રીતે ઉચ્ચારવામાં આવતાં ‘સ્થાત્’કારણી અમોઘ મંત્રપદ વડે, ‘જ’કારમાં રહેલા સઘળાય વિરોધવિપના મોહને દૂર કરે છે.”

(શ્રી પ્રવચનસાર-ગા. ૧૧૫ની ટીકા.)

૩. “વિવક્ષિત (કહેવા ધારેલા) ધર્મને મુખ્ય કરીને તેનું પ્રતિપાદન કરવાથી અને અવિવક્ષિત (નહિ કહેવા ધારેલા) ધર્મને ગૌણ કરીને તેના નિષેધ કરવાથી સમ્ભવગી પ્રગટ થાય છે.

સ્થાદ્વાદમાં અનેકાન્તને સૂચવતો ‘સ્થાત્’ શબ્દ સમ્યક્પણે વપરાય છે. ‘સ્થાત્’ પદ એકાન્તવાદમાં રહેલા સમસ્ત વિરોધરૂપી વિપના જામને નષ્ટ કરવામાં રામબાણ મંત્ર છે.

..અનેકાન્ત વસ્તુસ્વભાવનો ખ્યાલ ચૂક્યા વિના જે અપેક્ષાએ વસ્તુનું કથન ચાલતું હોય તે અપેક્ષાએ તેવું નિર્ણયપણું-નિયમબદ્ધપણું-નિરૂપવાદપણું ખતાવવા માટે જે

(અર્થાત્ જીવ પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી જ) છે. આ કથનમાં ‘જીવ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ છે’-એ વાત મુખ્યપણે છે અને ‘જીવ પરરૂપની અપેક્ષાએ નથી’ એ વાત ગૌણપણે તેમાં ગર્ભિત છે.

આમ જે જાણે તેણે જ જીવનો ‘સ્વાત્ અસ્તિ’ ભંગ જાણે જાણ્યો, પણ જો જીવ પરની (અજીવ સ્વરૂપે) અપેક્ષાએ નથી’—એવું તેના લક્ષમાં ગર્ભિતપણે ન આવે તો તે જીવનું ‘સ્વાત્ અસ્તિ સ્વરૂપ’-જીવનું આ ‘મુ’ સ્વરૂપ-સમજાયો નથી, અને તેથી તે બીજા છ ભંગ પણ સમજાયો નથી.

બીજો ભંગ :- ‘સ્વાત્ નાસ્તિ.’

જીવઃ સ્વાત્ નાસ્તિ એવ—જીવ પરરૂપની અપેક્ષાએ (અર્થાત્ જીવ પરના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી) નથી જ.

આ કથનમાં ‘જીવ પરરૂપની અપેક્ષાએ નથી’ એ વાત મુખ્યપણે છે, અને ‘જીવ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ છે’ એ વાત ગૌણપણે તેમાં ગર્ભિત છે.

જીવ અને પર એકબીજા પ્રત્યે અવસ્તુ છે-એમ ‘સ્વાત્ નાસ્તિ’ પદ સૂચવે છે. આમ બંને ભંગ સ્વ-પરની અપેક્ષાએ વિધિ-નિષેધરૂપ જીવના જ ધર્મો છે.

ત્રીજો ભંગ :- ‘સ્વાત્ અસ્તિ-નાસ્તિ.’

જીવઃ સ્વાત્ અસ્તિ નાસ્તિ એવ—જીવ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ છે અને પરરૂપની અપેક્ષાએ નથી જ. જીવમાં વિધિ નિષેધરૂપ બંને ધર્મો એકી સાથે હોવા છતાં તેઓ વચન દ્વારા કંઈક કહેવામાં આવે છે.

તું તારામાં એક છે અને તારામાં જ અનેક છે. તારા ગુણ પર્યાયથી અનેક છે, વસ્તુથી એક છે.

૫. અનેકાન્ત, વસ્તુને નિત્ય-અનિત્ય સ્વરૂપ બતાવે છે. પોતે નિત્ય છે અને પોતે જ પર્યાયે અનિત્ય છે; તેમાં જે તરફની રુચિ તે તરફનો પલટો (પરિણામ) થાય. નિત્ય વસ્તુની રુચિ કરે તો નિત્ય ટકનારી એવી વીતરાગતા થાય અને અનિત્ય એવા પર્યાયની રુચિ કરે તો ક્ષણિક રાગ-દ્વેષ થાય.

૬. અનેકાન્ત દરેક વસ્તુની સ્વતંત્રતા બાહર કરે છે. વસ્તુ સ્વથી અને પરથી નથી-એમ કહ્યું તેમાં ‘સ્વ-અપેક્ષાએ દરેક વસ્તુ પરિપૂર્ણ જ છે’ એ આવી જાય છે. વસ્તુને પરની જરૂર નથી, પોતાથી જ પોતે સ્વાધીન-પરિપૂર્ણ છે.

૭. અનેકાન્ત એકેક વસ્તુમાં અસ્તિ-નાસ્તિ આદિ બે વિરુદ્ધ શક્તિઓ બતાવે છે. એક વસ્તુમાં વસ્તુપણની નીપ-જવનારી બે વિરુદ્ધ શક્તિઓ થઈ ને જ તત્ત્વની પૂર્ણતા છે; એવી બે વિરુદ્ધ શક્તિઓનું હોવાનું તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે.”

(મોક્ષશાસ્ત્ર શુ.-અ. ૪નો ઉપસંહાર)

પ્ર. ૧૧૪-સાધક જીવને અસ્તિ-નાસ્તિના જ્ઞાનથી શું લાભ થાય?

ઉ. ‘જીવ સ્વરૂપે છે અને પરરૂપે નથી’, એવી અનાદિ વસ્તુ-સ્થિતિ હોવા છતાં, “જીવ અનાદિ અવિદ્યાના કારણે શરીરને પોતાનું માને છે અને તેથી શરીર ઊપજતાં પોતે ઊપજ્યો તથા શરીરનો નાશ થતાં પોતાનો નાશ થાય એમ

નિમિત્ત તે નૈમિત્તિકથી પર છે, તેથી એકબીજાને કાંઈ કરી શકે નહિ. નૈમિત્તિકતા જ્ઞાનમાં નિમિત્ત પરજોયરૂપે જણાય છે.”

(ભોક્ષરાસ ગુ-અ. ૪ નો ઉપસંહાર)

પ્ર. ૧૧૫-અર્પિત અને અનર્પિત કથન દ્વારા અનેકાન્તસ્વરૂપ કેવી રીતે સમજાય છે ?

ઉ. અર્પિતાનર્પિત સિદ્ધેઃ ।

(તત્ત્વાર્થસૂત્ર-અ. ૫, સૂ.-૩૨)

૧. “ દરેક વસ્તુ અનેકાન્ત સ્વરૂપ છે. એ સિદ્ધાન્ત આ સૂત્રમાં સ્થાપવાદ દ્વારા કહ્યો છે. નિત્યતા અને અનિત્યતા પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મો હોવા છતાં તેઓ વસ્તુને નીપજવનારા છે તેથી તે દરેક દ્રવ્યમાં હોય જ. તેનું કથન મુખ્ય-ગૌણ-પણે થાય છે, કેમકે ધર્મો એકી સાથે કહી શકાતા નથી. જે વખતે જે ધર્મ સિદ્ધ કરવો હોય તે વખતે તેની મુખ્યતા લેવાય છે. તે મુખ્યતા-પ્રધાનતાને ‘ અર્પિત ’ કહેવામાં આવે છે અને તે વખતે જે ધર્મ ગૌણ રાખ્યા હોય તેને ‘ અનર્પિત ’ કહેવામાં આવે છે. અનર્પિત રાખેલ ધર્મ તે વખતે કહેવામાં આવ્યા નથી, તોપણ વસ્તુમાં તે ધર્મો રહેલા છે એમ જ્ઞાની જાણે છે.

૨. જે વખતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્રવ્યને નિત્ય કહ્યું તે જ વખતે, તે પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. માત્ર તે વખતે ‘ અનિત્યતા ’ કહી નથી પણ ગર્હિત રાખી છે. તેમ જ જ્યારે પર્યાયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યને આનત્ય કહ્યું તે જ વખતે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, માત્ર તે વખતે ‘ નિત્યતા ’ કહી

પ્ર. ૧૧૬—“વિવક્ષિત અને અવિવક્ષિત રૂપે એક જ દ્રવ્યમાં નાના (ક્ષિત્ર) ધર્મો રહે છે. વક્તા જે ધર્મને કહેવાની ઇચ્છા કરે છે તેને અર્પિત-વિવક્ષિત કહે છે, અને વક્તા તે સમયે જે ધર્મને કહેવા ઇચ્છતો નથી તે અનર્પિત-અવિવક્ષિત છે; જેમકે:—વક્તા જે દ્રવ્યાર્થિકનયથી વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરશે તો ‘નિત્યતા’ વિવક્ષિત કહેવાશે, અને જે તે પર્યાયાર્થિકનયથી પ્રતિપાદન કરશે તો ‘અનિત્યતા’ વિવક્ષિત છે. જે સમયે કોઈ પદાર્થને દ્રવ્યના અપેક્ષાએ ‘નિત્ય’ કહેવાઈ રહ્યો છે તે સમયે તે પદાર્થ પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય પણ છે, પિતા, પુત્ર, મામા, ભાણેજ આદિની માફક એક જ પદાર્થમાં અનેક ધર્મ રહેવા છતાં પણ વિરોધ આવતો નથી.”

(તત્ત્વાર્થસૂત્ર-હિન્દી, અનુવાદક પં. પન્નાલાલજી,
અ. ૫, સૂત્ર ૩૨નો અર્થ)

પ્ર. ૧૧૭—‘આત્મા સ્વચતુષ્ટયથી છે અને પરચતુષ્ટયથી નથી’—તે અનેકાન્ત-સિદ્ધાંત ઉપરથી શું સમજવું?

ઉ. ૧. કોઈ આત્મા કે તેનો પર્યાય પરનું કાંઈ કરી શકે નહિ, કરાવી શકે નહિ. અસર, પ્રભાવ, પ્રેરણા, મદદ, લાભ, તુકશાન વગેરે કાંઈ કરી શકે નહિ, કારણ કે દરેક વસ્તુ પર વસ્તુની અપેક્ષાએ અવરતુ છે, એટલે કે તે અદ્રવ્ય, અક્ષેત્ર, અકાલ અને અભાવરૂપે છે. દરેક દ્રવ્યનો પર્યાય બીજા દ્રવ્યના પર્યાય પ્રત્યે નિમિત્તારૂપ હોય પણ તેથી તે પરદ્રવ્યના પર્યાયને અસર વગેરે કાંઈ કરી શકે નહિ.

૨. આ સિદ્ધાન્ત ઇમે દ્રવ્યોને લાગુ પડે છે. એક

બે પ્રકારે છે. જ્યાં સાચા ચારિત્રને ચારિત્ર નિરૂપણ કર્યું છે તે નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્ર છે, તથા જે સમ્યક્ચારિત્ર તો નથી પણ સમ્યક્ચારિત્રનું નિમિત્ત છે અથવા સહચારી છે તેને ઉપચારથી ચારિત્ર કહીએ છીએ—તે વ્યવહાર સમ્યક્ચારિત્ર છે. નિશ્ચયનય વડે જે નિરૂપણ કર્યું હોય તેને સત્યાર્થ માની, તેનું શ્રદ્ધાન કરવું અને વ્યવહારનય વડે જે નિરૂપણ કર્યું હોય તેને અસત્યાર્થ માની, તેનું શ્રદ્ધાન છોડવું.

પ્ર. ૧૫૪-જે એમ છે તો જિનમાર્ગમાં બંને નયોનું ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે તેનું શું કારણ?

ઉ. ૧. જિનમાર્ગમાં કોઈ ઠેકાણે તો નિશ્ચયનયની મુખ્યતા સહિત વ્યાખ્યાન છે તેને તો “સત્યાર્થ—એમ જ છે” એમ જણવું, તથા કોઈ ઠેકાણે વ્યવહારનયની મુખ્યતા સહિત વ્યાખ્યાન છે તેને “એમ નથી પણ નિમિત્તાદિની અપેક્ષાએ આ ઉપચાર કર્યો છે” એમ જણવું અને એ પ્રમાણે જણવાનું નામ જ બંને નયોનું ગ્રહણ છે; પણ બંને નયોના વ્યાખ્યાનને સમાન સત્યાર્થ જાણી “આ પ્રમાણે પણ છે તથા આ પ્રમાણે પણ છે” એવા ભ્રમરૂપ પ્રવર્તવાથી તો બંને નયો ગ્રહણ કરવા કદાચ નથી.

(મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-૫૮. ૨૫૬.)

૨. શ્રી સમયસાર ગા. ૨૭૬-૨૭૭ની ટીકામાં કહ્યું છે કે—“આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે, કારણ કે તે (શબ્દશ્રુત) જ્ઞાનનો આશ્રય છે; છતાં આદિ નવ પદાર્થો દર્શન છે, કારણ કે તે (નવ પદાર્થો) દર્શનનો

શુદ્ધ રતનત્રયાત્મક માર્ગ પરમ નિરપેક્ષ હોવાથી મોક્ષનો ઉપાય છે. (શ્રી નિયમસાર ગાથા ૨ ની ટીકા)

પ્ર. ૧૫૬-સમ્યગ્દર્શનમાં 'સમ્યક્' શબ્દ શું સૂચવે છે?

ઉ. વિપરીત અભિનિવેશ (અભિપ્રાય)ના નિરાકરણ અર્થે સમ્યક્ પદ વાપર્યું છે, કારણ કે 'સમ્યક્' એવો શબ્દ પ્રશંસાવાચક છે તેથી શ્રદ્ધાનમાં વિપરીત અભિનિવેશના અભાવ થતાં જ પ્રશંસા સંભવે છે.

(મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃ. ૩૧૭)

પ્ર. ૧૫૭-ચારિત્રમાં 'સમ્યક્' શબ્દ શા માટે છે?

ઉ. અજ્ઞાનપૂર્વકના આચરણની નિવૃત્તિ માટે છે; કેમ કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વક આત્મામાં સ્થિરતા તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે.

પ્ર. ૧૫૮-તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન કોને કહેવામાં આવે છે?

ઉ. જીવ-અજીવ આદિ સાત તત્ત્વાર્થ છે એવું જે શ્રદ્ધાન અર્થાત્ 'આમ જ છે, અન્યથા નથી' એવો પ્રતીતિભાવ તે તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન છે તથા વિપરીત અભિનિવેશ અર્થાત્ અન્યથા અભિપ્રાય રહિત શ્રદ્ધા તે સમ્યગ્દર્શન છે.

(મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃ. ૩૧૭)

પ્ર. ૧૫૯-વિપરીત અભિપ્રાય રહિત શ્રદ્ધાન કરવું-એમ કહેવાતું શું કારણ છે?

ઉ. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન કરાવવાનો આશય માત્ર નિશ્ચય કરવો એટલું જ નથી પણ ત્યાં એવો અભિપ્રાય છે કે જીવ-અજીવને ઝોળખી પોતાને તથા પરને જેમ છે તેમ માનવા. આસવને ઝોળખી તેને હેય માનવો, બંધને ઝોળખી

તેને અદિતરૂપ માનવો, સ્વરૂને ઝોળણી તેને અદિતરૂપ માનવો, નિર્ગુને ઝોળણી તેને દિવનું માનવો માનવો. માદાન ઝોળણી તેને ધાતાનું પરમ દિવ માનવો. પ્રમાણ તત્ત્વાર્થ અજ્ઞાનનો અભિપ્રાય છે. તમારી અભિપ્રાયનું નામ વિપરીત અભિનિવન છે. તમારો અજ્ઞાન થતાં તેનો અભાય થાય છે.

પ્ર. ૧૬૦-આવી વિપરીત અભિનિવન સંદિગ્ધ છે કે નહીં કરવા યોગ્ય છે?

ઉ. વિપરીત અભિનિવન સંદિગ્ધ છે કે નહીં તેના પર અજ્ઞાન સ્થાપાઈ કરવા યોગ્ય છે. એ સ્થાનમાં આપણે જ સારૂ છે, આપણે ગુરુપ્રધાનથી જ તે સ્થાનમાં જઈએ તે નિરતર આપણે સીધા અજ્ઞાનમાં જઈએ તો સ્થાપાઈ જાય છે. આરો તમારો અજ્ઞાન ગુરુપ્રધાનથી પ્રગટ થાય છે અને તમારો અજ્ઞાન ગુરુપ્રધાનનાં તપાસણાં થાય તો તમારો અજ્ઞાન નાશ પામે છે.

ઉ. હા; ૧. તિર્યંચ અને ઠેવળી ભગવાનમાં જ્ઞાનાદિકની હીનતા-અધિકતા હોવા છતાં તેમનામાં સમ્યગ્દર્શન તો સમાન જ કહ્યું છે. જેવું સાત તરવોનું શ્રદ્ધાન છદ્મસ્થને હોય છે, તેવું જ ઠેવળી તથા સિદ્ધભગવાનને પણ હોય છે. છદ્મસ્થને શ્રુતજ્ઞાન અનુસાર પ્રતીતિ હોય છે તેમ ઠેવળી અને સિદ્ધભગવાનને ઠેવળજ્ઞાન અનુસાર જ પ્રતીતિ હોય છે.

૨. મૂળભૂત જીવાદિના સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન જેવું છદ્મસ્થને હોય છે તેવું જ ઠેવળીને તથા સિદ્ધભગવાનને હોય છે.

૩. ઠેવળી-સિદ્ધભગવાન રાગાદિરૂપ પરિણમતા નથી અને સસાર-અવસ્થાને ઇચ્છતા નથી તે આ શ્રદ્ધાનું જ બળ જાણવું. (શુ. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃષ્ઠ-૩૨૩)

પ્ર. ૧૬૩-બાહ્યસામગ્રી અનુસાર સુખ-દુઃખ છે એ માન્યતા ખરી છે ?

ઉ. ના; પરદ્રવ્યરૂપ બાહ્ય સામગ્રી અનુસાર સુખ-દુઃખ નથી પણ કપાયથી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય તથા ઇચ્છાનુસાર બાહ્ય સામગ્રી મળે અને કંઈક કપાય ઉપશમવાથી આકુળતા ઘટે ત્યારે સુખ માને છે, તથા ઇચ્છાનુસાર સામગ્રી ન મળતાં કપાય વધવાથી આકુળતા વધે ત્યારે દુઃખ માને છે; પણ અજ્ઞાની માને છે કે મને પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી સુખ-દુઃખ થાય છે પણ એમ માનવું એ ભ્રમ જ છે.

(શુ. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃ. ૩૧૦)

પ્ર. ૧૬૪-જિનદેવતા સર્વ ઉપદેશનું તાત્પર્ય શું છે ?

ઉ. મોક્ષને હિનરૂપ જાણી, એક મોક્ષનો ઉપાય કરવો એ જ સર્વ ઉપદેશનું તાત્પર્ય છે (મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, પૃ. ૩૧૧)

જાની પુરુષોનો ઉપદેશ મળ્યો પણ જ ૧૭૪૧-૪૨-
 ૪૩ દરવાનો પુરુષાર્થ ન હોય અને અપદેશ મળે
 (મોં પ્રયત્ન તો તનુ શું કામ આવે ?

૧૭૪૩ને મળેલો અપદેશ આદ્યો જાણ અને ૧૭૪૪-
 ૪૫નું જ રહે. (૪. તોડીમાર્ગે પ્રાપ્ત, ૧૭૪૫-૪૬)
 ૧૭૪૬-૪૭નું અપદેશ તો ૧૭૪૬-૪૭નું પ્રયત્ન નહીં

૧૭૪૮-૪૯નો ૧૭૪૮-૪૯નો અપદેશ ૧૭૪૮-૪૯નો
 તો ૧૭૪૯ (૧૭૪૯) તોડીમાર્ગે નહીં ૧૭૪૯-૫૦નો અપદેશ
 ૧૭૫૦-૫૧નો અપદેશ ૧૭૫૦-૫૧નો અપદેશ ૧૭૫૦-૫૧નો
 ૧૭૫૧-૫૨નો અપદેશ ૧૭૫૧-૫૨નો અપદેશ ૧૭૫૧-૫૨નો
 ૧૭૫૨-૫૩નો અપદેશ ૧૭૫૨-૫૩નો અપદેશ ૧૭૫૨-૫૩નો
 ૧૭૫૩-૫૪નો અપદેશ ૧૭૫૩-૫૪નો અપદેશ ૧૭૫૩-૫૪નો
 ૧૭૫૪-૫૫નો અપદેશ ૧૭૫૪-૫૫નો અપદેશ ૧૭૫૪-૫૫નો

જીવનો પરિણામ છે. (શ્રી પ્રવચનસાર ગા. ૭ તથા ટીકા)

પ્ર. ૧૬૮ આસ્તવોના અભાવનો ક્રમ શું છે ?

ઉ. ૧. ચોથું ગુણસ્થાન (અવિરતિ સમ્યદ્દષ્ટિ) પ્રગટ થતાં મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીનો અભાવ થાય છે. અને સાથે તે સંબંધી અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગનો પણ અભાવ થાય છે.

(શ્રી સમયસાર ગાથા ૭૩થી ૭૬નો ભાવાર્થ)

૨. પાંચમા ગુણસ્થાનમાં તે ઉપરાંત પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કપાયનો અભાવ થતાં તે સંબંધી આંશિક અવિરતિ આદિનો અભાવ થાય છે.

૩. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં તે ઉપરાંત અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કપાયનો અભાવ થતાં તે સંબંધી આંશિક પ્રમાદાદિનો અભાવ થાય છે.

૪. સાતમા ગુણસ્થાનમાં તે ઉપરાંત સંજ્વલન કપાયના તીવ્રપણાનો અભાવ થતાં તે સંબંધી પ્રમાદાદિનો અભાવ થાય છે.

૫. આઠમા ગુણસ્થાનથી સ્વભાવભાવનું સારી રીતે આલંબન લેવાથી શ્રેષ્ઠ ચીત્રને તે જીવ ક્ષોણભોલું જિત-વીતરાગ-એવા ૧૨મા ગુણસ્થાનને પામે છે. ૧૨મા ગુણસ્થાને કપાયનો સર્વથા અભાવ થાય છે પણ યોગ રહે છે.

૬. તેરમા ગુણસ્થાનમાં યોગના નિમિત્તે એક સમયનો આસ્તવ છે અને ૧૪મા ગુણસ્થાનમાં તે યોગનો પણ અભાવ થાય છે.

પ્ર. ૧૬૯-કેવળજ્ઞાન સ્વને નિશ્ચયથી જાણે છે અને પરને વ્યવહારથી જાણે છે-તેનો શો અર્થ છે ?

ઉ. ૧. જ્ઞાન પરની સાથે તન્મય થઈ ને જાણે તો નિશ્ચયથી જાણુ કહેવાય, પણ જ્ઞાન પરમાં તન્મય (એકમેક)

ત્રીજા ગુણસ્થાન સમ્યગ્મિથ્યાત્વ (મિત્ર) માટે દર્શન-
મોહનીયકર્મનો ઉદય નિમિત્ત છે. આ ગુણસ્થાનમાં આત્માના
પરિણામ સમ્યગ્મિથ્યાત્વ અથવા ઉભયરૂપ થાય છે.

પહેલા ગુણસ્થાનમાં ઔદયિકભાવ, ચોથા ગુણસ્થાનમાં
ઓપશમિક, ક્ષાયિક અથવા ક્ષાયોપશમિકભાવ અને ત્રીજા
ગુણસ્થાનમાં ઔદયિકભાવ થાય છે, પરંતુ ઊભું ગુણસ્થાન
દર્શનમોહનીયકર્મની ઉદય, ઉપશમ, ક્ષય અને ક્ષાયોપશમ
એ ચાર અવસ્થાઓમાંથી કોઈ પણ અવસ્થાની અપેક્ષા
રાખતું નથી; તેથી અહીં દર્શનમોહનીયકર્મની અપેક્ષાથી
પારિણામિકભાવ છે, કિન્તુ અનન્તાનુબંધી રૂપ ચારિત્ર-
મોહનીયકર્મનો ઉદય હોવાથી આ ગુણસ્થાનમાં ચારિત્ર-
મોહનીયકર્મની અપેક્ષાથી ઔદયિકભાવ પણ કહી શકાય
છે. આ ગુણસ્થાનમાં અનન્તાનુબંધીના ઉદયથી સમ્યક્ત્વનો
ધાત થઈ ગયો છે, તેથી અહીં સમ્યક્ત્વ નથી અને
મિથ્યાત્વનો પણ ઉદય આવ્યો નથી, તેથી મિથ્યાત્વ અને
સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાથી અનુદયરૂપ છે.

પાંચમા ગુણસ્થાનથી દશમા ગુણસ્થાન સુધી (દેશવિરત,
પ્રમત્તવિરત, અપ્રમત્તવિરત, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ,
સૂક્ષ્મસાંપરાય એ) છ ગુણસ્થાન માટે ચારિત્રમોહનીય-
કર્મનો ક્ષાયોપશમ નિમિત્ત છે. તેથી આ ગુણસ્થાનોમાં
ક્ષાયોપશમિકભાવ થાય છે. આ ગુણસ્થાનોમાં નિશ્ચયસમ્યક્-
ચારિત્ર પર્યાયની અનુક્રમે વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

અગિયારમું ઉપશાંતમોહ ગુણસ્થાન આત્માના પુરુષાર્થથી
પ્રગટે ત્યારે ચારિત્રમોહનીયકર્મનો સ્વયં ઉપશમ થાય છે,

તરી અગિયારના ગુરુન્ધાનના અપર્માન જાન માં જ છે.
 અને અહીં આરિતનાદનીયકર્મના પૂર્ણ થવા માટે
 ગયો છે, તેવાનું યોગના નિર્માણ વાચાની પૂર્ણ થવા
 નથી કેનકે સમ્યક્ આરિતના નિર્માણ માટે યોગ અર્થે
 વનજા અપારથી પૂર્ણ સમ્યક્ આરિત થાય છે.

તેરમું સયોગકેવળી ગુણસ્થાન યોગના સદ્ભાવની અપેક્ષાથી થાય છે, તેથી તેનું નામ સયોગ અને કેવળ-જ્ઞાનના સદ્ભાવથી સયોગકેવળી છે. આ ગુણસ્થાનમાં સમ્ય-જ્ઞાનની પૂર્ણતા થઈ જાય છે, પરંતુ બધા ગુણોના ચારિત્રની પૂર્ણતા ન હોવાથી મોક્ષ થતો નથી.

ચૌદમું અયોગીકેવળી ગુણસ્થાન યોગના અભાવની અપેક્ષાએ છે, તેથી તેનું નામ અયોગકેવળી છે. આ ગુણ-સ્થાનને અંતે સમ્યક્ચારિત્રની પૂર્ણતા થઈ જાય છે; આ ગુણસ્થાનથી મોક્ષ પણ હવે દૂર રહ્યો નથી, અર્થાત્ અ, ઈ, ઉ, ઋ, ૠ એ પાંચ દેવ સ્વરોનો ઉચ્ચાર કરવામાં જેટલો સમય લાગે છે તેટલો જ વખતમાં મોક્ષ થઈ જાય છે.

પ્ર. ૨૦૭-(૧) મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉ. મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિના ઉદયમાં જોડાવાથી અતરવાઈ શ્રદ્ધાન રૂપ આત્માના પરિણામ વિશેષને મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન કહે છે. આ ગુણસ્થાનમાં રહેવાવાળો જીવ વિપરીત શ્રદ્ધાન કરે છે, અને સાચા ધર્મ તરફ તેની રુચિ (પ્રીતિ) હોતી નથી; જેમકે પિત્તજ્વરવાળા રોગીને દૂધ વગેરે રસ કડવા લાગે છે, તેવી જ રીતે તેને પણ સત્યધર્મ સારો લાગતો નથી.

પ્ર. ૨૦૮ (૨) સાસાદન ગુણસ્થાન કોને કહે છે ?

ઉ. પ્રથમોપશમ સમ્યક્ત્વના કાળમાં જ્યારે વધારેમાં વધારે છ આવડી અને ઓછામાં ઓછો એક સમય બાકી રહે તે સમયમાં કેઈ એક અનન્તાનુબંધી કપાયતા ઉદયમાં જોડાતા જેનું સમ્યક્ત્વ નાશ થઈ ગયું છે એવો જીવ સાસાદન ગુણસ્થાનવાળો થાય છે.

4. १८५-निर्वायनमयकृतना १८५५ ई. ७

2. निम्नलिखित सूचकानामा मध्ये कोणता दोनही सत्य आहेत :

૧. દાર્શનિક સમ્પ્રદાય, ૩. દ્વાયાપર્માનંદ સમ્પ્રદાય, ૪.

૧. ઉપરના સમયક્રમ - ૨૭મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૮ના રોજ
 વિવિધ ક્ષેત્રોના કાર્યકર્તાઓની સાથે મુલાકાતો અને
 સમયક્રમ બનાવવા અને સમયક્રમ, વિવિધ ક્ષેત્રોના કાર્યકર્તાઓ
 સાથે મુલાકાતો (કોમ્પ્યુટર, મોબાઇલ, સાઇટ અને કોમ્પ્યુટર
 મુલાકાતો) અને ઉપરના સમયક્રમ, વિવિધ ક્ષેત્રોના કાર્યકર્તાઓ
 સાથે મુલાકાતો અને ઉપરના સમયક્રમ, વિવિધ ક્ષેત્રોના કાર્યકર્તાઓ

મિથ્યાદષ્ટિને સાત પ્રકૃતિઓના ઉપશમથી જે ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રથમોપશમ સમ્યક્ત્વ કહે છે.

પ્ર. ૨૧૧-દ્વિતીયોપશમ સમ્યક્ત્વ કેને કહે છે?

ઉ. સાતમા ગુણસ્થાનમાં ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શ્રેણી ચઢવાની સન્મુખ અવસ્થામાં અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય (કોષ-માન-માયા-લોભ) તુ વિસ્ત્રંયોજન (અપ્રત્યાખ્યાનાદિ રૂપ) કરીને દર્શનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિઓના ઉપશમ કાળે જીવ જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે તેને દ્વિતીયોપશમ સમ્યક્ત્વ કહે છે.

પ્ર. ૨૧૨-(૩) મિશ્ર ગુણસ્થાન કેને કહે છે?

ઉ. સમ્યગ્મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિના ઉદ્ભવને વશ થવાથી જીવને કેવળ સમ્યક્ત્વ પરિણામ પ્રાપ્ત થતો નથી, અથવા કેવળ મિથ્યાત્વરૂપ પરિણામ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, પરંતુ મળેલા દર્શી ગાળના સ્વાદની માફક એક ભિન્ન જાતિનો મિશ્ર પરિણામ થાય છે, તેને મિશ્ર ગુણસ્થાન કહે છે.

પ્ર. ૨૧૩-(૪) અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ શું છે?

ઉ. દર્શનમોહનીયની ત્રણ અને અનંતાનુબંધીની ચાર પ્રકૃતિ —એ સાત પ્રકૃતિઓના ઉપશમ અથવા ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમના સંબંધથી અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કોષ, માન, માયા, લોભના ઉદ્ભવમાં જોડાતાં વ્યવરહિત અને અંશે સ્વરૂપાચરણસદિત નિશ્ચય સમ્યક્ત્વધારી ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી હોય છે (અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને પાંચ પ્રકૃતિનો ઉપશમ થાય છે.)

પ્ર. ૨૧૪-(૫) દેશવિરત ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ શું છે?

[૧૨૩]

હિ, પ્રત્યાખ્યાનાયનાનું કીધિ, માન, માયા, પાપના ને કામ
 જેનાયથી જેનેકે સાયમણાય થના નથી. ન મન પ્રત્યાય
 ખ્યાનાયનાનું કીધિ, માન, માયા, પાપના અપાન-ની ને
 નિદાયકેનાનાઈન થાય છે. નન જે કન' નના માનના ને ન
 મુદ્ધુપાન નાંદ છે.

ઉ. તેના બે ભેદ છે—૧. સ્વસ્થાન અપ્રમત્તવિરત અને
૨. સાતિશય અપ્રમત્તવિરત.

પ્ર. ૨૧૮-સ્વસ્થાન અપ્રમત્તવિરત કેને કહે છે ?

ઉ. જે હજારો વખત છઠ્ઠાથી સાતમા ગુણસ્થાનમાં અને
સાતમાથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં આવે અને જાય તેને સ્વસ્થાન
અપ્રમત્તવિરત કહે છે.

પ્ર. ૨૧૯-સાતિશય અપ્રમત્તવિરત કેને કહે છે ?

ઉ. જે શ્રેણી ચઢવાની સન્મુખ હોય તેને સાતિશય અપ્રમત્ત-
વિરત કહે છે.

પ્ર. ૨૨૦-શ્રેણી ચઢવાને પાત્ર કોણ છે ?

ઉ. ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ અને દ્વિતીયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ જ શ્રેણી
ચઢે છે, પ્રથમોપશમ સમ્યક્ત્વવાળા તથા ક્ષાયોપશમિક
સમ્યક્ત્વવાળા શ્રેણી ચઢી શકતા નથી.

પ્રથમોપશમ સમ્યક્ત્વવાળા જીવ પ્રથમોપશમ સમ્યક્ત્વને
છોડીને ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ થઈને પ્રથમ જ અનન્તા-
નુષ્ઠા ધી ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભનું વિસંયોજન
કરીને, ર્ગનમોહનીયની ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ કરીને
યા નો દ્વિતીયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ જાય અથવા ત્રણ
પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરીને ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ જાય ત્યારે
તે શ્રેણી ચઢવાને પાત્ર થાય છે.

પ્ર. ૨૨૧-શ્રેણી કેને કહે છે ?

ઉ. જીવના જે શુદ્ધભાવના નિમિત્તે ચારિત્રમોહનીય કર્મની
બાકી રહેલી ૨૧ પ્રકૃતિઓનો ક્રમથી ઉપશમ તથા ક્ષય
થાય તે શુદ્ધ ભાવને શ્રેણી કહે છે.

ગુણસ્થાનના કાળના દ્વિચરમ સમયમાં સત્તાની ૮૫ પ્રકૃતિઓમાંથી ૭૨ પ્રકૃતિઓનો અને ચરમ સમયમાં ૧૩ પ્રકૃતિઓનો નાશ કરીને અરહંત ભગવાન મોક્ષધામે (સિદ્ધ-શિલાએ) પધ રે છે.

[સૂચના : દરેક ગુણસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે અને કર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે વગેરે સબધી જ્ઞાન માટે જુઓ, આ ' જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા. ']

પ્ર. ૨૩૭-નવ દેવના નામ કહો.

ઉ. અરહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, જિનધર્મ, જિનવચન, (શૃંગારાદિ હોય રહિત અને સાક્ષાત્ જિનેશ્વર સમાન હોય એવો જ) જિનપ્રતિમા અને જિનમંદિર-એ નવ દેવ છે. (શ્રી 'લઘુ જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકા')

પ્ર. ૨૩૮-અવિરત સમગ્દષ્ટિને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબધી પ્રકૃતિઓનો તો આસ્રવ નથી થતો પણ અન્ય પ્રકૃતિઓનો તો આસ્રવ થઈ ને બંધ થાય છે, તેને જ્ઞાની કહેવો કે અજ્ઞાની?

ઉ. સમગ્દષ્ટિ જીવ જ્ઞાની જ છે; કારણ કે તે અભિપ્રાય-પૂર્વકના અસ્રવોથી નિવર્ત્યો છે. તેને પ્રકૃતિઓનો જે આસ્રવ તથા બંધ થાય છે તે અભિપ્રાયપૂર્વક નથી. સમગ્દષ્ટિ થયા પછી પરદ્રવ્યના સ્વામિત્વનો અભાવ છે; પણ જ્યાં સુધી તે ચારિત્રમોહના ઉદયમાં જોડાય છે ત્યાં સુધી ભૂમિકાનુસાર આસ્રવ-બંધ થાય છે; તોપણ તેનું સ્વામિત્વ તેને નથી. અભિપ્રાયમાં તો તે આસ્રવ-બંધથી સર્વથા નિવૃત્ત થવા જ ઇચ્છે છે; તેથી તે જ્ઞાની જ છે.

457212-1

ସମ୍ପାଦନା କରନ୍ତୁ

[illegible]

* The first part of the book is devoted to the study of the

1. 1941-1942

[illegible]

1941-1942

* કેવળી ભગવાનને સમુદ્ધાત થયા પહેલાં તેને જાણવા-રૂપ પરિણમન થઈ ગયું છે, સિદ્ધશા થયા પહેલાં તેનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે; ભવિષ્યના અનંત-અનંત સુખપર્યાયોનું વેદન થયા પહેલાં સર્વજ્ઞત્વશક્તિ તેને જાણવારૂપે પરિણમી ગઈ છે. —આ રીતે જ્ઞાન ત્રણે કાળના પર્યાયોને જાણી લેવાના સામર્થ્યવાળું છે, પણ તેમાં કેઈ પર્યાયના કંમને આવો-પાછો કરીને ભવિષ્યમાં થનાર પર્યાયને વર્તમાનમાં લાવે—એમ બની શકતું નથી.

* શ્રી આચાર્યદેવ સર્વજ્ઞત્વશક્તિ ઓળખાવે છે કે હે જીવ! તારા જ્ઞાનનું કાર્ય તો માત્ર ‘જાણવું’ તે જ છે. રાગ-દ્વેષ કરવાનું તો તારું સ્વરૂપ નથી અને અધૂરું જાણવારૂપે પરિણમે એવું પણ તારા જ્ઞાનનું મૂળ સ્વરૂપ નથી, સર્વને જાણવારૂપે પરિણમે એવું તારા જ્ઞાનનું પૂર્ણ સામર્થ્ય છે. —આવી તારી જ્ઞાનશક્તિને ઓળખ તો સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થઈને અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થાય.

* મારા આત્મામાં સર્વજ્ઞત્વશક્તિ છે એમ જોણે સ્વીકાર્યું તેણે પોતાના સ્વભાવમાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ પણ સ્વીકાર્યો, કેમકે જ્યાં સર્વજ્ઞતા હોય ત્યાં રાગ-દ્વેષ હોતા નથી અને જ્યાં રાગ-દ્વેષ હોય ત્યાં સર્વજ્ઞતા હોતી નથી. તેથી સર્વજ્ઞ-સ્વભાવને સ્વીકારનાર કદી રાગ-દ્વેષથી લાલ મારી શકે નહિ; અને રાગ-દ્વેષથી લાલ માનનાર સર્વજ્ઞસ્વભાવને સ્વીકારી શકે નહિ.

* જ્ઞાની કહે છે કે તણખલાના બે કટકા કરવાની શક્તિ પણ અમે ધરાવતા નથી;—એનો આશય એમ છે કે અમે તો

બીજા ભાગની પ્રશ્ન-સૂચી

પ્રશ્ન

પ્રશ્નાંક

(અ)

અચેક્ષપણું	૨૧
અણવ તત્ત્વ સંબંધી ભૂલ	૮
અજ્ઞાનીને આસવ તત્ત્વ સંબંધી શ્રદ્ધા	૧૦
અજ્ઞાનીને હવાણવ તત્ત્વનું શ્રદ્ધાન	૬
અદાર દોષ	૨૨
અતિવ્યાપ્તિ દોષ	૩૧
અવ્યાપ્તિ	૩૨
અસંજગ	૩૪
અર્થનય	૮૪
અધઃકરણ	૨૨૯
અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમા નયોનું સ્વરૂપ	૯૨
અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમા વ્યવહારનયને અબૂતાર્થ કેમ કહ્યો ?	૯૦
અનિવૃત્તિકરણ	૨૩૧
અતેકાન્ત	૧૦૧-૫
અતેકાન્ત અને નિરુક્તિ અર્થ	૧૦૪
અતેકાન્ત અને સ્વાહવાદ	૧૭
અતેકાન્ત શું બતાવે છે ?	૧૧૩
અર્પિત (મુખ્ય) અનર્પિત (ગોણ)ના ક્યન દ્વારા	
અતેકાન્તનું સ્વરૂપ	૧૧૫
અપ્રમત્તવિરત ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદ	૨૧૬ થી ૨૧૬
અપૂર્વકરણ	૨૩૦
અનુમાન	૪૮

આસ્રવાદિ સાત તત્ત્વની સિદ્ધિ કઈ રીતે
આસ્રવના અભાવનો ક્રમ

(ઈ)

અન્દ્રિયનિરોધ

(ઉ)

ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનય

ઉપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારનય

ઉપશમ શ્રેણી

ઉપશમ શ્રેણીના ગુણસ્થાનક

ઉપશમમોહ ગુણસ્થાનક

ઉપાદેય તત્ત્વો

ઉપાદેય

ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણ

(ઝ)

ઋણુસૂત્રનય

ઋણુસૂત્રનય અને ભાવનિક્ષેપર્થા અ તર

(ઞ)

એક જ દ્રવ્યમા એ વિરુદ્ધ ધર્મો કેમ

એવંભૂતનય

(ઓ)

ઔદયિક ભાવ

ઔદયિક ભાવના ભેદ

ઔદયિક ભાવો બંધનું જ કારણ છે ?

ઔદયિક અજ્ઞાનભાવ અને ક્ષાયોપશમિક અજ્ઞાનભાવર્થા ફેર

ગુણસ્થાન તેરમું

” ચૌદમું

(૨)

ચાર આખ્યંતર ગુણ

ચારિત્રમા સમ્યક્ શબ્દ શુ સૂચવે છે ?

ચારિત્રનું લક્ષણ (સ્વરૂપ)

ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમને તથા ક્ષયને આત્માના

કયા ભાવ નિમિત્ત છે ?

(૭)

છ આખ્યંતર તપ

છ આવશ્યક

છ બાહ્ય તપ

(૪)

જગતમાં બધું લવિતવ્ય (નિયતિ) આધીન છે તેથી

ધર્મ થવાનો હશે તો યશે-એ માન્યતા ઠીક છે ?

જીવને ધર્મ સમજવા માટે કમ શું ?

જીવ દ્રવ્યને સપ્તભંગીમા

જીવ અને શરીરમાં અનેકાન્ત

જીવતત્ત્વ સંબધી જૂલ

જીવનું ક્ષાયિકજ્ઞાન જે સર્વજ્ઞતાનો મદિમા કહો । (પરિશિષ્ટ)

જીવના અસાધારણ ભાવો

૧૭૪-

જિનદેવના સર્વ ઉપદેશનુ તાત્પર્ય

જિનમાર્ગમાં બે નયો ગ્રહણ કરવા કહ્યાનો અર્થ શું ?

જૈનધર્મ શું છે ?

જૈન શાસ્ત્રોમા બંને નયોનું ગ્રહણ

જ્યા સુધી કર્મ માર્ગ ન આપે ત્યાં સુધી ધર્મ ન યાય ?

(ન)

નયાભાસ

નામનિક્ષેપ

નિક્ષેપ

નિર્જરા

નિર્જરાતત્વ સંબંધી ભૂલ

નિયમસાર શાસ્ત્રમાં અરહતાદિકતું સ્વરૂપ

નયાર્થ

નૈગમનય

નય

નયના બીજી રીતે કયા પ્રકાર છે ?

નિશ્ચયનય

નિશ્ચયનય, વ્યવહારનયના મહત્ત્વ-ત્યાગમાં વિવેક

નિશ્ચયનયના આશ્રય વિના સાચો વ્યવહાર હોઈ શકે ?

નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનના ભેદ

નિશ્ચય અને વ્યવહાર-એમ બે પ્રકારે સમ્યગ્દર્શન છે ?

નિશ્ચય અને વ્યવહાર-એમ બે પ્રકારે સમ્યગ્દર્શન

અને ચારિત્ર છે ?

નિશ્ચય રતનનયની પૂર્ણ એકતા એક સાથે છે ?

નિમિત્ત અને ઉપાદાન બેને ભેગા મળીને

કામ કરે છે એમ માનવામાં શો દોષ ?

(પ)

પદાર્થોત્તિ અણુવાના કેટલા ઉપાય છે ?

પર્યાયાર્થિતનય

પરોક્ષ પ્રમાણ

પર્યાયાયી અનુસાર અધ્યાત્મનયો તથા નયાભાસોત્તું સ્વ

ભાવનિક્ષેપ

ભાવાર્થ

ભેદભેદ વિપરીતતા

ભૂત નૈગમનય

(મ)

મતાર્થ

મહાવ્રત

મિથ્યાદષ્ટિ ને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના ધર્મસંબંધી વ્યવહારમાં શો ફેર ?

મિથ્યા અનેકાન્ત

૧૦૫-

મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સાત તત્ત્વો સંબંધી કેવી રીતે જૂલ કરે છે ?

મિશ્ર ગુણસ્થાન

મુનિ (સાધુ)ના ૨૮ મૂળગુણ

મોક્ષતત્ત્વ સંબંધી જૂલ

મોક્ષનું સ્વરૂપ

મોક્ષની પ્રાપ્તિનો ઉપાય

મોક્ષના ઉપાય માટે શું કરવું ?

મોક્ષમાર્ગ માટે પ્રયોજનભૂત શું ?

મોક્ષમાર્ગ નિરક્ષેપ છે

૧૩૮-

મોક્ષમાર્ગ ને સમ્યક્અનેકાન્ત

મોક્ષમાર્ગ એક છે કે વધારે ?

(લ)

લક્ષણ

૨૧

લક્ષ્ય

લક્ષણભાસ

લક્ષણના દોષ

લેખ

સમ્યગ્દર્શનમાં સમ્યક્શબ્દ શું બતાવે છે ?

સમ્યક્ત્વ

અમ્યગ્દર્શન થતા બ્રહ્મા કેવી યાય છે ?

સમ્યક્નય અને નયાભાસ (મિથ્યાનય)

સમકિતી હવ વિષયોમાં કેમ વર્તે છે ?

સમ્યક્ અનેકાન્ત અને મિથ્યા અનેકાન્ત

સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટ કર્યા પછી ધર્મી હવ શું કરે છે ?

સત્તત્ત ગી

સર્વજ્ઞનાનો મહિમા

સર્વજ્ઞનું લક્ષણ

સંવર

સંવર-નિર્જરાનો ઉપાય

સંવર તત્ત્વ સંબંધા ભૂત્ર

સંમદનય

સમભિરૂઢનય

સમિતિ

સયોગી ગુણુચ્યાનક

સ્વાહવાદ

સ્વરૂપ વિપરીતતા

સ્વચ્યાન અપ્રમત્તવિરત (સાતમું ગુણુચ્યાન)

સ્મૃતિ

સર્વ ગ્રાણી સુખ આહે છે, તેનો ઉપાય કરે છે,

છતાં કેમ પામતા નથી ?

સાચા શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ

સાત તત્ત્વોની બ્રહ્મામાં દેવ, ગુરુ, ધર્મની બ્રહ્મા

સાતિચ્ચ અપ્રમત્તવિરત (સાતમું ગુણુચ્યાન)

સાવન

આધારભૂત ગ્રંથોની યાદી

- શ્રી જૈનસિદ્ધાન્ત પ્રવેશિકા
- „ લઘુ જૈનસિદ્ધાન્ત પ્રવેશિકા
- „ પરમાર્થવચનિકા
- „ જૈનસિદ્ધાન્તદર્પણ
- „ પ્રવચનસાર ગુજરાતી તથા હિન્દી
- „ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-ગુજ.-હિન્દી
- „ બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ
- „ મોક્ષશાસ્ત્ર-ગુજરાતી
- „ ગોમ્મટસાર જીવકાંડ-કર્મકાંડ
- „ પંચાધ્યાયી હિન્દી પં. ફૂલચંદ્ર
- „ „ ગુજરાતી પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ
- „ આત્મધર્મ વીર સં. ૨૪૮૧
- અંક ૧૨૦ આશ્વિન
- „ ચિદ્વિલાસ
- „ સમયસાર ગુજરાતી
- „ સમાધિરાતક
- „ કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા
- „ આત્માવલોકન
- „ ધ્યાનતરાયકૃત જયમાલા
- „ સર્વાર્થસિદ્ધ
- „ તત્ત્વાર્થરાજવાર્તિક ટીકા
- „ અર્થપ્રકાશિકા
- „ શ્રુતસાગરી ટીકા
- „ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અંગ્રેજી
- „ બૃહત્ સ્વયં ભૂ સ્તોત્ર
- „ આલાપપદ્ધતિ
- „ મોક્ષશાસ્ત્ર પં. પન્નાલાલજી

- શ્રી તત્ત્વાર્થસાર
- „ નિયમસાર ગુજરાતી
- „ ચર્યાસમાધાન
- „ સમવસરણ પાઠ
- „ પંચાસિતકાય
- „ બનારસી વિલાસ
- „ વિદ્વજ્જનબોધક
- „ જિતેન્દ્ર સ્તુતિ
- „ અષ્ટપાહુક
- „ મહાધવલા પુસ્તક ૧૩મું
- „ ધવલા પુસ્તક ૭મું
- „ અનુભવપ્રકાશ
- „ સમયસાર નાટક પં. બનારસીદા
- „ છ દાલા-પં. દોલતરામ
- „ પરમાત્મપ્રકાશ
- „ તત્ત્વાર્થસૂત્ર-પં. ફૂલચંદ્ર
- „ પદ્મસહસી
- „ જ્ઞાનદર્પણ
- „ ન્યાયદીપિકા
- „ ઇષ્ટોપદેશ
- „ અષ્ટયતી
- „ પ્રમેયકમલાતર્ક ૩
- „ આત્મીમાંસા
- „ તત્ત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક ટીકા
- „ પરીક્ષામુખ
- „ આત્માનુશાસન

